

kötő-jelek

2023

Válogatás
az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola
műhelytanulmányaiból

ELTE | Budapest | 2023

Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola évkönyve

kötő-jelek 2023

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar

A Szociológia Doktori Iskola évkönyve, 2023

Válogatás az ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola műhelytanulmányaiból

ELTE | TáTK
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Budapest, 2023

Szerkesztők

CSEPELI GYÖRGY, ÖRKÉNY ANTAL

Szerzők

CZINER SZILVIA

FAZEKAS ANNA

GYÖRGY TAMÁS

HARSÁNYI PÉTER

LÁSZLÓ TAMÁS

PÓCSI ORSOLYA

RAKOVICS ZSÓFIA

A kötet az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola kiadványa.

1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A

e-mail: doktori@tatk.elte.hu

© Szerzők, 2023

© Szerkesztők, 2023

A kiadásért felel Örkény Antal, a magyar nyelvű Szociológia Program vezetője.

ISSN 2064-0528

Tipográfia: Balázs Andrea

Borítóterv: Kmotrik Ildikó

Az évkönyv letölthető a

<https://www.tatk.elte.hu/folyoiratok/kotojelek/evkonyv>

honlapról.

TARTALOM

Csepeli György, Örkény Antal
Szerkesztői előszó 5

MAGYARORSZÁG MA

Fazekas Anna
A státuszészlelés hatása a jövőtervezésre és családalapításra 8

Pócsi Orsolya
Térségiség és közérzet 22

György Tamás
Büntetőfordulat Magyarországon? A jogalkotás vizsgálata 34

Cziner Szilvia
A járványügyi veszélyhelyzet következtében szünetelő ügyfélfogadás hatása az önkormányzat által nyújtott települési támogatás igénybevételére 51

A JELEN ÉS A MÚLT

László Tamás
Kollektív emlékezet és reziliencia. Szempontok az emlékezet társadalomtudományi kutatásához 63

Rakovics Zsófia
Az emlékezetpolitikai témák megjelenése és dinamikája az Országgyűlésben. Parlamenti felszólalások elemzése strukturális topikmodellezéssel 79

Harsányi Péter
Nem vész el, csak átalakul. A nemzetiségi kérdés komplex megközelítései a *Társadalomtudomány* (1921–1944) cikkeiben 96

Összefoglalók / Abstracts 110

A kötet szerzői 115

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

CSEPELI GYÖRGY, ÖRKÉNY ANTAL

Nagy örömünkre szolgál, hogy a *Kötő-jelek* 2023-as évfolyamában bemutathatjuk az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola hallgatóinak legújabb munkáit. Összesen hét tanulmányt válogattunk be a kötetbe, amelyek tematikailag jól tükrözik a mai magyar szociológia két nagy érdeklődési körét. Az első részbe azokat a tanulmányokat válogattuk, melyeknek a fókuszában a jelen magyar társadalom problémái állnak. A második részbe került tanulmányokban ott van a múlt, de annak sajátos közép-kelet-európai változata, az a múlt, ami nem múlik el.

Elsőként Fazekas Anna klasszikus szociológiai módszerekkel dolgozó, a szerző kreativitásáról tanúskodó tanulmányát mutatjuk be, amelynek témája a mai magyar ifjúság. A tanulmány érdeme, hogy a szerzőtől távol áll az egyneműsítés, és eredeti fogalomalkotása révén képes megmutatni „az ifjúsági probléma” sokszínűségét. Életközelségre hozza az elégedettektől a szorongókig ívelő skála szerint képezett csoportok tagjait.

Pócsi Orsolya Magyarország egyik leginkább deprivált térségét, az észak-magyarországi régiót hozza közel az olvasóhoz. A tanulmány értéke, hogy visszanyúl Szabó Zoltán közel 100 évvel ezelőtt íródott szociográfiai szövegeihez, kimutatva a sok változás ellenére szívósan megmaradt változatlanságot. A szerző mégsem adja fel a reményt, alkalmazva a nemrég elhunyt A. Gergely András „térségiség”-fogalmát, amelynek fókuszában Észak-Magyarország esetében a dac és a helytállás ethosza áll.

György Tamás a rendszerváltás második szakaszának szociológiai változásaira reflektál dolgozatában. A szerző a magyar büntető igazságszolgáltatás történetében bekövetkezett páratlan büntetőjogi fordulatot elemzi, melynek eredményeképp megnőtt a börtönnépesség, csökkent a büntetett előéletűek utógondozása, és szigorodott az ítélkezési gyakorlat. Mindezt annak kontextusában, hogy Magyarországban időközben nem nőtt, hanem csökkent a bűnözés.

Cziner Szilvia rendkívül érdekes esettanulmányában azt mutatja be, hogy a Covid-járvány időszakában egy adott közigazgatási egységben egy szociálpolitikai ellátásért felelős szervezet hogyan kényszerült digitális átállásra. A tanulmányból kiderül, hogy a digitális átállás látszólag sikeres volt, de azok számára, akiknek nem voltak eszközei, hogy belépjenek a digitális térbe, súlyos negatív következményekkel járt. A szerző tartózkodik az általánosítástól, de kézenfekvő a következtetés, hogy amit leírt, az feltehetően Magyarország más településein is hasonló módon ment végbe.

László Tamás tanulmányában a jelenbe szövődő múlt tudati mintáit keresi, melynek során az 1948 és 1989 közötti államszocializmusra vonatkozó emléktartalmakat tipizálja. Eredményei azt mutatják, hogy a mai magyar társadalmat megosztja az államszocializmust némiképpen sommásan „kommunistának” nevezett korszak emlékezete. Vannak, akiknek ez a szó tabu, és vannak, akik még mindig őrizik kapott sebeiket. A szerző felvet egy további kutatásra érdemes kérdést, amely a 20. század más magyar traumái, Trianon és a holokauszt emlékezeteinek összevetését jelentené.

Rakovics Zsófia – rendkívül kifinomult módszertani eszközökkel készült – tanulmánya a magyar országgyűlésen elhangzott beszédek és hozzászólások szövegkorpuszát elemzi gépi eljárással. A tanulmány módszertani kifinomultsága nem ellensúlyozza az interpretáció gyengeségeit, amire egyébként a szövegkorpusz történelmi és politikai kontextusainak beemelése bőven adna lehetőséget. Ennek dacára a szöveg számos új ötletet ad az olvasónak, és beindítja a kutatói fantáziáját.

Harsányi Péter tanulmánya teljesen szűz területre merészkedett, és a kevesek által ismert, két világháború között megjelent *Társadalomtudomány* című folyóirat elemzésébe kezdett. Ennek során feltárta a két világháború közötti kor magyar társadalmát leginkább foglalkoztató két kérdés, a kisebbségi és a nemzeti problematika diskurzusának dinamikáját. A tanulmány újdonsága, hogy megmutatja a lap szerzőinek politikai sokszínűségét. A tanulmány azt ígéri, hogy a szerző, kutatása befejezésével, új perspektívába helyezheti a társadalomtudománynak a Horthy-korszakban betöltött szerepét.

MAGYARORSZÁG MA

A STÁTUSÉSZLELÉS HATÁSA A JÖVŐTERVEZÉSRE ÉS A CSALÁDALAPÍTÁSRA

FAZEKAS ANNA

Összefoglalás

Egy társadalom működésének fontos mércéje, hogy fiataljai mennyire elégedettek, mennyire vállalkozószelleműek, vagy éppen újtóak, saját és korosztályuk jövőjét miként látják. Az anyagi státus reprodukcióján túl a kiégés és a bizonytalan munkakörnyezet is a fiatalok egyre jelentősebb rétegeit hozza kilátástalan, instabil helyzetbe. Ez a jelenség pedig egyértelműen a szubjektív státusészlelés kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Köszönhetően az oktatási rendszerben töltött idő kiterjedésének, az egyéni életutak kevésbé lineáris jellegének, a munkaerőpiac (kifejezetten fiatalokat érintő) atipikus foglalkoztatási sajátosságainak, a nemzetközi tapasztalatszerzés és munkavállalás hozzáférhetőségének, az egzisztenciális stabilitás megteremtése egyre nagyobb kihívás. A házasság és a családalapítás egyre későbbre tolódik a fiatalok, fiatal felnőttek életében. Az ifjúsági korosztályban fellelhető egyfajta individualizmus, mely a posztadoleszcencia erőteljes jelenlétével párhuzamosan ragadható meg. A boldogulás objektív, materiális dimenziója mellett egyre dominánsabb szerephez jutnak az individuum egyéni preferenciái és szükségletei. A témamegjelölés fényében a dolgozat kutatási kérdései az alábbiak: Milyen társadalmi környezetben él meg felnőtté válásukat a fiatalok? A jövőbeli kilátásokhoz és az önállósodáshoz kapcsolódó nehézségek horizontálisan megragadható korosztályi jellemzők-e? A fiatal felnőttek saját szocializációjuk alakítóiként is alárendelődnek az intézményi struktúrák által kijelölt fejlődési céloknak?

Kulcsszavak: posztadoleszcencia, fiatal felnőttek, ifjúságkutatás, egzisztenciális bizonytalanság

Gazdasági helyzet és státusészlelés

A rendszerváltás után – az 1989 előtti időszakhoz viszonyítva – jelentős gazdasági egyenlőtlenségek jellemezték a magyar társadalmat (Ferge, 2002; Andorka, 2006; Éber, 2020). Azonban a 21. század sem hozta el a gazdasági különbségek mérséklődését, az egyenlőtlenségek nemzedéki reprodukciója továbbra is keretezi az egyéni perspektívákat (Gazsó & Laki, 2004; Balogh & Róbert, 2008; Tóth & Huszár, 2016; Bugyi & Varga, 2022). Míg a centrumországok (például Németország, Egyesült Királyság, Egyesült Államok) esetében az anyagi dimenzió túl elsősorban az életmód, a fogyasztás szerepe, valamint a posztmateriális értékek kerültek előtérbe (Beck, 1997; Schulze, 2000), addig Magyarországon továbbra is megmaradt a jövedelmi helyzet strukturális súlya (Gazsó & Laki, 2004).

Az osztálystruktúrák meghaladottságáról, az egyén társadalmi pozíciójának komplexebb meghatározásáról írt többek között Ulrich Beck és Gerhard Schulze is. Beck (1997) szerint az 1960-as évekkel kezdődő változások megkövetelték, hogy a társadalmi nagycsoportok közötti különbségek leírása ne csak a gazdasági pozícióhoz kötődjön. Sokkal inkább „az emberek vonatkoztatási horizontját, illetve társadalmi és élettrajzi kiindulási helyzetét kell figyelembe vennünk” (Beck, 1997, p. 421). Számos új kapcsolódási és konfliktuspont alakult ki, melyek átmetszik a hagyományos határvonalakat. Az egyének egyszerre több, különféle csoport, „helyzet- és témafüggő koalíciók” (Beck, 1997, p. 457) tagjaivá váltak, ezáltal az életutak is jelentősen differenciálódtak.

Schulze (2000) az élménykeresés és azok megélése mentén ragadta meg a modernizáció következtében létrejövő változásokat, átrendeződéseket. Álláspontja szerint a gazdasági meghatározottság, az egzisztenciális harcok helyett a választás korlátlan szabadságából (bőségtársadalom) adódó befelé fordulás, élményorientáció válik dominánssá. Előtérbe kerülésük révén az egyéni vágyak, preferenciák értelmezései és megélései válnak közösségszervezővé. A társadalmi csoportok közös gazdasági nevező helyett „sajátos mentális- és tudásközösséget képviselnek” (Berger, 2007, p. 41).

Kérdés tehát, hogy a hagyományos értelemben vett társadalmi nagycsoportok az ifjúság esetében miként dekonstruálódnak (vö.: Csepeli, 2016). A vizsgált fókusz kapcsán kérdés, hogy a státusészlelés milyen törésvonalakat teremt az ifjúsági korosztály jövőbeli terveit illetően. Mérhető-e a szubjektív anyagi helyzet befolyása az elhúzódó ifjúsági életszakasz megélését, a társadalmi érettség elérésének indikátorait illetően?

Ifjúsági szocializáció és posztadoleszcencia

A *posztadoleszcencia* jelensége a fiatalok késői önállósodását írja le, mely a húszas-harmincas éveikben bekövetkező szülőktől való leválás időszakát egyre eltolódó folyamatként definiálja (Vaskovics, 2000; Somlai et al., 2007). A folyamat azonban komplex, egyszerre jelenti a szülőktől való elköltöztetést, az anyagi függetlenedést, jogi értelemben definiált leválást, valamint a szubjektív értelemben vett önállósodást és az önálló döntéshozatalt. Az egyes állapotok nem jelentenek linearitást vagy együttjárást, a fiatalfelnőtt-kor különböző szakaszaiban, egymástól függetlenül tudnak megvalósulni vagy éppen eltolódni. Az egzisztenciális nehézségek jelentősége tehát ebben az időszakban kettős (Csizmadia, 2018). Egyrészt a családi háttér szempontjából, másrészt az önálló boldogulás megteremtésének feltételeit tekintve is számolnunk kell az anyagi helyzet és státus jellemzőivel.

A szülőktől való leválás kitolódása és az egzisztenciális kiszámíthatatlanság következtében a saját család alapítása, a gyermekvállalás is az életút későbbi részére tevődik. Éppen ezért a család szerepe jelentősen felértékelődik az elhúzódó önállósodás (posztadoleszcencia) érintettjeinek életében. Ahogyan azoknak a támogató közegeknek is egyre nagyobb a jelentőségük, akik a fiatalok felnőtté válását segítik, az esetleges elakadások esetén szakmai hozzáértést és támogató háttérrel biztosítanak. Ezek a támogató közegek az ifjúsági szféra szereplői: ifjúsági szakemberek, ifjúságsegítők, ifjúsági szolgáltatók, ifjúsági közösségek, közösségi terek stb. Továbbá jelentősége van a szakpolitikai intézkedéseknek, melyek cselekvések formájában (pl. adókedvezmények, koncepcionális tervezés, ifjúsági stratégiák) reagálnak a félelmekben, preferenciákban tükröződő ifjúsági szükségletekre.

A felnőtté válást érintő sokszínűség, a diverz életmódok, az egzisztenciális kitettség a családtervezés és gyermekvállalás kérdéskörére is rányomják a bélyegüket, hiszen nem függetlenek a létbiztonság mértékétől. E tekintetben az ifjúságszociológiai vizsgálódásoknak fontos törekedniük a különböző státusok és párkapcsolati formák leírására. „A korábbi nemzedékek, a szülők és a nagyszülők ifjúságához képest az ezredforduló fiatalsága többféle életformát lát maga körül. Az együtt- és különélés új formái nagyobb rugalmasságot tesznek lehetővé, de fokozott bizonytalanságot szülhetnek. Különféle kényszereken és választásokon keresztül alakul a mai fiatalok élete.” (Somlai, 2013, p. 147).

Generációs sajátosságok a számok tükrében

Az ifjúságszociológiai fókuszú feltárást nagyban keretezik a célcsoportot érintő szakpolitikai narratívák, valamint a cselekvési tér leírásához rendelkezésre álló csatornák, adatok, források. A továbbiakban a magyarországi ifjúsági korosztály vizsgálatához az országos, nagymintás ifjúsági adatfelvételek (*Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016, Magyar Ifjúság Kutatás 2020*) eredményeit veszem alapul. Ezek az ifjúságkutatási hullámok képezik az egyetlen teljes körű (széles témaspektrumú), célcsoportra fókuszáló adatforrást magyarországi viszonylatban.

A fiatalok biológiai érése egyre korábbra tehető, ugyanakkor az önálló, független életvitelhez szükséges társadalmi érettség egyre idősebb korra tevődik (Somlai et al., 2007; Nagy & Tibori, 2016; Fazekas et al., 2019; Diósi, 2018; Bognár & Erát, 2022). A magyarországi nagymintás ifjúságkutatások eredményei nyomán elmondhatjuk, hogy míg 2004-ben a 15–29 éves korosztály 36 százaléka folytatott önálló életvitelt, ez az arány 2016-ra mindössze 23 százalék, 2020-ban valamivel magasabb, 28 százalék (Csizmadia, 2018, 2022). Köszönhetően az oktatási rendszerben töltött idő kiterjedésének, az egyéni életutak kevésbé lineáris jellegének, a munkaerőpiac (kifejezetten fiatalokat érintő) atipikus foglalkoztatási sajátosságainak (lásd projektalapú munka, részmunkaidő, alacsony bérű diákmunka), a nemzetközi tapasztalatszerzés és munkavállalás hozzáférhetőségének az egzisztenciális stabilitás megteremtése egyre nagyobb kihívássá vált.

A 2020-as adatfelvétel eredményei szerint a 15–29 éves korosztály 72 százaléka él szülővel és/vagy nagyszülővel, 50 százalékukat szüleik tartják el (Csizmadia, 2022). Az aktív keresők körében 25 százalék az utóbbi arány, miközben a még tanuló diákok/hallgatók esetében 68 százalék. A legutóbbi adatgyűjtés eredményei a posztadoleszcencia mutatóit tekintve javuló helyzetről tanúskodnak. Növekedett az önállóságukat kisebb-nagyobb mértékben elérő fiatalok aránya, ugyanakkor az egzisztenciális biztonság kérdése továbbra sem egyenlő mértékben adott, a függetlenedési igények nyomát egyértelműen magán viseli.

Az idézett adatok arról is árulkodnak, hogy „a leváló, önállósodó fiatalok háztartási jövedelmének a megoszlási görbéje inkább az alacsonyabb jövedelemcsoport-tartományokban mozog, míg a szülőkkel együtt élő (eltartott vagy saját kasszás) fiatalok esetében magasabbak a háztartási jövedelmek és nem figyelhető meg jelentősebb különbség sem köztük” (Csizmadia, 2018, p. 202). E tekintetben jól kirajzolódik egy nyíló olló, mely a függetlenedés és egzisztenciális bizonytalanság mátrixában mérhető eltérő léthelyzetek között mélyülő egyenlőtlenségekre hívja fel a figyelmet. A 2020-as adatfelvétel is hasonló tanulságokat mutat: „Jelentős különbségek figyelhetők meg az anyagi helyzettel kapcsolatos véleményekben a megkérdezett fiatalok és családjuk/háztartásuk bizonyos szocio-demográfiai jellemzői mentén. A szülők iskolai végzettsége, a válaszadó

foglalkozása, iskolai végzettsége, a lakóhely regionális elhelyezkedése és a település jellege alapján jelentkeznek komolyabb eltérések a válaszokban. [...] Továbbra is helytálló kijelentésnek tűnik, hogy a társadalmi struktúra különböző (és főként a szélső) pontjain mért anyagi-megélhetési paraméterek egyenlőtlenségei különálló, egymástól nagyon távoli világokat/miliókat reprezentálnak az anyagi életkörülmények kapcsán is, az újabb generációk szintjén is újratermelve az osztársadalmi különbségek többségét.” (Csizmadia, 202, p. 160).

A fiatalok függetlenedését tekintve igazán nagy szakadékot a munkavállalás és az önálló egzisztencia megteremtése között láthatunk (Fazekas et al., 2019). Míg a fiatalok közel hattizedének volt vagy van fizetett munkához kapcsolódó tapasztalata, addig az otthonról való elköltözés csupán a korosztály negyedénél valósult meg. A 2016-os adatok szerint saját lakást pedig ennél is kevesebben tudtak vásárolni, mindössze 17 százalékuk (*Magyar Ifjúság Kutatás 2016*). Akik a függetlenedés és önálló egzisztencia kiépítését tekintve szerencsésnek mondhatók, nagyjából az első fizetett munka elvállalásától számított 2–3 éven belül tudtak elköltözni otthonról, egy részük saját lakásban is él már. Elgondolkodtató adat azonban, hogy a jelenleg az anyagi és egzisztenciális függetlenedés előtt álló fiatalok mindössze átlagosan 27 éves korukra teszik a szülői házból való elköltözés esélyét. A saját lakás megvásárlásának lehetőségét pedig átlagosan húszas éveik legvégére datálják. E szerint a posztadoleszcencia időszaka 5–7 évnyi kemény munkát jelent a fiatalok életében úgy, hogy közben a szülőkkel egy háztartásban élnek, vagy legalábbis anyagiilag függnek tőlük.

A jövőtervezés objektív tényezői mellett azonban nélkülözhetetlen figyelmet fordítani az attitűdök sajátosságaira. Bár a későbbi házasság és a családalapítás az ifjúsági életszakasz kitolódását eredményezi, mindez azonban nem jár együtt annak értékét érintő csökkenő hangsúllyal (Fazekas & Hamarics, 2022). A tradicionális családtervezés továbbra is része a fiatalok értékpreferenciáinak. Tehát az egzisztenciális stabilitás megszerzéséhez kapcsolódó életmódbeli sajátosságok nem írják felül a családalapítás jelentőségét – függetlenül attól, hogy a karrierépítés, az egzisztenciateremtés és az önmegvalósítás előtérbe kerülése az egyéni életutak sokszínűségét teremti meg. Az ifjúsági adatgyűjtések 2020-as hullámának adatai szerint a 15–29 éves korosztály 56 százaléka úgy véli, hogy gyermek nélkül nem lehet teljes életet élni (2012: 64%; 2016: 63%), 49 százalékuk szerint több gyermek kell a teljes családhoz (2012: 52%; 2016: 53%) (Fazekas & Hamarics, 2022). A házasság intézménye melletti elköteleződést mutatja, hogy a fiatalok 61 százaléka úgy gondolja, egy komoly kapcsolatnak házasságba kell fordulnia.

Családtervezési preferenciák és egzisztenciális nehézségek összefüggése

Családpártiak versus individualisták

A 2020-as adatok szerint a 15–29 éves korosztály 73 százaléka él egyedül (nőtlen, hajadon) (Domokos et al., 2021). Tarts párkapcsolata 26 százalékuknak van: közülük 42 százalék házasságban, 58 százalék élettársi kapcsolatban él. A nem házasságban élő fiatalok 72 százaléka eltérő bizonyossággal, de valószínűsíti a jövőbeni házasságkötést. A korosztály nem házas tagjainak 6 százaléka utasítja el egyértelműen, 17 százalékuk pedig inkább elutasítja, mint nem ezt az együttélési

formát (további 6 százalékuk nem adott választ a kérdésre, vélhetően e tekintetben még bizonytalan). A 15–29 éves korosztály 11 százaléka a 2020-as adatgyűjtés során akként nyilatkozott, hogy nem szeretne gyermeket vállalni (Fazekas & Hamarics, 2022). Ennek fényében a korosztály tervezett gyermekszámának átlaga 1,77. E tekintetben a nők (1,85), a felsőfokú végzettségűek (1,84), a 25–29 évesek, valamint a vidéki nagyvárosok (1,83) és falvak lakói (1,82) valószínűsítik a több gyermeket vállalását.

A 2016-os és 2020-as adatok nyomán a családtervezéshez kapcsolódó főbb preferenciák jellemzői jól körvonalazhatók (Diósi, 2018; Bognár & Erát, 2022). Ugyanakkor az ezek fényében kirajzolódó ifjúsági karakterek tipológiáját is érdemes lenne megalkotni. Az adatok szerint a „házasságpártiak” legnagyobb arányban a budapestiek, a nők és a felsőfokú végzettségűek körében lelhetők fel (Diósi, 2018). A 30 éves koruk előtt gyermeket vállalók többsége egy gyermekben gondolkodik. A gyermekszám esetében a legmagasabb iskolai végzettség és a lakóhely szerepe továbbra is kimagasló: a felsőfokú végzettségűek és a budapestiek körében kifejezetten domináns az egy gyermeket nevelők aránya. A (több) gyermeket nem tervező fiatalok a gyermekvállalás gátjának egyértelműen az anyagi okokat látják.

A 2020-as adatfelvétel eredményei azt mutatják, hogy a 15–29 éves fiatalok 11 százaléka házas (1. táblázat). A jelenleg nem házaságban élő fiatalok 76 százaléka tervezi a házasságkötést. A házasságban élők a nők, a szakmunkás és a felsőfokú végzettségűek körében felülreprezentáltak. Nincs összefüggés a házasság megléte vagy hiánya és a településtípus között, ahogyan az önbesorolás alapú roma-cigány nemzetiség tekintetében sem. Amennyiben azokat a fiatalokat vizsgáljuk, akik még nem házasok, és nem is szeretnék házasságot kötni, azt láthatjuk, hogy a férfiak, a budapestiek és a szakmunkás végzettségűek¹ körében vannak szignifikánsan felülreprezentálva. A roma-cigány nemzetiségnek ebben a tekintetben sincs szignifikáns hatása.

1. táblázat. A házasok és a házasságot tervezők aránya szociodemográfiai változók alapján (százalékos megoszlás)

	HÁZASOK ARÁNYA (<i>N</i> = 7993)	HÁZASSÁGOT TERVEZŐK ARÁNYA (<i>N</i> = 1663)
Teljes minta	11%	76%
Nemek szerint**:		
Nők	14%	78%
Férfiak	9%	73%
Legmagasabb iskolai végzettség szerint*/**:		
Legfeljebb 8 általános osztály	3%	76%
Szakmunkás végzettség	16%	69%
Érettségi	11%	76%

¹ A legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében 76, a szakmunkások körében 69, az érettségivel rendelkezők körében 76, míg a diplomások között 81 százalék a házasságot tervezők aránya.

	HÁZASOK ARÁNYA (<i>N</i> = 7993)	HÁZASSÁGOT TERVEZŐK ARÁNYA (<i>N</i> = 1663)
Diploma, PhD	22%	81%
Szubjektív anyagi helyzet ² szerint*/**:		
Jó anyagi körülmények	12%	78%
Éppen kijönnek a jövedelmükből	11%	71%
Rossz anyagi körülmények	5%	66%

Megjegyzés:

* $p \leq 0,05$

** $p \leq 0,001$

Az egzisztenciális biztonság kulcsfontosságú szerepet tölt be az ifjúság korosztályi problémaészlelésében. A nagymintás, országos ifjúságkutatások eredményeinek bemutatásakor rendre az anyagi bizonytalanság a legmeghatározóbb nehézség. Időben előre haladva jól látható, hogy az objektív anyagi helyzethez kapcsolódó indikátorok (lásd munkanélküliség, lakás-probléma) is inkább háttérbe kerültek. A 2020-as adatfelvétel szerint a bizonytalanság a korosztály 24 százaléka, az anyagi nehézség, szegénység 22 százaléka szerint kortársainak legégetőbb problémája.

A problématerkép korosztályi szinten ragadja meg a fiatalok gazdasági státushoz kapcsolódó attitűdjeit, ezzel szemben a saját család anyagi helyzetének megítélése mikroszinten ragadja meg a benyomásokat. Utóbbit tekintve a 15–29 éves fiatalok 68 százaléka véli úgy, hogy stabil anyagi helyzettel rendelkezik, és nem érintik anyagi gondok. 27 százalékuk szigorú pénzbeosztással él, 5 százalékuknak azonban rendszeres nehézségekkel kell megküzdeniük.

A szubjektív anyagi helyzet befolyását mind a házasság, mind annak tervezése kapcsán szignifikánsan mérhetjük. A házasságot nem tervező fiatalok egyértelműen felülreprezentáltak a rossz anyagi körülmények között élők körében, a házasság pedig a stabil anyagi helyzetűek között. Eszerint a státuszészlelés fontos tényező a formális családalapítás tekintetében. A stabilabb anyagi helyzetűek körében gyakoribb ennek tervezése, tehát a házasságkötés elmaradása az egzisztenciális biztonság hiányával jár együtt.

A gyermekvállalásról való lemondás a rossz anyagi helyzetben élő, valamint a beosztással boldoguló fiatalok körében gyakoribb, míg a gyermekvállalás terve épp a stabilabb anyagi helyzetűek körében fordul elő gyakrabban. Elmondható, hogy a nélkülözés és a rendszeres anyagi gondok egyértelműen rányomják a bélyegüket a fiatalok jövőbeli családtervezéshez kapcsolódó motivációira.

² „Összességében hogy érzi, Önök anyagiilag...” 1 = „gondok nélkül élnek”; 2 = „beosztással jól kijönnek”; 3 = „éppen hogy kijönnek a jövedelmükből”; 4 = „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”; 5 = „nélkülözések között élnek”. Három értékre kódolva: „Jó anyagi körülmények” = „gondok nélkül élnek” és „beosztással jól kijönnek”; „Rossz anyagi körülmények” = „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak” és „nélkülözések között élnek”.

2. táblázat. A gyermekpártiak³ aránya szociodemográfiai változók alapján ($N = 1663$; százalékos megoszlás)

	GYERMEKPÁRTIAK ARÁNYA
Teljes minta	89%
Nemek szerint**:	
Nők	91%
Férfiak	87%
Legmagasabb iskolai végzettség szerint**:	
Legfeljebb 8 általános osztály	88%
Szakmunkás végzettség	87%
Érettségi	89%
Diploma, PhD	93%
Településtípus szerint**:	
Budapest	79%
Megyei jogú város, megyeszékhely	93%
Más város	92%
Község	90%
Szubjektív anyagi helyzet szerint**:	
Jó anyagi körülmények	90%
Éppen kijönnek a jövedelmükből	87%
Rossz anyagi körülmények	88%
Önbesorolás nemzetiség szerint*:	
Roma-cigány	95%
Nem roma-cigány	89%

Megjegyzés:
* $p \leq 0,05$

Ugyanakkor az ifjúsági korosztályban fellelhető egyfajta individualizmus, mely a posztadoleszcencia erőteljes jelenlétével párhuzamosan ragadható meg (Fazekas & Hamarics, 2022). A gyermekvállalást befolyásoló tényezők idősoros alakulását látva egyértelmű, hogy mára már nem csupán egzisztenciális kérdés vagy család versus munkahely dilemma a családalapítás/ családbővítés. A boldogulás objektív, materiális dimenziója mellett egyre dominánsabb szerephez jutnak az individuum egyéni preferenciái és szükségletei. Értve ezalatt az egyéni döntés szabadságát, a szülői szerephez kapcsolódó érettség meglétét vagy hiányát, a párkeresés kihívásait.

³ Gyermekpártinak tekintjük azokat a fiatalokat, akiknek van saját gyermekük, vagy terveznek gyermeket vállalni.

A státusészlelés egy lehetséges modellje

Amennyiben a státusváltozás megítélésének dinamikáját kívánjuk megragadni, akkor az elmúlt tíz év viszonylatát tekintve inkább pesszimista kép tárul elénk. A saját család anyagi helyzetét tekintve mindössze 16 százalék számol be javulásról az elmúlt tíz év kapcsán, azonban a jövő tekintetében már optimistább becslései vannak a korosztálynak. 30 százalékuk pozitív változást prognosztizál az elkövetkezendő tíz évben mérhető családi státust alapul véve. Azonban a fiatalok többsége nem tapasztalt változást az elmúlt időszakhoz képest (54%), ahogyan a jövőt tekintve sem érez előremutató változást (50%). A 15 és 29 év közötti fiatalok 74 százaléka úgy véli, hogy a pozitívabb jövőkép kulcsa a jelenleginél jobb anyagi helyzet biztosítása.

A státusdinamika múlt–jelen–jövő metszetében való vizsgálata révén felállítható egy lehetséges modell, mely a státusészlelés alakulását e három dimenzióhoz kapcsolódó attitűdök fényében vizsgálja. A szubjektív státusmodell tehát három idősíkot fog egybe: az elmúlt pár év dinamikáját a jelen helyzethez képest,⁴ az anyagi stabilitást,⁵ valamint a jövővel szembeni attitűdöt.⁶ E három tengely metszeteiből alkottam meg öt típust szakértői becslés nyomán, korábbi vizsgálataim folytatásaként (Fazekas, 2014, 2015): egyrészt utalva a változások (eddig és várható) irányára, másrészt a jelenlegi anyagi biztonság mértékére.

A tipológia⁷ lehetőséget nyújt az észlelt státusváltozást elhelyezni az aktuális helyzet fényében (1. és 2. ábra). E tekintetben a legjobban az *elégedett* fiatalok élnek. Jelen helyzetükben anyagi gondok nélküli stabilitást észlelnek, annak ellenére, hogy az stagnált vagy romlott az elmúlt években. A jövőjükre nézve jelenlegi státusuk javulását vizionálják.

A stabil és jó anyagi háttérrel észlelő fiatalok egy másik csoportját *pesszimistáknak* neveztem el. Ők azok, akik jó anyagi helyzetüket érzik veszélyben, függetlenül jelenlegi státusuk korábbi időszakokhoz viszonyított minőségétől.

A *rezignáltak* csoportját alkotják azok a fiatalok, akiknél jelenlegi státusuk értékelése beosztásközpontú, ennek jövőbeli változását pedig nem valószínűsítik. E tekintetben egyfajta alkalmazkodó, lemondó, beletörődő attitűd jellemző rájuk.

A további két csoport tagjai nehézkes, rossz anyagi körülményeket diagnosztizálnak. Közülük a *bizakodók* optimistán tekintenek jövőjükre, helyzetük javulását valószínűsítik. Míg azokat a fiatalokat, akik jelenleg jövedelmük alapos beosztására vagy nélkülözésre kényszerülnek, valamint a jövő tekintetében ezen állapotok fennmaradását vagy romlását várják, *szorongóknak* neveztem el.

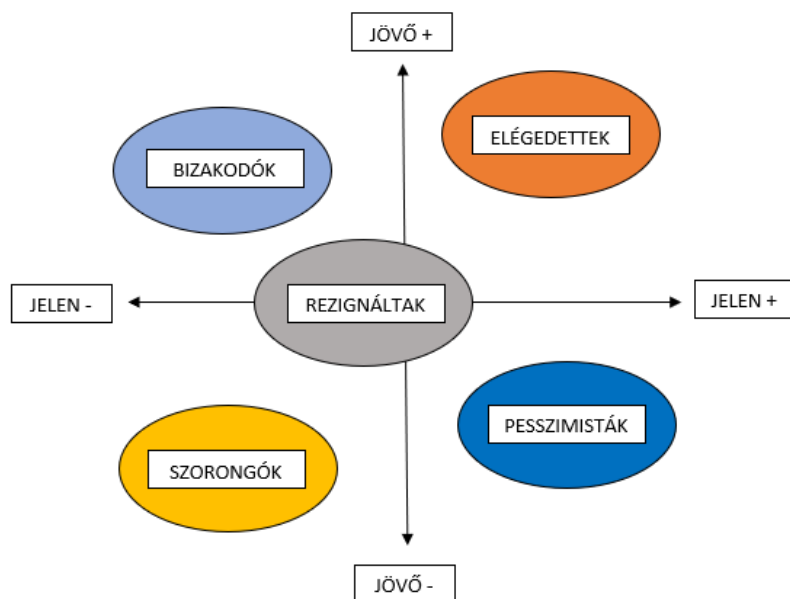
⁴ „Az elmúlt 10 évben hogyan alakult az Ön családjának anyagi helyzete?”

⁵ „Összességében hogy érzi, Önök anyagilag...” „...gondok nélkül élnek, ...beosztással jól kijönnek, ...éppen hogy kijönnek jövedelmükből, ...hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak, ...vagy nélkülözések között élnek?”

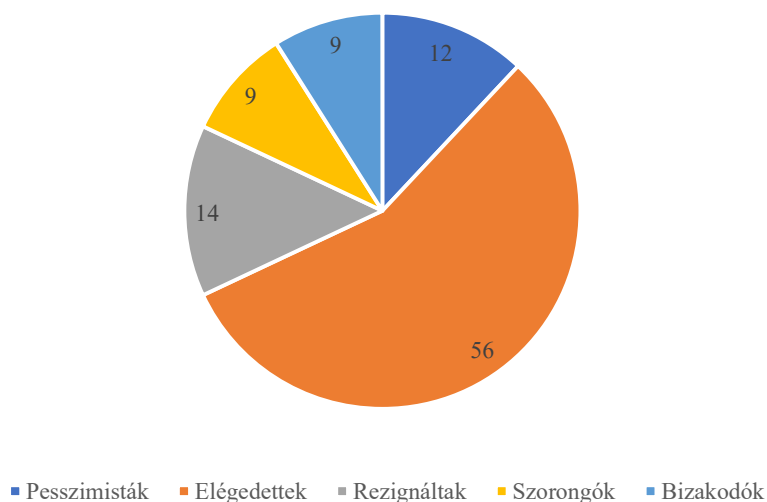
⁶ „A következő 10 évben hogyan fog alakulni az Ön családjának anyagi helyzete?”

⁷ Az elnevezésekkel igyekeztem a komplex léthelyzet-észlelés minél pontosabb megragadására. Az egyes attitűdök, jelzők csupán a könnyebb elemzést szolgálják. A pontos érzületek felkutatását mélyebb, elsősorban kvalitatív vizsgálatok (pl. fókuszcsoport, interjú) tennék lehetővé.

A modell arányszámaiból kiolvasható, hogy a 15 és 29 éves korosztály egytizede évek óta rossz anyagi körülmények között él, és borúlátó jövőjét tekintve is (*szorongó attitűd*). 55 százalékukat tekinthetjük helyzetével *elégedettnek*. Jó és stabil anyagi háttér jellemzi őket. A *rezignáltak* aránya 14 százalék, akik elfogadást, alkalmazkodást tanúsítanak. A fiatalok 12 százaléka jó körülmények között él, ám ennek jövőbeli fenntarthatóságában kételkedik (*pesszimista attitűd*). Míg a rossz anyagi körülményeket észlelő fiataloknak csupán körülbelül egytizede valószínűsíti a kitörés lehetőségét (*bizakodó attitűd*).

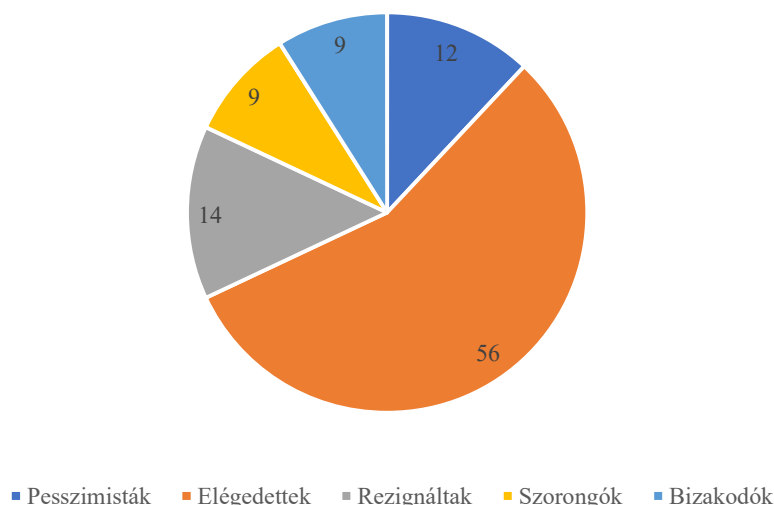
1. ábra. Státusmodell az idődimenziók metszetében

2. ábra. Státusmodell a 2020-as adatfelvétel eredményei alapján ($N = 1786$; százalékos megoszlás)

A tipológia alapján összegezhető, hogy a közelmúltat és közeljövőt egyaránt negatívan észlelő fiatalok (19%) helyzete nem egyforma. Minden második fiatal jelenleg is nehéz, gondokkal teli helyzetben él, míg a többiek stabil, gond nélküli státusukat érzik veszélyben.

A személyes élettervek megvalósulását tekintve inkább optimisták a magyarországi fiatalok. Nem meglepő módon, közülük is az elégedett attitűddel leírható fiatalok bizonyulnak leginkább pozitívnak, miközben a szorongók a leginkább pesszimisták ilyen irányú tervek realizálását tekintve (3. ábra). A jövőbeli kilátások egészét tekintve a személyes élettervekhez képest valamivel mérsékeltebb a korosztályi optimizmus. Ebben a dimenzióban is az elégedettek és szorongók körében találjuk a korosztályi átlagtól leginkább eltérők csoportjait.

3. ábra. A jövőt érintő elégedettség⁸ és a státusészlelési dinamika összefüggései ($N = 1765-1768$)

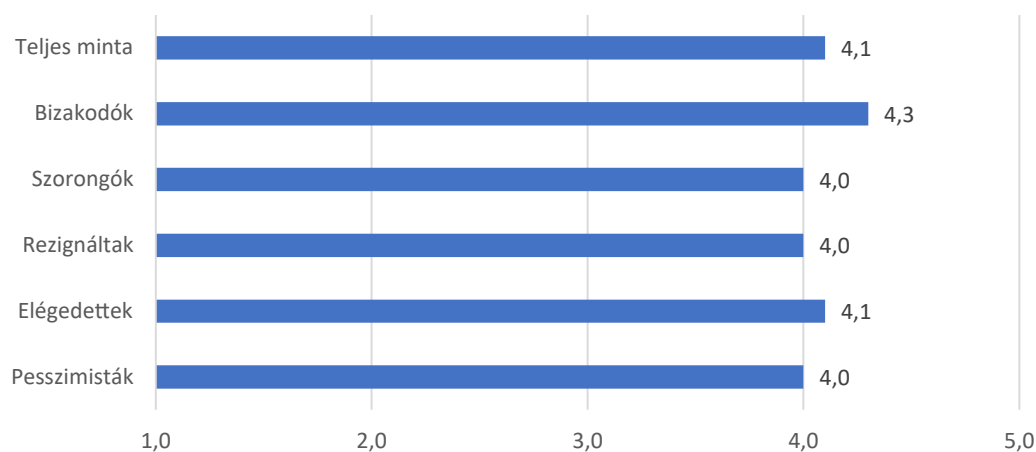
Megjegyzés:

$p \leq 0,001$

Átlagok: 1 = egyáltalán nem ért egyet; 5 = teljes mértékben egyetért

A jövőt érintő aggodalmak kezelésében a korosztály többsége a jelenleginél jobb anyagi helyzetet tekinti kulcselemnek. A bizakodóként jellemezhető fiatalok körében van ez a legintenzívebben jelen, a rezignáltaknál, a szorongóknál, a pesszimistáknál pedig a legkevesbé bizonyul jellemzőnek (4. ábra). Utóbbi az mutatja, hogy a jövőt érintő stagnáló, aggodalmas kilátásokkal küzdő családok fiataljai egyértelműen kevésbé bíznak abban, hogy az anyagi helyzet objektív erősítése a perspektívák egyértelmű pozitívba fordulását eredményezné.

⁸ „Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal?”

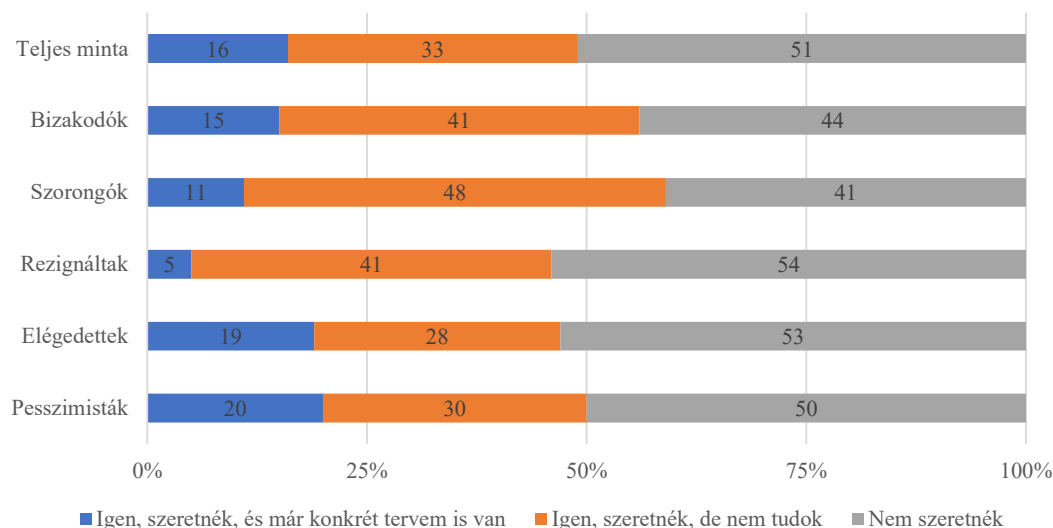
4. ábra. A jobb anyagi helyzet jövőt érintő jelentősége a státusészlelés függvényében ($N = 1764$)

Megjegyzés:

$p \leq 0,001$

Átlagok: 1 = egyáltalán nem; 5 = teljes mértékben

A saját lakással nem rendelkező, szülőkkel élő fiatalok többsége (51%) nem tervezi a költözést, harmaduk költözne, de nincs rá lehetősége, 16 százalékuknál azonban ehhez konkrét tervek is kapcsolódnak. Az elköltözés kapcsán akadályokkal küzdő fiatalok a szorongók körében kiemelkedő arányban vannak jelen, e tekintetben a legjobb helyzetben az elégedettek vannak, körükben a legalacsonyabb az elköltözni nem tudók aránya (5. ábra). Ilyen értelemben mobilis és lehetőségekkel rendelkező fiatallal a legalacsonyabb arányban a rezignáltak között találkozhatunk, míg a pesszimisták körében a legmagasabb arányban.

5. ábra. A szülőktől való elköltözéshez kapcsolódó tervek a státusészlelés függvényében ($N = 1241$; százalékos megoszlás)

Megjegyzés:

$p \leq 0,001$

A 15–29 évesek 9 százaléka gondolkodik munkahelyváltásban két év viszonylatában. Úgy tűnik, a dinamikus státusészlelés szignifikáns hatással van az ehhez kapcsolódó mobilitási tervekre. A szorongó attitűddel leírható fiatalok körében ez az arány 20 százalék, a bizakodók körében pedig 21 százalék. E tekintetben leginkább elzárkózónak a pesszimisták és a rezignáltak csoportja mutatkozik, hiszen körükben csupán 6-6 százalék a közeljövőben munkahelyváltást tervezők aránya. Az elégedettek körében pedig 8 százalék ez az arány.

A vizsgált korosztály tizede tervezi, hogy a jövőben külföldön fog élni. A vizsgált státusészlelési modell nyomán azt láthatjuk, hogy az ilyen irányú mobilitási tervek hatással van a szubjektív anyagi helyzet változásához kapcsolódó attitűd. Legnagyobb eséllyel a pesszimisták (14%) és a szorongók (15%), azaz a romló státust valószínűsítők körében találkozhatunk hosszú távú migrációs szándékkal. A bizakodók (6%) és a rezignáltak (8%) körében a legalacsonyabb az ilyen jellegű mobilitást tervezők aránya (elégedettek körében 10 százalék).

Következtetések

A vizsgált összefüggésekből kitűnik, hogy ugyan a posztadoleszcencia jelensége generációs attribútumként definiálódik, ám valójában korántsem beszélhetünk egységes egzisztenciális státusról, valamint kilátástalanságról. A hagyományos értelemben vett csoportképzés helyett a háttérben meghúzódó, egyenlőtlen gazdasági lehetőségek kerültek felszínre (vö.: Csepeli, 2016), amelyek a család- és jövőtervezést érintő preferenciákat és cselekvéseket egyaránt befolyásolják. A digitális fogyasztás, a Covid-hatások, valamint a posztadoleszcencia hatására a látszólag egységes generációt valójában jelentős társadalmi különbségek szabadalják.

A feltárt összefüggések alapján elmondható, hogy a szubjektív státus hatása jelentős a fiatalok cselekvési terét és jövőbeli terveit érintő attitűdök kapcsán. A további státusromlástól való félelem a munkaerőpiaci mobilitásra sarkallja a fiatalokat, ahogyan az anyagi javak megszerzéséhez való attitűdjük is aggodalmakat tükröz, kevésbé bíznak azok státusjavító erejében. A szorongó fiatalok körében a szülőktől való elköltözés a legkevésbé valószínű, hiszen nincs erre lehetőségük egzisztenciális kitettségük okán. Mind a házasság, mind a gyermekvállalás terén meghatározó a státusészlelés szerepe: az egzisztenciális biztonság hiánya a házasságkötés elmaradását, valamint a gyermekvállaláshoz kapcsolódó tervek visszafogottságát eredményezi.

Megfogalmazható dilemma, hogy az individualista cselekvés, az egyéni értékrend prioritásai hogyan viszonyulnak a politikai döntésekhez. „Az értékek jelentősége éppen abban ragadható meg, hogy az egyén számára belső készletelési állapotokat hoznak létre (naturális energiákkal gazdálkodva) a másik, a csoport, a társadalom létezése szempontjából fontos célok elérése érdekében.” (Csepeli, 2014, p. 331). A rendszer és környezet, rendszer és életvilág szociológiai viszonyának vizsgálata szükségzerű. A normatív értékek ugyan a családtervezéshez kapcsolódó független cselekvést közvetlenül kevésbé befolyásolják (pl. a házasság nem lett népszerűbb intézmény), ugyanakkor közvetetten bizonyosan (pl. több gyermek vállalása a CSOK igénybevétele miatt).

A helyzetkép függvényében újabb kutatási kérdések váltak kijelöltté, melyek főként az intézményrendszer felől érkező, strukturális válaszokra helyezik a fókuszot: A kormányzati retorika szempontjából kevésbé detektált ifjúsági rétegek a magyarországi jövőtervezési lehetőségeik hatására ellenállnak-e (lásd országelhagyás), vagy frusztrálttá válnak (lásd anyagi kiszámíthatatlanság)? Társadalmi diskurzus szintjére emelhető-e a családtervezéshez kapcsolódó új formák létjogosultsága és elismerésük (vö.: Hankiss, 1977)? Várható-e érdemi cselekvés az ifjúságügy nem kormányzati szereplőinek részéről a fiatal felnőttek nehézségeire reflektáló intézkedések kiharcolásában?

Irodalomjegyzék

- Andorka R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó.
- Balogh A., & Péter R. (2008). Foglalkozási mobilitás Magyarországon, 1992–2007. In T. Kolosi & I. G. Tóth (Eds.), *Társadalmi riport, 2008* (pp. 46–65). TÁRKI.
- Beck U. (1997). Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In R. Angelusz (Ed.), *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok* (pp. 418–468). Új Mandátum.
- Berger V. (2007). Konstruktivista és bourdieui megközelítések vonzásában: Gerhard Schulze cselekvés- és tudásszociológiai modellje. In D. Némédi & V. Szabari (Eds.), *Kötő-jelek 2006: Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve* (pp. 31–52). ELTE TáTK Doktori Iskola.
- Bognár A., & Erát D. (2022). Párkapcsolatok és gyermekvállalás a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeinek tükrében. In Á. Nagy (Ed.), *A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságkutatás 2020* (pp. 14–31). Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont.
- Bugyi A., & Varga Á. (2022). Az oktatási életút meghatározottságai és a mobilitási esélyek. In Á. Nagy (Ed.), *A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságkutatás 2020* (pp. 59–82). Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont.
- Csepeli Gy. (2014). *Szociálpszichológia mindenkiben*. Kossuth Kiadó.
- Csepeli Gy. (2016). A Z nemzedék lehetséges életpályái. *Educatio*, 25(4), 509–515.
- Csizmadia Z. (2018). Anyagi helyzet – gazdasági erőforrások. In Á. Nagy (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 178–203). Excenter Kutatóközpont.
- Csizmadia Z. (2022). Az ifjúság anyagi helyzete. In Á. Nagy (Ed.), *A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságkutatás 2020* (pp. 134–161). Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont.
- Diósi P. (2018). Családalapítás és gyermekvállalás. In Á. Nagy (Ed.), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (pp. 36–53). Excenter Kutatóközpont.
- Domokos T., Kántor Z., Pillók P., & Székely L. (2021). *Magyar Fiatalok 2020. Kérdések és válaszok – Fiatalokról, fiataloktól*. Társadalomkutató Kft. – Erzsébet Ifjúsági Alap Nonprofit Kft.
- Éber M. Á. (2020). *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó.
- Fazekas A. (2014). Státuszszelzés és szabadidő. In Á. Nagy & L. Székely (Eds.), *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012* (pp. 219–244). Kutatópont.

- Fazekas A. (2015). Ifjúság és anyagi helyzet (az Y-generáció életmódbeli szokásait, preferenciáit befolyásoló tényezők). In Z. Futó (Ed.), *Tudomány és innováció a lokális és globális fejlődésért. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai* (pp. 191–196). Szent István Egyetemi Kiadó.
- Fazekas A., & Hamarics E. (2022). Értékvilág – prioritás, nyitottság, befogadás, érzékenység. In Á. Nagy (Ed.), *A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságkutatás 2020* (pp. 189–218). Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont.
- Fazekas A., Nagy Á., & Monostori K. (2019). Generációs problématérkép. A fiatalok legégetőbb problémái a 2016-os ifjúságkutatás alapján. *Szociálpedagógia*, 2019(13), 58–73.
- Ferge Zs. (2002). Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 12(4), 9–33.
- Gazsó F., & Laki L. (2004). *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó.
- Hankiss E. (1977). *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből*. Magvető Kiadó.
- Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (2016). Társadalomkutató Kft.
- Magyar Ifjúság Kutatás 2020* (2020). Társadalomkutató Kft.
- Nagy Á., & Tibori T. (2016). Narratívák hálójában: az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig. In Á. Nagy & L. Székely (Eds.), *Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012* (pp. 400–431). Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány.
- Petersen, A. H. (2020). *Can't even: How Millenials Became the Burnout Generation*. HarperCollins.
- Schulze, G. (2000). Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája (Részlet). *Szociológiai Figyelő*, 2–4(1–2), 135–157.
- Somlai P. (2013). *Család 2.0 – Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó.
- Somlai P., Bognár V., Tóth O., & Kabai I. (2007). *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó.
- Tóth P. & Huszár Á. (2016). Rétegződés és mobilitás: ifjúsági rétegek, mobilitási lehetőségek és stratégiák. In Á. Nagy & L. Székely (Eds.), *Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012* (pp. 78–117). Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány.
- Vaskovics L. (2000). A posztadoleszcencia szociológia elmélete. *Szociológiai Szemle*, 10(4), 3–20.

TÉRSÉGISÉG ÉS KÖZÉRZET

PÓCSI ORSOLYA

Összefoglalás

A cikkben A. Gergely András *térségiség*-fogalmát alkalmazva arra a kérdésre keresem a választ, hogy az Észak-Magyarországon kialakult nemzeten belüli, regionális identitást milyen közérzeti, közhangulati, mentálhigiénés tényezők alakítják. Az észak-magyarországi régióban legújabbban zajló társadalmi folyamatok adatai alapján vizsgálom a térségi identitás alakulásában szerepet játszó elégedettség- és boldogságérzést; a társadalmi kohéziót gyengítő mentálhigiénés zavarok sorában az alkoholizmust, az öngyilkosságot, valamint a roma / nem roma csoportközi viszonyok kontextusa által meghatározott kisebbségi identitást. A cikket a térségiség által sajátosan formált dacos identitásminta bemutatásával zárom.

Kulcsszavak: szociálpszichológia, társadalmi kohézió, mentálhigiéné, regionális identitás, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye

Bevezetés

Szabó Zoltán a múlt század harmincas éveiben írta nagyszerű szociográfiai könyvét Észak-Magyarországról, melyben az elmúlt idők küzdelmeinek, hibáinak, bűneinek nyomait keresve arra a megállapításra jutott, hogy „talán egyetlen más országrész sincs Magyarországon, melyen ennyire érezni lehetne a múlt keze nyomát” (Szabó, 1938, p. 15). Szabó ugyanakkor a jelenre is figyelt, éles szemmel észrevette a térségi városokat megbontó kapitalizmus jeleit, az azzal járó ipartelepeket, a modern kereskedelmi és banki épületeket, a hirtelen növekedéssel együtt járó szétesettséget, a bevándorlás okozta konfliktusokat. Felfigyelt a prostitúció és az alkoholizmus terjedésére.

A térséget a trianoni békeszerződés által megvont határ megfosztotta történelmi és kulturális háttérrel, aminek kedvezőtlen hatásai mind a mai napig érzékelhetők. Nem véletlen, hogy a szlovákokhoz került Kassa az amputációt éppúgy megszenvedte, mint a Magyarországon maradt ikervárosa, Miskolc. A helyzetet súlyosbította, hogy a második világháború utolsó évében deportálták a térség gazdasági életében meghatározó szerepet betöltő zsidóságot, majd a kommunista diktatúra beköszöntésekor kisemmizték a keresztény középosztályt.

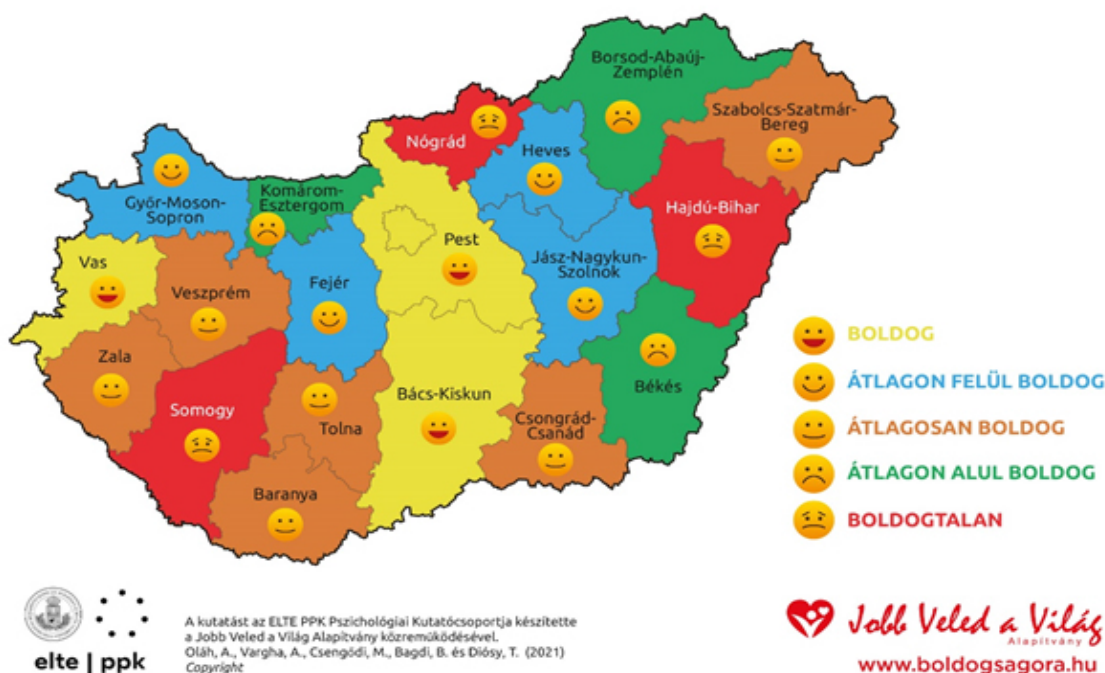
Az államszocializmus négy évtizedében a (megelőző) kapitalista időszakban kialakult gazdasági infrastruktúra a hiány és a pazarlás kettősségét elválaszthatatlanul magában hordozó tervgazdaság irracionális mértékű bányá- és nagyipari fejlesztéseivel bővült, hogy aztán a rendszerváltozás után szappanbuborékként szétrobbanjon. A hirtelen változás '89-ben

sokként érte a térség létbiztonsághoz szokott lakóit, akiknek egyik napról a másikra szembe kellett nézniük a munkanélküliséggel, a bizonytalansággal, a kapcsolati hálók szétesésével.

Ebben a cikkben a 21. század első felében a térségben kialakult kollektív eredetű, de individuális sorsokban jelentkező negatív lelki zavarokat, mentálhigiénés tüneteket veszünk sorra, a végén kitérve a *térségi* jelenségre.

Közérzet

Az ELTE Pedagógia és Pszichológiai Kar kutatói 2020–21-ben felmérést végeztek, melynek eredményeként megszerkesztettek Magyarország boldogságtérképét. A kutatásra az ország minden lakosát érintő a koronavírus-járvány időszakában került sor. A járvány azonban láthatóan nem befolyásolta az eredményeket, melyek a 2019-ben mért boldogságszinthez képest jelentéktelen mértékű csökkenést jeleztek. A tendenciák ugyanazok voltak a járvány idején, mint annak előtte. A térképen látható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye lakosainak boldogságszintje a magyar átlag alatt van, de a Somogy, Nógrád és Hajdú-Bihar vármegyékben élők még a borsodiaknál is boldogtalanabbak (Vargha et al., 2020).

1. ábra. Magyarország boldogságtérképe megyék szerint (2020–2021)

Forrás: ELTE PPK

A boldogságtérkép láttán arra gondolhatnánk, hogy az anyagi jólét, a fogyasztási szint, az adott térségben egy főre eső jövedelem határozza meg a boldogságszintet. Hunyady György azonban arra figyelmeztet, hogy „a szubjektív jól-lét indexei egy ponton elszakadnak a jól-lét tárgyi színvonalától, nem árulnak el nagy érzékenységet a társadalmi-gazdasági hatótényezők iránt. Ennek pszichológiai interpretációjában nagy szerephez jut a társadalmi és társas összehasonlítás, állítva, hogy az emberek megelégedettsége mindkét szinten összemérések viszonyított eredménye: az előrehaladás is elégedetlenséggel jár, ha a többiek helyzete rohamosabban javul, ám ugyanez a gyarapodás a többiek stagnálása vagy hanyatlása esetén kifejezetten örömteli” (Hunyady, 2010, pp. 19–20). A szerző szerint amennyiben az emberekben van életkedv és tenni akarás, akkor az jó közérzetet eredményez, ellentétben az önfeladó lemondás érzésével. Ebből következik, hogy egy közösség legfontosabb közérzeti attitűdjét a pozitív közérzet, vagyis „a szubjektív jól-lét” adja. A rendszerváltozás kollektív drámájának lényege az volt, hogy az 1990-es években a gazdasági átalakulásoknak tömegesen voltak vesztesei, akiknek az egzisztenciája megrendült, az életszínvonala süllyedt. A romló helyzetre érzékenyen reagáló emberek társadalmi közérzete drámaian megváltozott. A szemükben kötelességmulasztó, cserbenhagyó állammal szemben elvesztik bizalmukat. A nyerteseket erkölcsileg illegitim új osztály tagjainak látják, melynek tagjai „bódult fogyasztóként élvezi[k] a globalizált piacgazdaság standard kínálatát” (Hunyady, 2010, p. 41).

Az egyén szubjektív megítélése saját lehetőségeiről mélyen gyökerezik az anyagi javak elérésében, valamint abban, hogy miként látja magát a lakóhelyéhez, a szűkebb és tágabb környezetéhez képest. E nézőpont a közösség kollektív önértékelését, másokhoz való viszonyrendszer kialakítását is szabályozza. Hunyady György konklúziója szerint a magyar társadalom megértette ugyan, hogy a rendszerváltozás megtörtént, rá is lépett annak útjára, „de ezen egyelőre nem találta meg a belső békéjét és prosperitását”, a kollektív közérzet minden szegmensében az elégedetlenség mutatkozik, értelemszerűen különböző megnyilvánulási formákban és mértékben (Hunyady, 2010, p. 232). Soraiból az is következik, hogy „győztesekre” és „vesztesekre” egyaránt jellemző az elégedetlenség, előbbiek viszont hajlamosabbak új illúziókat építeni, utóbbiak a meglévőkről is csalódottan lemondani.

Elvándorlás–bevándorlás

A térségben végbement makroszociológiai léptékű negatív változások tükrében nem meglepő, hogy a lakosságszám az elvándorlás következtében folyamatosan csökken. A régió lakosságszáma 2020-ban 1 112 263 fő volt, ami a 2010. évi adathoz viszonyítva (1 209 142 fő) 8%-os csökkenést mutat. 2019-re a nemzetközi vándorlási mérleg pozitív lett, aminek oka a külföldi munkavállalók megjelenése és a régióból külföldre költözők számának csökkenése. Az ország más régióiba történő költözés tendenciája azonban nem módosult.

1. táblázat. Állandó és idegilenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint. Állandó belföldi bevándorlás

Állandó és idegilenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint													
a) állandó belföldi bevándorlás													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	62 578	60 939	58 500	57 976	66 484	70 569	81 181	85 355	89 201	85 688	78 496	96 125	87 700
Közép-Dunántúl	23 562	24 162	22 488	22 400	25 046	26 461	32 151	33 655	35 160	36 287	34 093	38 973	35 150
Nyugat-Dunántúl	20 042	20 754	20 380	20 490	23 046	23 827	27 002	28 541	30 439	30 849	30 154	33 669	31 400
Dél-Dunántúl	22 226	21 457	20 659	20 470	22 809	21 454	25 211	25 781	27 191	28 470	26 836	30 117	27 350
Észak-Magyarország	25 122	24 826	23 787	22 844	25 862	24 825	29 974	30 969	32 755	35 701	32 500	36 381	35 350
<i>ebből Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>13 937</i>	<i>13 659</i>	<i>12 766</i>	<i>12 501</i>	<i>14 251</i>	<i>13 450</i>	<i>15 847</i>	<i>16 763</i>	<i>17 240</i>	<i>19 899</i>	<i>17 293</i>	<i>18 981</i>	<i>18 500</i>
Észak-Alföld	26 952	26 569	25 118	25 971	28 488	28 044	32 775	33 061	35 078	36 292	34 325	38 930	38 500
Dél-Alföld	21 676	21 933	21 556	21 887	22 972	23 118	26 832	28 021	29 675	29 809	28 487	32 833	31 350
Ország összesen	202 158	200 640	192 488	192 038	214 707	218 298	255 126	265 383	279 499	283 096	264 891	307 028	286 800

Forrás: KSH

2. táblázat. Állandó és idegilenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint. Állandó belföldi elvándorlás

Állandó és idegilenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint													
b) állandó belföldi elvándorlás													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	53 033	52 128	51 085	49 397	55 455	60 649	72 179	75 220	80 182	79 370	74 171	89 929	82 400
Közép-Dunántúl	23 787	23 935	22 479	22 844	25 641	26 033	30 619	32 184	33 192	33 827	31 613	36 632	33 300
Nyugat-Dunántúl	19 332	19 772	18 931	19 370	21 578	22 248	25 205	26 410	27 474	28 011	27 556	30 591	28 550
Dél-Dunántúl	23 354	22 682	21 970	21 627	24 328	23 185	26 787	27 417	28 694	29 732	27 491	30 838	28 400
Észak-Magyarország	28 795	28 495	27 017	26 180	29 668	28 622	33 393	34 913	36 876	38 934	35 075	39 874	38 100
<i>ebből Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>16 353</i>	<i>16 239</i>	<i>15 037</i>	<i>14 783</i>	<i>16 897</i>	<i>16 218</i>	<i>18 627</i>	<i>20 016</i>	<i>20 724</i>	<i>23 118</i>	<i>20 272</i>	<i>22 654</i>	<i>21 550</i>
Észak-Alföld	30 456	30 172	28 514	29 348	33 082	32 785	37 908	39 141	41 020	41 687	39 225	44 779	43 650
Dél-Alföld	23 401	23 456	22 492	23 272	24 955	24 776	29 035	30 098	32 061	31 535	29 760	34 385	32 400
Ország összesen	202 158	200 640	192 488	192 038	214 707	218 298	255 126	265 383	279 499	283 096	264 891	307 028	286 800

Forrás: KSH

3. táblázat. Állandó és ideiglenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint. Állandó belföldi vándorlási különbözet

Állandó és ideiglenes belföldi vándorlás Magyarországon vármegye és régió szerint c) állandó belföldi vándorlási különbözet													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	9 545	8 811	7 415	8 579	11 029	9 920	9 002	10 135	9 019	6 318	4 325	6 196	5 300
Közép-Dunántúl	-225	227	9	-444	-595	428	1 532	1 471	1 968	2 460	2 480	2 341	1 850
Nyugat-Dunántúl	710	982	1 449	1 120	1 468	1 579	1 797	2 131	2 965	2 838	2 598	3 078	2 850
Dél-Dunántúl	-1 128	-1 225	-1 311	-1 157	-1 519	-1 731	-1 576	-1 636	-1 503	-1 262	-655	-721	-1 050
Észak-Magyarország	-3 673	-3 669	-3 230	-3 336	-3 806	-3 797	-3 419	-3 944	-4 121	-3 233	-2 575	-3 493	-2 750
<i>ebből Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>-2 416</i>	<i>-2 580</i>	<i>-2 271</i>	<i>-2 282</i>	<i>-2 646</i>	<i>-2 768</i>	<i>-2 780</i>	<i>-3 253</i>	<i>-3 484</i>	<i>-3 219</i>	<i>-2 979</i>	<i>-3 673</i>	<i>-3 050</i>
Észak-Alföld	-3 504	-3 603	-3 396	-3 377	-4 594	-4 741	-5 133	-6 080	-5 942	-5 395	-4 900	-5 849	-5 150
Dél-Alföld	-1 725	-1 523	-936	-1 385	-1 983	-1 658	-2 203	-2 077	-2 386	-1 726	-1 273	-1 552	-1 050

Forrás: KSH

4. táblázat. Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint. Ideiglenes belföldi odavándorlás

Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint d) ideiglenes belföldi odavándorlás													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	53 787	72 354	80 942	73 668	76 605	74 685	80 955	86 000	83 700	83 340	81 257	85 206	86 800
Közép-Dunántúl	22 524	33 056	35 092	32 075	33 538	34 476	37 440	39 149	37 522	37 581	40 510	38 906	37 300
Nyugat-Dunántúl	18 208	27 919	30 951	27 782	30 505	33 040	31 938	33 369	32 836	33 184	34 042	33 626	32 400
Dél-Dunántúl	17 681	26 982	29 434	27 137	28 737	27 464	30 444	29 844	29 179	29 429	31 417	30 103	28 950
Észak-Magyarország	20 466	32 711	36 087	32 037	33 733	33 784	37 355	38 042	36 076	36 379	36 133	35 481	35 350
<i>ebből Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>11 139</i>	<i>18 037</i>	<i>19 741</i>	<i>17 524</i>	<i>18 689</i>	<i>18 317</i>	<i>20 363</i>	<i>20 972</i>	<i>19 243</i>	<i>19 772</i>	<i>19 323</i>	<i>18 971</i>	<i>19 000</i>
Észak-Alföld	23 762	35 437	39 148	37 434	38 886	39 371	42 717	43 941	42 568	42 195	42 394	42 951	42 600
Dél-Alföld	21 005	31 702	34 991	32 434	33 143	33 078	36 170	36 680	35 242	35 672	35 860	35 831	34 350
Ország összesen	177 433	260 161	286 645	262 567	275 147	275 898	297 019	307 025	297 123	297 780	301 613	302 104	297 750

Forrás: KSH

5. táblázat. Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint. Ideiglenes belföldi elvándorlás

Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint e) ideiglenes belföldi elvándorlás													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	40 924	66 869	75 096	67 498	70 818	72 254	78 992	83 354	79 066	79 276	86 999	85 606	84 550
Közép-Dunántúl	23 240	33 183	35 640	32 791	34 178	34 267	37 224	38 107	37 206	37 263	36 922	38 601	37 400
Nyugat-Dunántúl	17 657	25 989	28 700	25 985	29 014	31 413	30 674	32 371	31 001	30 862	32 616	32 896	31 550
Dél-Dunántúl	19 844	28 338	30 813	28 713	30 040	28 340	30 846	30 403	30 334	30 298	29 466	29 792	29 100
Észak-Magyarország	25 097	35 203	38 388	34 720	35 698	34 724	37 811	38 935	37 791	38 135	36 400	36 211	36 350
<i>ebből Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>13 766</i>	<i>19 144</i>	<i>20 884</i>	<i>19 135</i>	<i>20 125</i>	<i>19 337</i>	<i>20 842</i>	<i>21 854</i>	<i>20 343</i>	<i>21 101</i>	<i>20 045</i>	<i>19 472</i>	<i>19 650</i>
Észak-Alföld	27 738	38 230	42 312	39 526	41 314	41 413	44 480	46 092	45 350	45 147	43 319	43 096	43 900
Dél-Alföld	22 933	32 349	35 696	33 334	34 085	33 487	36 992	37 763	36 375	36 799	35 891	35 902	34 900
Ország összesen	177 433	260 161	286 645	262 567	275 147	275 898	297 019	307 025	297 123	297 780	301 613	302 104	297 750

Forrás: KSH

6. táblázat. Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint. Ideiglenes belföldi vándorlási különbözet

Ideiglenes belföldi vándorlás vármegye és régió szerint f) ideiglenes belföldi vándorlási különbözet													
Területi egység neve	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	12 863	5 485	5 846	6 170	5 787	2 431	1 963	2 646	4 634	4 064	-5 742	-400	2 250
Közép-Dunántúl	-716	-127	-548	-716	-640	209	216	1 042	316	318	3 588	305	-100
Nyugat-Dunántúl	551	1 930	2 251	1 797	1 491	1 627	1 264	998	1 835	2 322	1 426	730	850
Dél-Dunántúl	-2 163	-1 356	-1 379	-1 576	-1 303	-876	-402	-559	-1 155	-869	1 951	311	-150
Észak-Magyarország	-4 631	-2 492	-2 301	-2 683	-1 965	-940	-456	-893	-1 715	-1 756	-267	-730	-1 000
<i>ebből: Borsod-Abaúj-Zemplén</i>	<i>-2 627</i>	<i>-1 107</i>	<i>-1 143</i>	<i>-1 611</i>	<i>-1 436</i>	<i>-1 020</i>	<i>-479</i>	<i>-882</i>	<i>-1 100</i>	<i>-1 329</i>	<i>-722</i>	<i>-501</i>	<i>-650</i>
Észak-Alföld	-3 976	-2 793	-3 164	-2 092	-2 428	-2 042	-1 763	-2 151	-2 782	-2 952	-925	-145	-1 300
Dél-Alföld	-1 928	-647	-705	-900	-942	-409	-822	-1 083	-1 133	-1 127	-31	-71	-550

Forrás: KSH

Az állandó és ideiglenes elvándorlásra vonatkozóan gyűjtött adatok azt mutatják, hogy 2010 és 2022 között az egyébként már korábban elkezdődött elvándorlási tendencia töretlenül folytatódik, az észak-magyarországi régió „kiürül”. A fiatalok, a képzettek, a sorsukat maguk választók elhagyják a térséget, maguk után hagyva az iskolázatlan, gazdasági, politikai, kulturális és szociális tőke hiányában szenvedő észak-magyarországi lakosokat.

Mentális betegségek

A viselkedési zavarok, kényszerbetegségek és egyéb szindrómák jelenléte kapcsolatba hozható a kollektív traumákkal, melyek sorában ott van a rendszerváltozás utáni munkanélküliség, a lakóhely „kiürülése”, a térség leszakadása és a perspektívátlanlanság. Rendkívül alaposak a társadalom mentális egészségi állapotával kapcsolatos felmérések és azok következményeinek folyamatos elemzései (Kopp & Kovács, 2006; legutóbb: Tőzsér, 2019). A vonatkozó elemzések szerint a társadalom jólétének (tegyük hozzá: jól-létének) egyik legfontosabb kiindulópontja és egyben fokmérője a lelki (mentális) egészség, amely meghatározza, hogy az egyén meg tudja-e valósítani terveit, meg tud-e küzdeni a hétköznapi stresszhelyzetekkel, „produktívan és eredményesen képes-e dolgozni és hozzájárulni a közösség működéséhez” (Kopp, 2011, p. 2). Kopp Mária szerint az ember nem pusztán gazdasági gyarapodásra, hanem jól-létének fokozására törekszik.

Egy adott populációt nemcsak a fizikai egészségi állapot jellemzi, hanem legalább annyira fontosak az életminőségének a mutatói is. Magyarországon a várható élettartam évtizedekkel a rendszerváltozás után is elmarad Ausztriától, s ami rosszabb, még nagyobb az elmaradás, ha az egészségben eltöltött évek számát nézzük. Az idő előtti egészségromlás egyértelműen a rossz életminőséggel hozható kapcsolatba (Kopp, 2011). A rossz életminőség szubjektív vetülete a negatív érzelmek túlsúlya a pozitív érzelmekhez képest. (Kopp Mária tézise szerint a „normális” arány 3:1 értéket mutat a pozitív érzelmek javára.)

Magyarország esetében a kutatások az individualizmus kiemelten magas szintjét állapítják meg, s ugyanez a helyzet a bizonytalanságelkerülés, valamint a szorongás eseteiben is. A kérdőíves felmérések eredményeinek térképekre vetített adatsoraiban az észak-magyarországi megyék minden lelki zavar (depresszió, alkoholizmus, családon belüli és kívüli erőszak) esetében a legrosszabb adatokat mutatták, különösen Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében. A 2000-es évek elején végzett vizsgálatok eredményeit a 2010-es évek végének elemzései megerősítették, sőt, a megye tekintetében „a lelki egészség mutatói jelentős rosszabbodást mutatnak: 7–10%-os volt a depressziós lelkiállapotú népesség arányának növekedése” (Tőzsér, 2019, p. 379).

Kedvezőtlen tendenciákat mutatnak a társadalmi szolidaritás, a különböző életkori csoportok társadalomfelfogása, s azon belül az életbe most belépő generációk életérzéseinek vizsgálatai (Takács, 2016; Kolosi & Tóth, 2008; Gazsó & Laki, 2004). A közérzetet befolyásolta a térségen belüli mobilitás is. Mint Kolosi Tamás és Tóth István György írják, „1992 és 2007 között növekedett a különbség a különböző típusú településeken lakók között (ez részben a költözéseknek, részben pedig az adott településeken lakók relatív pozíciójavulásának köszönhető). Azoknak javult a két időpont között a relatív pozíciója, akik városban vagy megyeszékhelyen laktak, és azoknak romlott jelentősen a helyzetük, akik községekben éltek” (Kolosi & Tóth, 2008, p. 30).

Egy adott térségben élők mentális állapotának megítéléséhez a lelki természetű betegségekre vonatkozó statisztikai adatok adják a legfontosabb háttér-információt. Fontos hangsúlyozni, hogy a különböző devianciákról készült statisztikák önmagukban nem magyarázzák az egyén döntéseit, azonban fontos szerepet játszhatnak annak kialakulásában. Elég csak a szűkebb lakókörnyezetben, családi és iskolai szocializáció során tapasztalt, átélt élményanyag szerepére utalni, amelyek egy amúgy is labilis személyiség számára a negatív döntést felerősítő, vagy éppen azt igazoló hatást gyakorolhatnak.

A depresszió, a szuicid hajlam, az alkoholizmus, a családon belüli és azon kívüli erőszak jelentkezése minden esetben a komplex rendszerként felfogott ember zavaraként értelmezhető (Csepeli-Spányik, 2022). Magyarország lakosai rövidebb ideig élnek, mint a nyugat-európai országok polgárai. Az élettartam azonban csak egy mutató, legalább ennyire fontos, hogy ebből a rövidebb élettartamból a magyarok többen töltenek valamilyen betegségben, és arányait tekintve több a mentális eredetű megbetegedés is. Közismert, a lelki eredetű bajok testi bajokhoz vezethetnek és fordítva: az egészségtelen vagy éppen önpusztító életmód kiválthat vagy felerősíthet mentális problémákat. Mindezt súlyosbíthatja a térségben élők relatív deprivációs tudata, hiszen ők azt látják, hogy más térségek lakóihoz képest hátrányosabb helyzetben vannak. Közismert tény, hogy Budapest belső kerületeiben magasabb a várható élettartam, és jobbak az élet minőségének mutatói, mint a külvárosokban vagy éppen az ország leszakadó térségeinek városaiban, nem is beszélve a falvokról. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye, illetve a tágabban értelmezett északkelet-magyarországi régió ebből a szempontból jóval rosszabb mutatókkal rendelkezik és rendelkezik az ország más régióihoz viszonyítva (Obulányi, 2003).

A térség aprófalvas, illetve kisvárosi körzeteit továbbra is jellemzi a munkanélküliség (vagy a rendkívül korlátozott munkavállalási lehetőségek, például a közmunka). A munkavállalók körében gyakori a nagyobb városokba való ingázás. A testet és lelket megpróbáló életfeltételek szorítása közösségi élménnyé tette a kiszolgáltatottságot, illetve az arra adott önpusztító reakciókat is, utóbbi alatt értve a prostitúciót, a bűnözést, az egészséges életmód (testmozgás, megfelelő táplálkozás) hiányát, a dohányzást, az alkohol-, illetve szerhasználatot, valamint a játék- és újabban az internetfüggőséget (Csepeli, 2022). Falun élve a munkavégzés átlagosan több időt vesz igénybe, mint például egy nagyvárosi vagy fővárosi lakos esetében (az ingázás jelentősen növeli a munkába járásra fordított időt), továbbá a jövedelem is alacsonyabb. Mindez fokozottan hátrányos környezetet teremt a térségben élők számára, akik generációról generációra szembesülnek a kilátástalansággal, a fojtogató körülmények közül kitörés lehetetlenségével.

Öngyilkosság

Az öngyilkosság leggyakoribb oka valamilyen mentális zavar. Ezért az öngyilkosság következtében meghaltak aránya a mentális egészség egyik legfontosabb indikátora. A KSH adatai szerint míg az 1990-es évek elején évente mintegy 4000 öngyilkosságra került sor Magyarországon, az évtized közepétől ez a szám látványos csökkenésnek indult. A tendencia a 2000-es években is tovább folytatódott, 2019-re elérte a máig legalacsonyabb, 1550-es értéket. 2020-ban már 1706 ember követett el öngyilkosságot. A KSH közlése szerint a növekedés mértéke drasztikus, ilyen hirtelen emelkedés legutóbb a nyolcvanas években volt tapasztalható.

A statisztikai adatok mellett érdemes azt is megnézni, hogy milyen volt az öngyilkossági adatsorok társadalmi fogadtatása, különösen regionális szinten. A vonatkozó híradásokat már csak azért is érdemes fellapozni, mert azok pontosan tükrözik a közvélekedésben bekövetkezett változásokat, azok hullámvázait. 2018-ban a sajtóban arról olvashattunk, hogy az öngyilkosságok számának általános csökkenésén túl Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legnagyobb ütemű a javulás (az ország más térségeiben, például Csongrádban még emelkedés is megfigyelhető volt eközben), mintegy 30% a korábbi évekhez képest. Az okok között megemlítették, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Központi Kórház és Egyetemi Oktatókórház pszichiátriai osztályán addiktológiai rendelés kezdte meg működését, amihez hozzátehetjük, hogy a helyzet javulása mögött nem ez volt az elsődleges ok, hanem az, hogy az ország más régióihoz képest mélyebbről indult a javulás. Vagyis a javulás viszonylagosnak tekinthető, a kezeletlen depresszió és az addikció együttes jelenléte által kiváltott társadalmi krízishelyzet nem mérséklődött.

Jól mutatják ezt a későbbi adatok, illetve az azokhoz kapcsolódó elemzések. 2019. november végén (vagyis közvetlenül a koronavírus-világjárványt megelőző periódusban) a cikkek már újra arról szóltak, hogy az öngyilkossági statisztika világviszonylatában 12. helyen álló Magyarországon az északkelet-magyarországi régió megyéiben továbbra is magas az életüknek önkezükkkel véget vetők aránya. (Ez a megállapítás csak a befejezett, halállal végződő öngyilkosságokra vonatkozik, a súlyos depresszióban szenvedők, akiket csak foglalkoztat a gondolat, sokkal többen vannak.)

A Covid19-világjárvány alatt pedig újra arról szóltak a hírek, hogy meredeken nőtt a bezártsággal párosuló szorongás következtében az öngyilkosok száma, ismét „sötét adatok” láttak napvilágot az életüket önkezükkel véget vető emberekről. 2020–2021-re az emelkedő adatsorok megtörték a korábbi folyamatos csökkenést mutató tendenciát, és az öngyilkosságok száma ismét 2015–2016-os magasságokba emelkedett, ami arra utal, hogy a kedvező tendenciák mögött továbbra is egy szorongó, félelmeiktől gyötört társadalom búvik meg, amely válsághelyzetben anomikus módon reagált a kollektív kihívásokra. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az alföldi és az északi régiókban élő 15–19 éves fiatalok körében az adatok a lelki bajok szaporodásáról tanúskodnak, ami azt jelenti, hogy az országnak az elmaradottabb régiói továbbra sem tudnak a fiatalok számára biztató perspektívát nyújtani. A média által tematizált, vagyis a szélesebb közvélemény előtt is ismert folyamatokat a tudományos-szakmai elemzések is megerősítették, illetve alátámasztották (Osváth et al., 2021).

A Covid19-világjárvány drasztikus formában hozta felszínre a 2019 előtt háttérbe szorult vagy éppen javulónak vélt tendenciákat (Kapócs & Bacsák, 2022). A már 2021-es adatokkal is kalkuláló elemzés rámutat, hogy a járvány alatt mintegy 10%-kal nőtt az öngyilkosságok száma Magyarországon. A magyar társadalom mentálhigiénés állapota a 2010-es évek második felére nem javult. A járvány által okozott bezártság következményeként a szorongás és depresszió drasztikus formában tört a felszínre. Az említett tanulmány szerzői megállapították, hogy sok olyan tényező van, amely a genetikai örökségen túl sérülékennyé tesz minket a pszichés zavarokkal szemben. Ilyen például a munkanélküliség, a fokozott stressz, a mérgező iskolai- vagy munkahelyi légkör stb. Ezek olyan megpróbáltatások, melyek az mentális és fizikai állapotunk romlásához vezetnek (Kapócs & Bacsák, 2022).

Utóbbi felsorolás mindegyik eleméről elmondható, hogy az északkelet-magyarországi régió leszakadó, gettósodó falvaiban, elvándorlással sújtott kisvárosaiban ezen tényezők szerepe sokkal súlyosabb, mint például a nagyvárosokban, Budapesten

vagy Nyugat-Magyarországon. A társadalmi (azon belül lakóhelyi, családi) szocializációs háttérben az északkelet-magyarországi régió lemaradása konzerválódott a 2010-es évek végére, s 2020-as évek elejére, ami az öngyilkosságokkal, depresszióval, anómiával foglalkozó statisztikák alapján is jól kimutatható.

Kisebbségi identitás

Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye sajátosságai között ki kell térni a *roma népesség* sajátosságaira (Szabó-Tóth & K. Nagy, 2023). A nagy számú részletes feldolgozás ebben az esetben is kiter a szinte teljes egészében a „rendszerváltás vesztesei” közé sorolható cigányságra, mint a lecsúszás veszélyének leginkább kitett közösségre (Dupcsik, 2008). Sokan emlékeztetnek arra, hogy a cigány lakosság súlyos és sajátos problémáinak gyökerei a Kádár-rendszerre vezethetők vissza: „A nyolcvanas években realizálódó és témánk szempontjából napjainkig elhúzódó válságciklus azonban radikális strukturális, osztályalapú távolodást eredményezett a cigány–magyar különbségtételben. Már a nyolcvanas években elindult a korábban városokban megkapaszkodó, a formális munkaerőpiac szempontjából feleslegessé vált népesség visszaáramlása a falvakba, ahol az olcsó ingatlanárak és az informális viszonyok megtartó ereje jelentett kapaszkodót. [...] A rendszerváltás felgyorsította ezt a folyamatot, az ipar összeomlása végképp feleslegessé tette az ipari tartalékhadseregként szolgáló, alacsony státuszú munkaerőt, amely osztályhelyzet több ponton összemosódott a cigány pozícióval.” (Kovai, 2017, pp. 17–18). Ugyanez a tanulmány felhívja a figyelmet a végtelenen leszakadó borsodi falvak roma közösségeinek bezárkózó, a többségi társadalommal a kapcsolatot kereső, de egyre jobban elvesztő jellemzőire, utóbbiak között például a kontraszelektált helyi tekintélyek zárt közösségekben kiemelkedő szerepére. A cigányság maradandó sokként élte át a felemelkedés lehetőségeinek egyre távolabbi jövőbe tolódását (Kertesi, 2005), és összességében elmondható, hogy rendszerváltás nyomán létrejött zárt roma közösségek integrálásának vagy inkább csak „kimozdításának” a kérdése a 2020-as években is lényegében megoldhatatlan feladatot jelentett a borsodi aprófalvak esetében (Kovai, 2017), de még az egyébként jobban prosperáló városok gettósódó területein is. (Lengyel, 2009; Csepeli, 2022). Mindez felerősítette a többség által a kisebbségre rákényszerített hátrányos megkülönböztetések okozta szociálpszichológiai zavarokat, a tanult tehetetlenséget, az öngyűlöletet és az anómiás viselkedést (Durst, 2017). Papp Z. Attila kutatásai szerint Borsod-Abaúj-Zemplénben a gyermekek családi háttérét mutató összesített index értékei a zömmel romák lakta gettósódó kis falvakban országosan kirívóan rossz értékeket mutatnak (Papp Z., 2022, p. 16). Ugyanakkor a legnyomorúságosabb környezetben élők körében a legerősebb a kormánypártok támogatása (Fazekas, 2018).

A térségiség

A. Gergely András találó kifejezéssel *térségiség*nek nevezte azt a sajátos, nemzeteken belüli identitást, mely Európa számos országában és etnikai csoportjában kialakult az ezredforduló időszakában, például Észak-Olaszországban vagy a Baltikumban (A. Gergely, 2002, pp. 544–545). Tézise úgy is továbbgondolható, hogy a *térségiség* nem feltétlenül töltődik fel eltérő kisebbségi-etnikai tartalommal (mint például a spanyolországi baszkok és katalánok, az erdélyi, vajdasági vagy felvidéki magyarok, a dél-tiroli németek stb. esetében), hanem sajátos természetföldrajzi és/vagy foglalkozási szerkezetnek, a centrum vonzerejének és megtartó képességének következtében akár sajátos lokálpatrióta tudatként, mintegy második

identitásként jelentkeznek. Magyarországon különleges hagyománya van a térségi szemléletnek, melyet a 20. századi határ-változások, a régiószervező városi központok átrendeződései is erősítettek. Gondoljunk csak a főváros–vidék jól ismert ellentétpéldájára, Kelet- és Nyugat-Magyarország összehasonlítása is jó példa lehet, ugyanakkor egy-egy kisebb régió; Zala és Vas megyék nyugat-magyarországi „vezető” szereppel kapcsolatos igényére gondolva is szembetűnik a különböző térségi szemlélet. Kitérőként megjegyezzük, hogy különösen a kisebb, a nemzetállamiságot a nyugat-európaiktól alapvetően eltérő történelmi körülmények között átélő népek körében alakulhattak és alakultak ki ilyen regionális „térségi” identitások, például Csehországban a fővárosi–vidéki mellett a morvaországi és sziléziai identitások, Szlovákiában a Pozsonnyal és Kassával reprezentált keleti–nyugati regionális szembenállás, vagy a Lengyelországban máig továbbélő, a nagyhatalmak által elcsatolt egykori területeken megőrződött térségi identitások esetében (Olay, 2023). A Gergely András fejtegetéseiből az is következik, hogy a *kisebbségiség* kollektív érzése nem feltétlenül csak különböző etnikumok együttélése esetében alakulhat ki. „Külsőleg determináltan kap ugyan formát minden kisebbség a többség által, akár ha politikai vagy strukturális szerepét veszik, akár ha térben »fogható« állandósága a tét, ám a belső tagoltsága, a történelem szereplőinek játéktere így mellőztetik, s a helyi társadalmak minden életes valósága, sokarcúsága eltöröltetik, arcukat át szabhatónak tűnik előbb-utóbb” – írja (2002, p. 544), hozzátéve, hogy a „táj minősége” természetesen szorosan összefügg a „közösségi tartalmakkal, az életminőség szintjeivel”, és sok olyan tényezővel, melyek az identitás sajátosságainak kereteket szabnak. Szempontunkból nagyon is releváns az a megfigyelése, miszerint egy adott régió egységét, gondolatiságát „mentálisan formálnak” is tekinthetjük, amelyet az önértelmezés, valamint a kistérség–régió–ország szintjeinek erős meghatározottsága közös élményanyaggá, közösen formált normákká fejlesztheti, és jelenítheti meg.

Észak-Magyarország, különösen Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye esetében mindenképp beszélhetünk egy ilyen „dacos” helyi identitásról, amelynek legfőbb jellemzője a régió történelmébe ágyazott sajátos élményanyag, a nehézségeket vállalni akaró, kihívásokkal szembefordulni kész attitűdről, amely az országnak nemcsak távolabbi vidékeivel, a fővárossal, hanem még akár a szomszéd Szabolcs-Szatmár-Bereggel szemben is erős önértelmezési pozíciót jelent. Az „itt minden rosszabb” helyzetből erényt is kovácsolni kész dacosság a térség lakóinak pozitív közösségi élményét is jelenti.

Irodalomjegyzék

- Gergely A. (2002). Kisebbség és európaizálódás. *Kisebbségkutatás*, 11(2), 535–555. http://real-j.mtak.hu/21092/2/Kisebbségkutatás_2002_11_2_.pdf
- Csepeli Gy. (2022). Változz, hogy változtass! (Gettó achipelago Észak-Magyarországon). In K. Nagy E., & Szabó-Tóth K. (Eds.), *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarország régió felemelkedéséért* (pp. 122–126). Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Csepeli Gy., & Spányik A. (2022). A bél a lélek üzenőfala. *Telex*. 2022. ápr. 25. <https://telex.hu/tudomany/2022/04/25/pszichoszomatikus-betegsegek-ibs-belrendszer-pcos-ekcema-hasfajas-stressz-spanyik-andras-csepeli-gyorgy>
- Dupcsik Cs. (2008). *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó.
- Durst J. (2017). „De ugye biztos nem lesz ebből baj?”: Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle*, 27(2), 88–111. https://szociologia.hu/dynamic/88_111.pdf

- Fazekas Cs. (2018). Az abaúji kistérség községei politikai arculatának alakulása az országgyűlési és Európa parlamenti választások tükrében, 1990–2018. *Szellem és Tudomány*, 2018(2–3), 16–50. <http://real.mtak.hu/88089/1/abauj-valasztas-mellekletek.pdf>
- Hunyady Gy. (2010). *A társadalmi közérzet hullámverése – 20 év után*. Napvilág Kiadó.
- Kapócs G., & Bacsák, D. (2022). Krízishelyzetben. *Élet és Irodalom*, 66(3). <https://www.es.hu/cikk/2022-01-21/kapocs-gabor-bacsak-daniel/krizishelyzetben.html>
- Kertesi G. (2005). Roma foglalkoztatás az ezredfordulón: A rendszerváltás maradandó sokkja. *Szociológiai Szemle*, 2005(2), 57–87. <https://szociologia.hu/dynamic/0502kertesi.pdf>
- Kolosi T., & Tóth I. Gy. (2008). A rendszerváltás nyertesei és vesztesei – generációs oldalnézetből. Tíz állítás a gazdasági átalakulás társadalmi hatásairól. *Társadalmi Riport*, 2008(1), 15–45.
- Kopp M. (2011). *A mai magyar társadalom lelki egészségi állapota* (Prezentáció). 53. Magyar Pax Romana Kongresszus, 6. Magyar Ökumenikus Találkozó. Balatonszárszó, 2011. április 30. <https://www.haromkiralyfi.hu/upload/files/A-mai-magyar-tarsadalom-lelki-egeszsegi-allapota.pdf>
- Kopp M., & Kovács M. E. (2006). *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó.
- Kovai, C. (2017). *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság*. L'Harmattan.
- KSH (2022). *Állandó belföldi vándorlás vármegye és régió szerint*. KSH. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0046.html?fbclid=IwAR1_pUo3q2Qbe7OSWnkm3tm7tJJbo_wNfJkzMY0HSGumaM0HiXcSNhIXRh8
- Mihályi H. (2022). Az Észak-Magyarországi régió társadalmi folyamatai és helyzete a statisztikák tükrében. In K. Nagy E., & Szabó-Tóth K. (Eds.), *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarországi régió felemelkedéséért* (pp. 9–26). Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Lengyel G. (2009). Szilánkos mennyország. Miskolcra. Cigánynak lenni Magyarországon. *Beszélő Folyóirat*, 14(7). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilankos-mennyország>
- Obulányi R. (2003). *Öngyilkossági kísérletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1999)*. Szociológiai felmérés. In Fazekas Cs. (Ed.), *Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei, 1. (1999–2000)* (pp. 153–157). Bíbor Kiadó. <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=11998>
- Olay Cs. (2023). *Nemzeti és regionális identitás*. L'Harmattan Kiadó.
- Osváth P., Bálint L., Németh A., Kapitány B., Rihmer Z., & Döme P. (2021). A magyarországi öngyilkossági halálozás változásai a COVID–19-járvány első évében. *Orvosi Hetilap*, 162(41), 1631–1636. <https://doi.org/10.1556/650.2021.32346>
- Papp Z. A. (2022). *Hátrányos helyzetű tanulók, különös tekintettel Észak-Magyarországon és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. In Nagy E., & Szabó-Tóth K. (Eds.), *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarországi régió felemelkedéséért* (pp. 127–140). Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Szabó-Tóth, K., & Nagy, E. (2023). Múltfeltárás, jelenismeret és lehetséges jövők. In Nagy E., & Szabó-Tóth, K. (Eds.), *Útkereső II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére* (pp. 208–212). Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Tözsér, A. (2019). A magyar társadalom mentális egészségi állapotának bemutatása. *Polgári Szemle*, (4–6), 370–382. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1224>
- Vargha A., Zábó V., Török R., & Oláh A. (2020). A jóllét és a mentális egészség mérése: a Mentális Egészség Teszt. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2020(3), 281–322. <https://doi.org/10.1556/0406.21.2020.014>

BÜNTETŐFORDULAT MAGYARORSZÁGON? A JOGALKOTÁS VIZSGÁLATA*

GYÖRGY TAMÁS

Összefoglalás

Hipotézisem szerint Magyarországon bekövetkezett egy büntetőfordulat a kriminálpolitikában, és azon belül a büntetőpolitikában, amely a jogalkotás és a jogalkalmazás területeit, vagyis a büntető jogalkotási politikát, a büntető igazságszolgáltatási politikát, és a büntetés-végrehajtási politikát is érinti. Kutatásom célja ennek a büntetőfordulatnak az azonosítása, megtörténtének igazolása és kiterjedésének, hatásainak feltérképezése. Ennek érdekében kidolgoztam egy, a büntetőfordulat bekövetkeztét jelző komplex indikátorrendszert, amely a jogalkotás, a kormányzati kommunikáció és a jogalkalmazás területeit is lefedi. Tanulmányomban a jogalkotást, pontosabban a büntető jogalkotást – és ezzel szoros összefüggésben a börtönnépeség alakulását – tettem elemzés tárgyává, a büntetőfordulatot jelző indikátorokat keresve. Az eredmények igazolni látszanak a hipotézist: a büntetőfordulat indikátorait kivétel nélkül sikerült azonosítani, és a jelenlétüket bizonyítani, ami azt jelenti, hogy a kormány – 2010 utáni – jogalkotó tevékenységének eredményeként a büntethető személyek és büntetendő cselekmények köre bővült, a kiszabható büntetések szigorodtak, mindennek következtében pedig jelentősen növekedett a börtönpopuláció.

Kulcsszavak: büntetőpolitika, büntetőfordulat, indikátorok, jogalkotás, börtönnépeség

Bevezetés

A kutatásom célja, hogy igazoljam a hipotézisemet, mely szerint Magyarországon bekövetkezett egy büntetőfordulat a kriminálpolitikában, vagy szűkebb fogalmi keretek között: a büntetőpolitikában. Ez a büntetőfordulat kiterjed a büntető jogalkotási politikára, a büntető igazságszolgáltatási politikára és a büntetés-végrehajtási politikára. Másképpen fogalmazva: a jogalkotás és a jogalkalmazás területén is azonosítható. A munka előzményeit, motivációit és a hipotézisem igazolásához használandó, általam kidolgozott indikátorokat jelen évkönyv legutóbbi számában ismerttettem (György, 2022). A kutatásom módszertanát és az eredményeim bemutatásának módját, struktúráját is meghatározza a hipotézisemet jellemző dichotómia, hiszen amíg a jogalkotás – és a hozzá kapcsolódó kormányzati kommunikáció – jellegéből adódóan megismerhető szinte kizárólag beavatkozásmentes vizsgálatokkal, addig a jogalkalmazás gyakorlatainak megismeréséhez, és azon kutatási kérdésem megválaszolásához, hogy a fogvatartottak és pártfogoltak reintegrációs esélyei miképpen változtak, elsősorban kvalitatív terepkutatások folytatására van szükség. Ennek megfelelően a jogalkotás, az azt kísérő kommunikáció, és a jogalkalmazás területein végzett kutatásaim eredményeit egy-egy önálló publikációban tervezem ismertetni.

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Jelen tanulmány tehát kizárólag a jogalkotás területén keresi a büntetőfordulat jeleit, de fontos rögzíteni, hogy a büntetőfordulatként azonosított komplex politikai, jogi, társadalmi változások megértéséhez, hatásainak felméréséhez elengedhetetlen nemcsak a jogalkalmazás, de a jogalkotáshoz kapcsolódó kommunikáció áttekintése és elemzése is, hiszen így kaphatunk képet a tényszerűen dokumentált jogalkotói tevékenység, vagyis a megszületett jogszabályok háttérében rejlő politikai, szakmai, esetleg ideológiai megfontolásokról. Ugyanígy nélkülözhetetlen a büntetőfordulat különböző elemei közötti inkonzisztenciák felismerése, és indokolt esetben a lehetséges okaik feltárása is. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a jogalkotás és a jogalkalmazás területén kell megkeresni a büntetőfordulat bekövetkeztét jelző indikátorokat, hanem össze is kell hasonlítani a két területen tapasztalt jelenségeket, mert kritikusan fontos, hogy a jogalkotói szándékot a valóságban milyen mértékben és hatékonysággal implementálja a büntető igazságszolgáltatás rendszere. Ezen túl, a jogalkotáson és a jogalkalmazáson belül is lehetnek hasonló diszkrépanciák, vagy a jogalkotást kísérő kommunikáció és a jogalkalmazás között, ezért érdemes áttekinteni, hogy a jogszabályok preambulumai, indoklásai miként viszonyulnak a rendelkező részekhez, vagy éppen azt, hogy a jogalkalmazás folyamatait szabályozó törvények, illetve alacsonyabb rendű szabályozások miképpen viszonyulnak a tényleges jogalkalmazói gyakorlathoz. Jelentős problémát vethet fel az is, ha a hatalom kommunikációja és a büntető igazságszolgáltatás rendszerében dolgozók mindennapi tevékenységét szabályozó jogszabályok, előírások, vezetői utasítások nincsenek összhangban egymással, ugyanis a mai modern világban a rendszerben dolgozók sem tudják függetleníteni magukat a tömegkommunikációs csatornáktól, aminek eredményeként kialakuló kognitív disszonancia negatív hatással lehet a munkájukra, de akár a mentális egészségükre is (ezen keresztül pedig a rendszerbe bekerülő terheltekre, fogvatartottakra, pártfogoltakra, majd a társadalom egészére).

Összefoglalva: az alábbi indikátorok segítségével azt kísérlem meg igazolni, hogy a jogalkotásban azonosítható a – hipotézisem szerint bekövetkezett – büntetőfordulat.

- (1) *A jogalkotói szándéknak megfelelően, a jogszabályok változtatásainak eredményeképpen*
- a) a büntethető személyek és büntetendő cselekmények köre bővül,*
 - b) a kiszabható büntetések szigorodnak,*
 - c) jelentősen növekszik a börtönnépesség.*

Az eredményeket viszont nem kizárólag önmagukban, hanem a kormányzati kommunikáció és a jogalkalmazás elemzésével, továbbá a különböző indikátorok által lefedett területeken észlelt változások konzisztenciavizsgálatával együtt, rendszerben lesz célszerű értelmezni.

Mi a büntetőfordulat?

A kutatásomat bemutató első publikációban (György, 2022) megfogalmaztam, hogy mit tekintek büntetőfordulatlak a jogalkotás területén (amit egyébként az indikátorok pontosan leképeznek): *akkor beszélhetünk a jogalkotásban büntetőfordulatról, ha a jogalkotói szándéknak megfelelően, a jogszabályok változtatásainak eredményeképpen a büntethető személyek és büntetendő cselekmények köre bővül, a kiszabható büntetések szigorodnak, ezzel összefüggésben pedig jelentősen növekszik a börtönnépesség.*

Ennek a jelenségnek az azonosítására tesztek kísérletet az általam meghatározott indikátorok mentén.

Történt büntetőfordulat?

Ebben a fejezetben a (1) kormány (a, b) jogalkotó tevékenységét, majd (c) a börtönnépesség alakulását teszem az elemzés tárgyává, a büntetőfordulat indikátorai után kutatva. A jogalkotás esetében két szempontból is érdemes pontosítani a vizsgálat tárgyát. Természetesen nem a teljes jogalkotó tevékenységet, hanem elsősorban a szabálysértési és büntető anyagi jog főbb változtatásait vizsgálom, a büntetőfordulat indikátorainak keresését is erre a területre szűkítve. Ezen túl azt is fontos meghatározni, hogy mit értek a kormány jogalkotó tevékenysége alatt. Egy jogállami demokráciában a kormány törvénykezdeményezési szerepe és az országgyűlés törvényalkotási feladatai egymástól világosan elkülönülnek oly módon, hogy az előbbi nincs feltétlenül közvetlen hatással az utóbbira: nem magától értetődő, hogy a kormány törvényjavaslatait az országgyűlés elfogadja, vagyis nem automatikusan születik törvény a kormány kezdeményezései nyomán. Magyarországon a 2010 utáni évek ebben a tekintetben is újdonságot hoztak, ugyanis az 1990 és 2010 közötti időszakot jellemző konszenzusos demokrácia helyett a jelenlegi állapotok – a szakirodalomban fellelhető egyik legvisszafogottabb megfogalmazással élve – *többségi demokráciaként* (Lévay, 2012) írhatók le. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kormány törvénykezdeményező és az országgyűlés törvényalkotó szerepe csak formailag választható szét (sőt, a pandémia kezdete óta a különleges jogrend és vészhelyzet jogintézményeinek köszönhetően már sok esetben formailag sem, ugyanis a kormány jogosult rendeleteket alkotni, amelyekkel a törvények rendelkezéseit felfüggesztheti, azoktól eltérhet), hiszen – a többször megerősített kétharmados felhatalmazást sajátosan értelmezve – az országgyűlés jellemzően érdemi vita nélkül, kritikátlanul és – bizonyos esetekben – példátlanul gyorsan fogadja el a kormány vagy különböző jogtechnikai és/vagy politikai okokból a kormány helyett egyéni képviselők által benyújtott törvényjavaslatokat. Nem tartozik a tanulmány témájához ennek a helyzetnek a részletes leírása, illetve elemzése (bár kétségtelen, hogy empirikus adatokkal is alátámaszthatók ezek a megfigyelések), ezért ettől eltekintek, de feltétlenül szükségesnek tartottam mégis kitérni rá, mert így talán érthetőbb, hogy miért bánok olyan megengedően a „kormány” és „hatalom” szavakkal, továbbá miért tekintek látszólag egy egységként a kormány törvénykezdeményezési és az országgyűlés törvényalkotási munkájára. Tehát amikor a kormány jogalkotó tevékenységéről beszélek, akkor erre a szerves egészre gondolok, ugyanakkor a még formailag valóban létező demokratikus keretek között értelmezve, ilyenkor minden esetben a kormány törvénykezdeményezési tevékenységéről van szó.

Büntető jogalkotás

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény elfogadásával – első intézkedéseinek egyikeként – bevezette az új kormány a „három csapás” szabályt, továbbá ismételten bevezette a középmérték szabályt.

Amennyiben egy bűnelkövető három vagy több erőszakos, személy elleni bűncselekményt követ el, három különböző időpontban, a büntetési tétel felső határa – a bűnhalmazatban álló bűncselekmények közül a legsúlyosabb esetében – a duplájára emelkedik. Ha ez a megemelt felső határ meghaladja a húsz évet, vagy bármelyik cselekmény életfogytig tartó

szabadságvesztéssel büntethető, a bíróságnak életfogytig tartó szabadságvesztésre kell ítélni a terheltet. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy halmazati elkövetés esetén, ha bármelyik bűncselekmény büntetési tételének felső határa több mint tíz év, akkor biztosan életfogytig tartó ítéletre számíthat a terhelt. Ez egy embertelen, bizonyos esetekben kirívóan igazságtalan ítéleteket eredményező, és megítélésem szerint alkotmányellenes rendelkezés, amely a bírói függetlenséget is súlyosan sérti, hiszen megvonja az eljáró bírótól a mérlegelés lehetőségét. Az álláspontomat a Fővárosi Ítéltábla bírói tanácsa is osztotta, ezért – egyedi normakontroll eljárást kérve – az Alkotmánybírósághoz fordultak, amely a „három csapás” halmazati szabályait visszamenőleges hatállyal megsemmisítette,¹ mind ebben a jogszabályban, mind a később elfogadott új Btk-ban, amelybe – némi korrekcióval – átemelte azokat a jogalkotó.

Ugyanebben a törvényben vezették be ismét (az 1998–2002 közötti Orbán-kormány már egyszer megtette ezt, de a büntető jogszabályok módosításáról szóló 1998. évi LXXXVII. törvény vonatkozó rendelkezései csak rövid ideig, 2003-ig voltak hatályban) a középértékszabályt, amely szerint a büntetés kiszabásakor a középérték az irányadó: a büntetési tétel alsó határához a felső és az alsó határ közötti különbség felét kell hozzáadni. Korábban a bíróságok által kiszabott szabadságvesztés büntetések jellemzően elmaradtak a középértéktől: „az ítélkezési gyakorlat (egyes, torzító tényezőktől terhes időszakokat és ügycsoportokat leszámítva) tradicionálisan túlnyomórészt csak az adott tételkeret alsó harmadának tartományát használta ki, sőt, gyakran megfigyelhető volt az is, hogy a büntetések többségét az alsó határ környékén szabták ki” (Tóth, 2018, p. 110), ráadásul a középérték bevezetésekor, az „útkeresési” időszakban jelentősen, a jogszabály által elvárt mértéknél is jobban szigorodott az ítélkezési gyakorlat, ugyanis „mint az sűrűn előfordul – kezdetben a jogalkalmazók, úgy tűnik erőteljesebb késztetést éreztek arra, hogy a középérték szabályait olykor kritika nélkül a szigorító törekvések szolgálatba állítsák” (Tóth, 2018, p. 113).

Fontos megemlíteni, hogy a „három csapás” szabály bevezetésének már korábban megágyazott a 2009. évi LXXX. törvény, amely meghatározta a többszörös visszaeső fogalmát és az erőszakos bűncselekmények körét is, továbbá megemelte a többszörös visszaesés alapjául szolgáló bűncselekmény büntetési tételének alsó határát (bizonyos rendkívül súlyos bűncselekmények esetén a felső határát is).

Először a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény módosításával – amelynek eszköze a közbiztonság javítása érdekében szükséges egyes törvény módosításokról szóló 2010. évi LXXXVI. törvény volt – tették lehetővé a fiatalok elzárását (szemben az eredeti törvény rendelkezésével, amely kifejezetten kizárja a szankció alkalmazását fiatalok esetén), majd a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény elfogadásával véglegesen megszilárdították a büntető igazságszolgáltatási rendszerben a fiatalok elzárásának jogintézményét, amely elsődleges szankcióként is kiszabható, vagy oly módon, hogy a kiszabott és meg nem fizetett pénzbírságot változtatják át elzárásra.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a 14 és 18 év közötti fiatalok akár egy pár száz forintos termék eltulajdonítása miatt tényleges szabadságmegvonást szenvedhetnek el. A jogszabály rendelkezései álláspontom szerint nemcsak az alapvető emberi erkölcs és a józan ész megfontolásaival ellentétesek, de a Magyarországon a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989.

¹ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat

november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett Gyermekjogi Egyezmény számos cikkébe is ütköznek. Ezen meglátásommal nem vagyok egyedül, a Helsinki Bizottság² is hasonló álláspontra helyezkedett, továbbá az alapvető jogok biztosa is így vélekedett, akinek indítványára utólagos normakontroll-eljárás indult, amelynek eredményeként az Alkotmánybíróság határozatot hozott.³ Ebben elutasította az alapvető jogok biztosának beadványát, ugyanakkor a határozathoz az álláspontommal megegyező tartalmú különvéleményt fűzött Dr. Lévy Miklós alkotmánybíró, amelyhez csatlakoztak Dr. Bragyova András, Dr. Kiss László és Dr. Kovács Péter alkotmánybírók is.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) IV. cikkének (2) bekezdése a következőt tartalmazza: „Senkit nem lehet szabadságától másként, mint törvényben meghatározott okokból és törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.”

Ez a rendelkezés bár újdonságot nem tartalmaz, mégis jól illeszkedik a felsorolt jogszabályok által kirajzolt mintázatba, ugyanis a jogalkotó arra használta fel az újonnan megalkotott, a nemzet egységét szimbolizálni hivatott Alaptörvényt, hogy egy embertelen büntetési nemet – a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést – hatályában fenntartsa, az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései ellenére. Megítélésem szerint ez is egy szimbolikus aktus, amely a hajléktalanság kriminalizálásához hasonlóan elsősorban a jogalkotó elszántságát mutatja meg.

Elfogadták az új Büntető Törvénykönyvet, amelynek megalkotása a korábbi, az országot 2002–2010 között vezető kormányoknak is kiemelt célkitűzése volt (természetesen nem ilyen tartalommal), azonban a 2006 utáni belpolitikai, majd a 2008 utáni, az egész világot érintő pénzügyi válság, illetve ezek következményei miatt erre nem került sor. Éppen ellenkezőleg: a választók kegyeit keresván – mint utóbb kiderült, teljesen hiábavaló módon –, a rossz irányba megtörténtek az első lépések már 2009-ben, ahogy azt korábban jeleztem.

Az új Btk. (2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről) lényegesen szigorúbb a korábbinál. A szabadságvesztés büntetés generális minimumát 2 hónapról 3 hónapra emelte (amit szimbolikus lépésnek tekintek, hiszen a kormány a saját 1998-as, azóta is hatályos minimumemelését szigorította tovább, ismét elérve a pártállami idők szintjét), a generális maximumát pedig 15-ről 20 évre. Változatlanul megtartotta a „három csapás” és a középértékszabályt, bevezette az elzárás büntetést. A halmazati vagy összbüntetés leghosszabb időtartamát, a különös vagy többszörös visszaesők büntetésének leghosszabb időtartamát és az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt legkorábbi feltételes szabadságra bocsáthatóságának időpontját 20 évről 25 évre emelte, de utóbbiak esetében az is lehetségessé vált, hogy akár csak 40 év letelte után szabaduljanak legkorábban. Egyes súlyos, erőszakos bűncselekmények elkövetése esetén 12 évre szállította le a büntethetőségi korhatárt (ez a változás egyébként – a jogalkotóra azóta egyre inkább jellemző módon – órákkal a törvény elfogadása előtt került bele a szövegbe, a törvény egyéb rendelkezéseivel hasonlóan minden előzetes szakmai ellenérvet figyelmen kívül hagyva). Ez azt jelenti, hogy amíg korábban 14 éves volt a legfiatalabb bűnelkövető, akire szabadságvesztés büntetést lehetett kiszabni, immár – tekintettel a korhatár leszállításának szektorális mivoltára, kizárólag bizonyos feltételek teljesülése esetén – 12 éves

² A fiatakorúak szabálysértési elzárása a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény rendelkezései fényében – A Magyar Helsinki Bizottság elemzése: https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Helsinki_Bizottsag_fiatakoruak_elzarasa.pdf

³ 3142/2013. (VII. 16.) AB határozat

elkövető esetében is meg lehet ezt tenni. A kábítószer-fogyasztást szabadságvesztéssel büntetendő vétségé tette, a drogfüggőkre vonatkozó enyhébb szabályok megszűntek. Megszűnt az elterelés korlátlan számú igénybevételének lehetősége, azt két éven belül csak egyszer lehet kérni.

A felsorolás természetesen nem teljes, számos új bűncselekmény került be a törvénykönyvbe, amit – összhangban a korábban elfogadott, illetve módosított jogszabályok rendelkezéseivel – néhány kivételtől eltekintve, általánosan jellemez a büntetendő személyek és a büntetendő cselekmények körének bővítése, a büntetési tételek emelkedése, a bírói ítélkezési gyakorlat befolyásolásának igénye, a tendenciózus szigorítás.

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvénynek és a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvénynek az Alaptörvény negyedik módosításával összefüggő módosításáról szóló 2013. évi CXLIX. törvény elfogadásával kriminalizálták a hajléktalanságot.

Az életvitelszerű közterületi tartózkodás, ezzel – bizonyos feltételek teljesülése esetén – elzárással is büntethetővé vált. Ez a jogszabály számos erkölcsi, emberiességi, jogi, de még alkotmányos aggályokat is felvet. Megítélésem szerint – a magától értetődő erkölcsi és emberiességi szempontokon túl – nehezen összeegyeztethető a jogállamiság elvével, az emberi méltósághoz való alapvető joggal és az egyenlő bánásmód követelményével is. A kormány először a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvénnyel teremtette meg a lehetőséget a hajléktalanság szankcionálására, ennek eszközét az önkormányzatok kezébe adva, majd a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvényben szabálysértéssé nyilvánította a közterületen való életvitelszerű tartózkodást. Álláspontommal egyezően, az első jogszabály elfogadását követően az állampolgári jogok országgyűlési biztosa utólagos normakontroll-eljárást kért a beadványában, amelyet a második jogszabály elfogadásakor a jogutódja – az alapvető jogok biztosa – fenntartott, és kérte a második jogszabály vonatkozó rendelkezésével kapcsolatban is az alaptörvény-ellenesség megállapítását. Az Alkotmánybíróság megsemmisítette a kifogásolt törvényhelyeket, és a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény rendelkezései alapján lefolytatott, jogerős határozattal lezárt szabálysértési eljárások visszamenőleges felülvizsgálatát is elrendelte.⁴

A kormány – tanulva ebből az esetből, és szándékának erősségét demonstrálva – Magyarország Alaptörvényének negyedik módosításában⁵ kifejezetten megengedte, hogy törvény vagy önkormányzati rendelet szankcionálja a közterületen való életvitelszerű tartózkodást, majd ezt követően megalkotta – a bekezdés címében jelzett – a korábbival azonos tartalmú jogszabályt, ismételten kriminalizálva a hajléktalanságot. A továbbra is változatlan aggályokat kifejezendő, a Kaposvári Járásbíróság egyik bírója egyedi normakontroll-eljárást kérve fordult az Alkotmánybírósághoz. Tekintettel arra, hogy ekkorra az Alaptörvényt már úgy módosították, hogy az kifejezetten lehetővé tegye a közterületen való életvitelszerű tartózkodás szankcionálását, az Alkotmánybíróság 2012-es, az Alaptörvény korábbi változatán nyugvó határozata nem volt alkalmazható. Az új határozatában a testület – Dr. Pokol Béla alkotmánybíró párhuzamos indokolása, valamint Dr. Czine Ágnes, Dr. Hörcherné Dr. Marosi Ildikó, Dr. Juhász Imre, Dr. Schanda Balázs, Dr. Stumpf István és Dr. Szalay Péter alkotmánybírók

⁴ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat

⁵ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.)

különvéleménye mellett – már nem semmisítette meg a kifogásolt törvényhelyeket, de azt kimondta, hogy szabálysértési szankció csak abban az esetben alkalmazható, ha a hajléktalan személy ellátórendszerben való elhelyezése a cselekmény elkövetésekor igazolhatóan biztosított volt.⁶

A hozzátartozók sérelmére elkövetett súlyos személy elleni erőszakos bűncselekmények áldozatainak fokozottabb védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2020. évi CVIII. törvény elfogadásával módosították a feltételes szabadságra bocsátás szabályait, pontosabban egy meghatározott fogvatartotti körtől teljes mértékben megvonták annak lehetőségét.

A törvény úgy módosította a Btk. előírásait, hogy a következő bűncselekmények elkövetői semmilyen esetben sem bocsáthatók feltételes szabadságra: népiirtás, emberiesség elleni bűncselekmény, apartheid (ha a halált szándékosan okozva követik el), emberölés, emberrablás, fogolyzendülés, terrorcselekmény, jármű hatalomba kerítése és zendülés súlyosabban minősülő esetei (ha a halált szándékosan okozva követik el), előjáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak. Továbbá azok sem bocsáthatók feltételes szabadságra, akiket a hozzátartozójuk sérelmére elkövetett, nyolcévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett, személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt ítélték végrehajtandó szabadságvesztésre. Ugyancsak nem bocsátható feltételes szabadságra az sem, akit a fenti bűncselekményeknek csak az előkészületéért vagy bűnrészesként vagy korlátlan enyhítés alkalmazásával vontak felelősségre.

A pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvény heves – 2023-ban az egyik rendelkezése alkalmazásának megkezdésével kapcsolatban ismét fellángoló – társadalmi vitákat indított el, ugyanis az nem csak a Btk-t és a szabálysértési törvényt, hanem számos egyéb jogszabályt – többek között a gyermekvédelmi, köznevelési, családvédelmi, reklám- és médiatörvényt, de még a munka törvénykönyvét is – módosított. A tanulmány szempontjából releváns intézkedéseivel létrehozta a pedofil bűncselekményeket elkövetők nyilvántartását, szigorította a gyermekek sérelmére szexuális bűncselekményt és a gyermekpornográfiával kapcsolatos bűncselekményt elkövetők büntetését, és a rájuk vonatkozó foglalkoztatási szabályokat is.

A pedofil bűnelkövetők nyilvántartásának létrehozása a bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról szóló 2009. évi XLVII. törvény módosításával történt. A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény módosításának értelmében a gyermekek sérelmére szexuális vagy gyermekpornográfiával összefüggő bűncselekményt elkövetők nem foglalkoztathatók szabadidővel, szórakozással, sportolással összefüggő szolgáltatást gyermekek részére is nyújtó munkaadóknál. A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény úgy módosult, hogy amennyiben foglalkoztatástól való eltiltás hatálya alatt valaki mégis olyan munkát vállal, amelyről tiltották, és mindezt a foglalkoztató tévedésbe ejtésével vagy abban tartásával teszi, szabálysértést követ el. Ezen túl a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény módosításának nyomán kormányzati szolgálati jogviszonyt és politikai vezető tisztséget sem tölthet be gyermekek sérelmére szexuális vagy gyermekpornográfiával összefüggő bűncselekményt elkövető személy. A Btk. úgy módosult, hogy a kiskorúak sérelmére

⁶ 19/2019. (VI. 18.) AB határozat

ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő szexuális bűncselekmények elkövetése esetében az elévülési idő gyakorlatilag a sértett 21. életévének betöltésekor kezdődik. A kiskorú sértett sérelmére elkövetett nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt szabadságvesztésre ítélték számára próbaidejük alatt kötelező a pártfogó felügyelet. A nyolcévi vagy ennél súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények elkövetőit kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből. Attól függően, hogy a sértett 12 vagy 18 év alatti, és erőszakosan vagy társasan vagy hatalmi helyzettel visszaélve, illetve ezen minősítő körülmények kombinációjával történik az elkövetés, a büntetési tétel 5-től 20 évig vagy 10-től 20 évig terjedőre emelkedik.

Természetesen a lista nem teljes, de a kormány víziójába illeszkedő, új büntető igazságszolgáltatás pilléreit jelentő, a jogalkotási koncepcióját reprezentáló, legfontosabb jogszabályokat tartalmazza. Jól látható, hogy mind a büntetendő cselekmények, mind a büntethető személyek köre bővült, a kiszabható büntetések pedig jelentősen szigorodtak, de a jogalkotó ennyivel nem elégedett meg: a bírói ítélezési gyakorlat szigorítását is céljának tekintette.

Börtönpopuláció

Az alábbiakban a börtönnépesség 2010 utáni alakulását és a folyamatok háttérében rejlő lehetséges okokat teszem az elemzés tárgyává.

A hajléktalanság kriminalizálásának minden határon túl történő erőltetése, a fiatalkorúak szabálysértési elzárásának bevezetése és a büntethetőségi korhatár szektorális leszállítása véleményem szerint inkább felfoghatók elvi állásfoglalásként vagy akár politikai kinyilatkoztatásként, mint valós, szakmai alapokon nyugvó büntetőpolitikai intézkedéseként, tekintettel arra, hogy az éves esetszámok minimálisak. Ezért amellet, hogy szakmai indoka nem volt ezen jogszabályok megalkotásának, nem volt várható tőlük a fogvatartottak létszámának szignifikáns növekedése sem.

Mindezzel ellentétben a „három csapás” szabály ismételt bevezetésétől, a halmazati vagy összbüntetés, a különös vagy többszörös visszaesők büntetésének és az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték legkorábbi feltételes szabadságra bocsáthatóságának 20 évről 25 évre történő emelésétől, az elzárás büntetés – büntetőjogi – bevezetésétől és a feltételes szabadságra bocsátás szabályainak szigorításától egyértelműen a börtönnépesség növekedését vártam. A középértékszabály bevezetésének és az ennek nyomán – még a jogszabály elvárásait is meghaladóan – szigorodott bírói ítélezési gyakorlat következményeként is egyre több fogvatartott, egyre hosszabb ideig történő fogva tartására számítottam. A továbbiakban ki fog derülni, hogy ezen várakozásaim milyen mértékben teljesültek.

Növekedett-e jelentősen a börtönnépesség?

A 2010-es évet 15 432 fő fogvatartotti összlétszámmal kezdte a büntetés-végrehajtás, ami 2023 elejére 19 347 főre emelkedett.⁷ Ez több mint 25%-os (a 2009-es, 14 805 fős mélyponthoz képest pedig 30%-os) növekedést jelent. Amennyiben a letartóztatottakkal nem számolunk, akkor még rosszabb a helyzet: 10 590 főről 14 315 főre nőtt a jogerősen letöltendő szabadságvesztésre (13 600 fő) vagy elzárásra (715 fő) ítélt fogvatartottak száma ugyanezen időszak alatt, ami már több mint 35%-os növekedés. A fogvatartottak átlaglétsszáma a kezdeti intenzív emelkedés után, 2014 óta – némi hullámváz mellett – gyakorlatilag stagnál (bár az utolsó két évben tapasztalható volt egy erőteljes növekedés, a statisztikai adatok alapján minden bizonnyal a nagyszámú külföldi embercsempésznek köszönhetően, amely problémát már igyekezett is „korrigálni”⁸ a kormány). Ugyanakkor a szabadságvesztés és elzárás büntetésüket töltők száma – bár a 2010 és 2014 közötti időszagnál szerényebb mértékben – folyamatosan növekszik, az előzetesen letartóztatottak számának folyamatos csökkenése mellett. A legfrissebb hivatalosan közzétett adatok szerint 2022-ben 18 887-re emelkedett az éves átlaglétsszám, ami már meghaladja az eddigi csúcspontot jelentő 2014-es számot (18 042). Eközben a szabadságvesztés és elzárás büntetésüket töltők száma ugyanezen időszak alatt közel 14%-kal, 12 605 főről 14 315 főre nőtt.⁹ A növekedésnek ez a mértéke – az utóbbi évek lassulása mellett is – komoly aggodalomra ad okot, melynek súlyát jelzi, hogy Kerezsi Klára – amellet, hogy feltett egy napjainkban ismét igen aktuális kérdést a börtönpépítési program szükségességét illetően – már a 2000-es években is elfogadhatatlanul magasnak tartotta a börtönnépességet, amikor is 100 000 lakosra kb. 130 fő fogvatartott jutott (Kerezsi, 2000). Ez a szám ma – 50%-ot meghaladó emelkedés után – 200 körül mozog,¹⁰ de ha megemlítjük azt is, hogy Konrád Károly parlamenti államtitkár 2015-ben még a fogvatartottak összlétsszámának 20% körüli növekedését sem tartotta elegendőnek, akkor lesz csak igazán ijesztő az összkép. A politikus ugyanis 50%-os növekedésről beszélt (helytelenül, hiszen az adat valótlan: a tényleges növekedés két és félszerese), amit a kormányzás első öt évének üdvözlendő, a társadalom védeltségét növelő eredményeként értékelt.¹¹ Ez utóbbi tény és a fent ismertetett jogszabályok alapján már sejthető, hogy a jogalkotó szándékának megfelelően és nem más okokból növekedett a fogvatartottak száma ilyen drasztikus mértékben. Ezen erős sejtésem ugyanakkor nem indít arra, hogy eltekintsek a tények további vizsgálatától.

Milyen okból növekedett a börtönnépesség?

Mielőtt erre a kérdésre választ adnék, fontosnak tartom ismételten rögzíteni, hogy a börtönnépesség növekedését önmagában nem, kizárólag abban az esetben tekintem indikátornak, ha az a jogalkotó intézkedéseinek szándékolt következményeként

⁷ A büntetés-végrehajtás minden év december 31-én közöl pontos létszámadatokat, ezért ezekkel számoltam.

⁸ Az embercsempészség-bűncselekmény miatt elítéltek reintegrációs őrizetéről szóló 148/2023. (IV. 27.) kormányrendelettel: a külföldi állampolgárságú embercsempészek reintegrációs őrizetbe helyezésével (*de facto* szabadon engedésével).

⁹ Az adatok forrásai: A Büntetési-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2010–2022, *Börtönstatisztikai Szemle* 2015–2020 (ez utóbbi a legfrissebb elérhető szám) és Központi Statisztikai Hivatal.

¹⁰ Saját számítás a 2022. októberi népszámlálás alapján közölt lakosságszám (mely adatnak a forrása a Központi Statisztikai Hivatal) és a fogvatartotti átlaglétsszám (mely adatnak a forrása a Büntetés-végrehajtási Szervezet 2022-es Évkönyve) alapján.

¹¹ Lásd: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/parlamenti-allamtitkarsag/hirek/az-elmult-ot-evben-50-szazalekkal-nott-a-fogvatartottak-szama>

következett be. Ahhoz, hogy ezt megtehessem, az alábbiakban ki kell zárnom azokat a további, lehetséges okokat, amelyek a jogalkotó szándékaitól és tevékenységétől függetlenül is a börtönpopuláció bővüléséhez vezethetnek.

Növekedett-e a bűncselekmények száma?

Az ismertté vált bűncselekmények száma nem növekedett, éppen ellenkezőleg: még annál is jelentősebb mértékben csökkent, mint ahogyan a fogvatartotti létszám nőtt. 2010 és 2021 között harmadára csökkent (447 186-ról 154 012-re) a regisztrált bűncselekmények száma.¹² Természetesen a statisztikákat lehet különböző jogalkotói (pl. szabálysértési értékhatár jelentős emelése, ami meg is történt a vizsgált időszakban) és jogalkalmazói módszerekkel (pl. erőteljes szelekció a feljelentések befogadása esetén) kozmetikázni, ami nem áll távol a mindenkori hatalomtól, és sajnos a büntető-igazságszolgáltatási rendszer különböző alrendszereitől sem, de ennek vizsgálatát nem tekinti feladatának a tanulmány. Ez a csökkenés pedig nem csak évről-évre megfigyelhetően folyamatos, de olyan mértékben szignifikáns is, hogy ezen torzító hatásokat korrigálva is igen jelentős marad. Ezen túl azért sincs ok kételkedni a csökkenés valóságában, mert a bűnözés európai és világszintű trendjeibe is illeszkednek a magyar adatok.

Növekedett-e a súlyos bűncselekmények száma?

A korábbiakból sejthető, hogy erre a kérdésre is nemleges választ lehet adni, amit a tények igazolnak is. Az egyszerűség és átláthatóság jegyében a két – a jelenleg hatályos Btk. szerint is – legsúlyosabbnak minősülő bűncselekménnyel kapcsolatos adatokat tekintettem át. Az emberölések száma 2013 és 2022 között 41%-kal (évi 261-ről 154-re), a testi sértések száma pedig ugyanezen időszak alatt 49%-kal (évi 13 398-ról 6830-ra) csökkent.¹³ Azért ezt a vártnál szűkebb intervallumot vizsgáltam, mert az online Bűnügyi Statisztikai Rendszer 2013-tól kereshető pontos bűncselekménytípus szerint, amennyiben 2010-től rendelkezésre állnának ilyen adatok, feltételezésem szerint még jelentősebb csökkenést figyelhetnénk meg (az összes személy elleni bűncselekmény tekintetében közölt adatokat a Központi Statisztikai Hivatal, amelyek alátámasztják a feltételezésemet). Az összes ismertté vált bűncselekmény mellett a két legerőszakosabb bűncselekménytípus esetszámainak csökkenései azt a korábbi állításomat is megerősítik, hogy ekkora változást nem okozhatnak kizárólag az olyan jellegű – direkt a statisztikai adatok kozmetikázását és/vagy a büntető-igazságszolgáltatási rendszer tehermentesítését szolgáló – intézkedések, mint például a szabálysértési értékhatár megemelése, hiszen az kizárólag a legkisebb súlyú bűncselekmények esetén okoz csökkenést, és az egyéb jogalkalmazói „trükkök” segítségével sem érhetők el ilyen nagyságrendi változások.

¹² Az adatok forrása: a Központi Statisztikai Hivatal és a Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztálya által üzemeltetett Bűnügyi Statisztikai Rendszer.

¹³ Az adatok forrása: a Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztálya által üzemeltetett Bűnügyi Statisztikai Rendszer.

Növekedett-e a feljelentési hajlandóság?

Sajnos erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni, hiszen a statisztikákba csak azok kerülnek be, akik hajlandók feljelentést tenni. Annak a csoportnak a méretéről, amelybe azok az emberek tartoznak, akik bűncselekmény áldozatai lesznek, de nem tesznek feljelentést, elképzelésünk sincs. Az arányok változásának nyomon követéséhez pedig értelemszerűen mindkét csoport pontos ismerete lenne szükséges. A kriminológiát nagyon régóta foglalkoztatja a kérdés, léteznek is kutatások ezzel kapcsolatban, de még a szakirodalmon belül is nagyságrendi eltéréseket mutató adatokkal lehet találkozni, amelyek a legnagyobb jószándékkal is csak megalapozatlan becsléseknek nevezhetők. Ennek ismeretében biztosan állíthatom, hogy ez a tanulmány sem fog választ adni a kérdésre, meg sem próbálkozik vele. Azt azonban valószínűsítem, hogy ha történt is változás ebből a szempontból, semmiképpen nem olyan mértékű (sőt, az iránya is valószínűbb, hogy ellentétes, hiszen Magyarországon inkább csökken, mint nő az állami intézményekbe, többek között a büntető-igazságszolgáltatásba vetett bizalom), hogy az a fogvatartottak számának ilyen jelentős növekedését okozhatná. Annál is inkább, mivel az ismertté vált bűncselekmények száma folyamatosan csökken, tehát ahhoz, hogy a fogvatartottak számának növekedését okozza, a feljelentési hajlandóság pozitív irányú változásának olyan erőteljesnek kellene lennie, hogy ezt a trendet képes legyen ellensúlyozni. Ez pedig megjelenne a bűnügyi statisztikákban is oly módon, hogy lassulna vagy megszűnne az ismertté vált bűncselekmények számának csökkenése. Ilyen jelenség azonban nem tapasztalható, tehát kijelenthető, hogy bizonyosan nem ez az oka a börtönpopuláció növekedésének.

Növekedett-e a lakosságszám?

A magyar állam bevándorláspolitikája ismert, jelentős – a statisztikákból hiányzó – bevándorlással tehát nem kell számolnunk. Eközben a természetes szaporodás aránya folyamatosan negatív, vagyis természetes fogyás jellemzi a demográfiai trendet a vizsgált időszakban (2010 és 2022 között 10 014 324 főről, 9 597 085 főre csökkent az ország lakossága),¹⁴ tehát a válasz egyértelmű nem.

Hatékonyabban működik-e a büntető-igazságszolgáltatás (a rendőrség, az ügyészség, a bíróságok)?

Erre a kérdésre nehéz választ adni a korábban ismertetett okokból. Ezeknek a gyakran rivalizáló, egymással ellentétes célokat követő szervezeteknek ugyanis elemi érdeke olyan, a valóságot részben elfedő statisztikai adatok produkálása a saját működésükkel kapcsolatban, amelyek abszolút mértékben és egymáshoz képest is pozitívabb képet adnak a külvilág számára a realitásnál. A teljesítményüket valóban mérő adatokat pedig sokszor nem adják ki, vagy azoknak a gyűjtését akár meg is szüntetik. Ez történt a rendőrség esetében az ismeretlen tettes által elkövetett bűncselekmények felderítési mutatójával (de azt fontos hangsúlyozni, hogy már a vizsgált időszak kezdete előtt két évvel), ami nagyon jó indikátora volt – vagy lehetett volna – a tényleges hatékonyságnak.

¹⁴ Az adatok forrása: Központi Statisztikai Hivatal.

„Az ismeretlen tetteses felderítési mutatót a rendőrség hatékonysági mutatóként használta 2008-ig. Ekkor megszűnt, részben a visszaélések miatt, részben azért, mert az ügyészség nem tartotta releváns kriminálstatisztikai adatnak. A felderítési mutató megjelenítette az ismeretlen tettes ellen indított eljárásokban azokat a bűncselekményeket, amelyekben a rendőrség a tettest felderítette. Az ezzel kapcsolatos adatrögzítés első pontja ennek megfelelően annak rögzítése volt, hogy a terhelt ismert vagy ismeretlen, azzal, hogy a Robotzsaru bizonyos esetekben automatikusan ismertre állította a bejelölést. A számítás módja: ismeretlen volt, de felderítették / összes ismeretlen elkövető ellen indított eljárás.” (Bárd, 2014, p. 172)

Az idő múlásával egyre nehezebben lehet megtalálni pontos eredményességi, felderítési mutatókat a rendőrség által publikált statisztikákban, egy-egy megyei kiadványban találtam ilyen számokat, de azokkal sajnos most nem tudok dolgozni, hiszen országos adatokra van szükség. Egy önálló kutatás keretein belül lehetne csak a tényleges hatékonyságukról legalább részleges képet kapni, de szerencsére találtam egy nyilvános forrást, amely alapján valószínűsíthető, hogy a kormányzás első éveiben nem pozitív irányba változtak a dolgok. Pintér Sándor belügyminiszter Dorosz Dávid országgyűlési képviselő kérdésére adott válaszához mellékelte egy táblázatot 2012-ben.¹⁵ Ebből kiderül, hogy 2008-tól valóban nem számolnak felderítési eredményességi mutatót, azóta csak nyomozáseredményességi mutatókkal dolgoznak. Ezek pedig 2010 és 2012 között minden egyes bűncselekménytípus esetében romlottak (személy elleni bűncselekményeknél 72,5%-ról 70,6%-ra, közlekedési bűncselekményeknél 81,3%-ról 76,5%-ra, közrend elleni bűncselekményeknél 55,2%-ról 39,6%-ra, gazdasági bűncselekményeknél 27,5%-ról 12,5%-ra, vagyon elleni bűncselekményeknél 37,9%-ról 30,3%-ra csökkent az eredményesség), közben pedig a rendőri eljárásban befejezett nyomozások aránya is visszaesett 46,3%-ról 37,4%-ra, éppen az „aktív rendteremtés” időszakában. Semmi nem utalt arra, hogy ezek a trendek megfordultak volna, hiszen azóta a rendőri pályát elhagyók száma ugrásszerűen megnőtt, ugyanakkor a rendőr szakiskolákba jelentkezők száma drasztikusan csökkent. Ennek lehetséges okai a szolgálati nyugdíj megvonása, a túlórával kapcsolatos szabályok kedvezőtlen változása, a bérek elégtelensége, a szakma megbecsültségének hiánya (ez utóbbi hátrányokat pedig már nem kompenzálja a korai nyugdíjba vonulás lehetősége) és még számos egyéb, az állományt negatívan érintő intézkedés. Bár a rendőrség hivatalosan sajnos továbbra sem publikálja a szükséges adatokat, hozzájutottam néhány belső anyaghoz, amelyek a nyomozáseredményességi mutatókat ismertetik. Tekintettel arra, hogy ezek nem nyilvánosan elérhető dokumentumok, pontos számokat és forrásokat nem idézhetek, de az kiderült belőlük, hogy a várakozásaim – a rendőrség saját bevallása szerint legalábbis – részben tévesek voltak. A nyomozás-eredményességi mutatók ugrásszerűen javultak az elmúlt évek során, ugyanakkor az adatok mélyebb elemzése során bizonyossá vált, hogy ez kizárólag annak köszönhető, hogy a modern technológiák és az internet kínálta lehetőségeket kihasználó visszaélések, például a készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel kapcsolatos bűncselekmények száma a sokszorosára nőtt, és ezen bűncselekmények esetében közel 100%-os a nyomozáseredményesség, ugyanis ezeknek a tranzakcióknak kitörölhetetlen digitális lábnyomai vannak, amelyeket – a jelek szerint – a nyomozóhatóság megtanult felismerni és eredményesen felhasználni a büntetőeljárásban. Amennyiben ezzel a torzító tényezővel korrigáljuk az adatokat, az látható, hogy az első két évben tapasztalható visszaesést követő rövid növekedési időszak után gyakorlatilag a 2010-es szinten stabilizálódtak, és azóta is stagnálnak az eredményességi mutatók minden jelentősebb bűncselekménytípus esetén.

¹⁵ Válasz dr. Dorosz Dávid (független) K/12197. számú, „Mit mutatnak a számok a Rendőrség 2012 évi munkájáról, a bűnügyi statisztikák tükrében?” <https://www.parlament.hu/irom39/12197/12197-0001.pdf>

Mindezt egyébként – a legkevésbé meglepő módon – a belső anyagaiban következetesen úgy interpretálja a rendőrség, hogy jelentősen javult a hatékonyságuk, de ez sajnos – az általuk használt adatok alapján – tényszerűen nem igaz.

A rendőrség hatékonyságával kapcsolatban tehát ha korlátozottan is, de statisztikai adatok elemzésén alapuló következtetéseket tudtam levonni. Az ügyészség és a bíróságok működésével, hatékonyságával kapcsolatban erre sajnos nincs lehetőségem. A közéletet figyelemmel kísérő állampolgárok mindkét szervezettel kapcsolatban ismerhetik azokat a tényeket, körülményeket, amelyek nem a hatékonyság növekedéséről árulkodnak, ugyanakkor empirikus bizonyítékok híján, tudományos megalapozottsággal nem tudok megállapításokat tenni ebben a kérdéskörben. Annál is inkább, mivel tettem kísérletet arra, hogy legalább interjúkat készíthessek, de a büntető igazságszolgáltatás egészét jellemző tendenciának megfelelően be- és elzárkózással, az átláthatóság hiányával találkoztam, tehát ha a tanulmány keretei megengednék, akkor sem valószínű, hogy hozzá tudnék jutni a releváns információkhoz.

A statisztikai adatok tehát nem igazolták, hogy jelentősen nőtt volna a rendőrség hatékonysága, a bíróságokkal és az ügyészségekkel kapcsolatos, nyilvánosan elérhető információk sem arra utalnak, hogy a rendszer hatékonysága szignifikáns növekedést mutatott volna, ugyanakkor fontos jelezni, hogy ez utóbbi két szervezet esetében csak önálló, nagyobb lélegzetvételi kutatások nyomán juthatnánk valós adatokhoz a hatékonyságukat illetően.

Ezzel lezárom a felsorolást, amelyet természetesen lehetne folytatni, de a kriminológia ma ismert szakirodalmá szerint jellemzően ezek az alternatív okok állhatnak a börtönnépesség növekedése mögött. Reményeim szerint részben sikerült igazolnom, részben pedig hitelt érdemlően valószínűsítennem, hogy ebben az esetben nem erről van szó.

Milyen okból növekedett a börtönnépesség?

Miközben a börtönnépességet jellemzően növelő egyéb okok nem voltak jelen a vizsgált időszakban, egyértelműen látható, hogy a fentiekben áttekintett jogszabályok azzal a céllal születtek, hogy – tágítva a büntethető személyek és büntetendő cselekmények körét, szigorítva a büntetéseket és a bírói ítélezési gyakorlatot – minél több embert, minél hosszabb időre küldjenek börtönbe, ezzel növelve a börtönnépességet. A statisztikai adatok elemzése azt mutatja, hogy ezen törekvés sikerrel járt. Ugyanakkor mást is elárul, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni: számos, a börtönnépességet várhatóan jelentősen növelő jogszabály elfogadását követően, az mégsem mutatott folyamatos, egyenletes mértékű növekedést. Egy hirtelen, nagyarányú emelkedés után abszolút mértékben – lassan tíz éve – stagnál (az utóbbi két évben ugyan ismét növekedett, de a jelenség hátterében elsősorban a korábban leírt torzító tényező állt: a külföldi embercsempészek) a fogvatartotti létszám (még ha ez enyhe relatív növekedést is jelent), miközben a szabadságvesztés és elzárás büntetésüket töltők számának a növekedése is lelassult 2014 után. Ennek a jelenségnek a magyarázatát a következőkben látom. A hajléktalanság kriminalizálása, a fiatalkorúak elzárásának bevezetése, a büntethetőségi korhatár szektorális leszállítása a várakozásoknak megfelelően, a statisztikai hibahatáron belüli mértékben befolyásolta a börtönpopuláció számosságát (vagyis érdemben nem). A hajléktalanokkal szemben rendkívül ritkán alkalmazzák a jogszabályt (az induló eljárások száma éves szinten a kétszámjegyű tartományban marad, és ezek az eljárások a legritkább esetben végződnek elzárással, köszönhetően a jogalkalmazók belátásának és a mozgásterüket

szűkítő AB határozatnak), fiatalokkal szemben is évente 100-200 alkalommal szabnak ki – rövid időtartamú – elzárást, és a büntetés-végrehajtás tájékoztatása szerint nem jellemző, hogy egyszerre 5-nél több fiatalkorú töltené az elzárás büntetését egy intézetben.¹⁶ A 12–14 év közötti erőszakos elkövetői kör szinte nem létezik, a törvény elfogadása óta összesen két 14 év alatti gyermeket ítélték el emberölésért, de az egyéb bűncselekmények miatt elítéltek száma is évente, átlagosan 10 fő körül mozog.¹⁷ Ezek az adatok megerősítik az előzetes feltevésemet, miszerint ezeknek a jogszabályoknak az elfogadása csak látszatintézkedés volt, semmilyen kriminológiai, szakmai szemponttal nem indokolható a létezésük, céljuk – kizárólagosan – a politikai kinyilatkoztatás, avagy a szavazat-maximalizálás (Lévay, 2022).

Ezzel szemben a „három csapás” és a középértékszabály ismételt bevezetésétől, a lényegesen szigorúbb, új Btk. elfogadásától, benne az elzárás bevezetésétől és a feltételes szabadságra bocsátás szabályainak jelentős szigorításától nem alaptalanul vártam a fogvatartottak számának dinamikus és folyamatos növekedését, mégsem egészen ez történt. Ennek oka abban keresendő, hogy ezek a szabályok részben csak nagyon szűk elkövetői kört érintenek, részben pedig csak korlátozott ideig alkalmazták őket. Váratlan meglepetés volt számomra, hogy a büntetőjogi elzárás jogintézménye is igen szűk elkövetői kört érintett, ezért a szavazatmaximalizáló intézkedésekhez hasonlóan jelentéktelen maradt a börtönpopuláció szempontjából: az évente 32 és 192 közötti esetszámok¹⁸ elhanyagolhatónak mondhatók. A „három csapás” szabály halmazati rendelkezései kb. egy évig voltak hatályban, mielőtt az Alkotmánybíróság megsemmisítette őket, és addig is nagyon keveseket érintettek, hiszen Magyarországon – szerencsére – elenyésző mennyiségű súlyos, erőszakos bűncselekmény történik, és egyre kevesebb. A feltételes szabadságra bocsátás szabályai is csak párszáz elítéltet érintenek, ugyanis azok is kizárólag a legsúlyosabb bűncselekményeket elkövetőkre vonatkoznak. A középértékszabály alkalmazása azonban jelentős hatást fejtett ki a fogvatartottak számára, különösen a kezdeti időszakban, amikor a bírói ítélezési gyakorlat lényegesen szigorúbb volt. Tóth Mihály (2018, p. 114) is hasonló következtetésre jutott: „Összességében úgy vélem, hogy a börtönnépesség – európai arányokhoz képest is feltétlenül kedvezőtlen alakulása nagyobb részt a 2010-es évek elejének – a »középérték« útkeresése jegyében zajló – szigorúbb ítélezési gyakorlatával, s csak elenyésző részben egyéb tényezőkkel (a feltételes szabadságból kizárt elítéltek, elsősorban az erőszakos többszörös visszaesők számának növekedésével, vagy a korábbi szabadulás lehetőségét biztosító BV-bírói gyakorlat esetleges szigorodásával) magyarázható.”

Optimizmusában ugyanakkor nem tudok maradéktalanul osztozni: „Megítélésem szerint a fogvatartotti létszám további bővülését eredményező tényezők hatása – a mai tendenciák valószínű folytatódása mellett – fokozatosan tovább gyengülhet. Ha ez látványos változással rövid időn belül nem jár is, reálisnak tűnik az a prognózis, ami további, kezdetben lassabb csökkenéssel számol. Ez több év távlatában akár az ezres nagyságrendű létszámot is elérheti” (Tóth, 2018, p. 114).

Abban egyetértünk, hogy a kezdeti erőteljes növekedés hátterében a középértékszabály elfogadása utáni „útkeresés” állhatott, amely időszak értelemszerűen lezárult, amit a börtönnépesség – egyébként elfogadhatatlanul magas szinten történő – stabilizálódása is megerősíteni látszik. Abban is, hogy a fogvatartotti létszám növekedése elsősorban a hosszabb

¹⁶ Az adatok forrása: Magyar Helsinki Bizottság.

¹⁷ Az adatok forrása: Országos Bírósági Hivatal.

¹⁸ Az adatok forrása: *Börtönstatistikai Szemle 2015–2017* (2018-tól csak összevontan közli a BVOP a büntetőjogi és szabálysértési elzárásukat töltők számát).

ítéleteknek köszönhető, ugyanis a jogszabályok azon rendelkezései, amelyek a korábbinál szélesebb elkövetői kört tettek büntethetővé, vagy nagyon kevés embert érintenek, vagy csak korlátozott ideig voltak változatlan formában hatályban, vagy mindkettő. Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor arról, hogy ez a jogszabályi környezet – megítélésem szerint – nagyon érzékennyé teszi a rendszert a bűncselekmények számának akár csak kis mértékű növekedésére (ami egyébként az utóbbi hónapokban tapasztalható¹⁹ – többek között – az ország gazdasági helyzetének drasztikus romlása miatt), amint arra a külföldi embercsempészek ügye is kiválóan rávilágított, sőt, a csökkenés ütemének lassulására is, tehát Tóth Mihály várakozásai – miképpen azt ő is jelezte – csak az aktuális trendek változatlan és hosszú távú fennmaradását feltételezve teljesülhetnek, ami a bűncselekmények számának jelenlegi, történelmi mélypontot jelentő, rendkívül alacsony szintje mellett – a társadalomtudományok és a kriminológia törvényszerűségeit, a múltbéli tapasztalatokat figyelembe véve – valószínűtlen. Továbbá a hosszabb időtartamú letöltendő büntetéseknek nemcsak azonnali hatása van a börtönpopulációra, hanem – a legjellemzőbb ítélet-időtartamra tekintettel – 5–10 éves távlatban is növelhetik, illetve tartósan magasabb szinten tarthatják azt a korábbi, enyhébb büntetések és enyhébb ítélkezési gyakorlat által előre vetített forgatókönyvhöz képest.

Éppen ezért a fogvatartotti összlétszám – esetlegesen tovább folytatódó – stagnálása, illetve a szabadságvesztés és elzárás büntetésüket töltő fogvatartottak számának lassuló ütemű növekedése sem adhat okot bizakodásra addig, amíg az ismertté vált bűncselekmények és az ország lakosainak száma is folyamatosan csökken, vagyis a relatív növekedés jelentősebb annál, mint amit az abszolút számok mutatnak. Ilyen körülmények között szakmai szempontból kizárólag a csökkenő tendencia tekinthető elfogadhatónak, amire közvetve Tóth Mihály (2018) is utalt, amikor úgy fogalmazott, hogy ha a várakozásai teljesülnek is, elégedettek akkor sem lehetünk. Én is pontosan így gondolom.

Összegzés

Nemcsak azt bizonyítottam, hogy jelentősen növekedett a börtönnépesség, hanem azt is, hogy egyértelműen a hatalom büntetőpolitikájának köszönhetően, akaratával összhangban, a szabálysértési és büntető anyagi jog 2010 utáni módosításainak közvetlen következményeként történt ez (bár az kétségtelenül árnyalja a képet, hogy a 2010-es kormányváltás előtt, 2009-ben egy olyan „vegyes” büntetőnovella született, amely az előremutató rendelkezései mellett szigorításokat is tartalmazott). Eközben az ismertté vált bűncselekmények és azon belül a súlyos bűncselekmények száma folyamatosan és meredeken csökkent (az Orbán-kormány első éveiben mutatkozó kisebb kilengés után, folytatva a 2001 óta tartó trendet).²⁰

A kutatás fényt derített arra a tényre is, hogy egyes jogalkotói intézkedéseknek jóval erőteljesebbnek bizonyult a gyakorlati, jogalkalmazásban megjelenő hatása a börtönpopuláció növelésének tekintetében, mint másoknak. Számos szigorító jellegű, tudományos körökben és a közéletben is komoly vitát kiváltó, végül az Alkotmánybíróság elé is került rendelkezés hatása elmaradt a várttól. Vagyis, bár a kormány jogalkotó tevékenysége összességében elérte a deklarált célját: jelentősen

¹⁹ Az adatok forrása: a Központi Statisztikai Hivatal és a Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztálya által üzemeltetett Bűnügyi Statisztikai Rendszer.

²⁰ Az adatok forrása: Központi Statisztikai Hivatal.

szigorodott a büntetéskiszabási gyakorlat; többen és hosszabb időre kerültek börtönbe, mint korábban; ennek eredményeként pedig jelentősen nőtt a börtönnépesség; részleteiben a legtöbb esetben nem volt ilyen sikeres. A szabálysértési és büntető anyagi jogot érintő változások közül gyakorlatilag egyet sikerült a börtönpopuláció növelésének fő felelőseként azonosítani: a középértékszabály ismételt bevezetését. A további szigorító intézkedések „sikertelensége” mögött három ok húzódik meg. Az első ilyen ok a bűnözési ráta – a kormány állításaival ellentétben – rendkívül kedvező alakulása. Ennek köszönhetően ugyanis nagyon alacsonyak voltak az esetszámok a látványos szigorítással érintett konkrét bűncselekmény-, illetve bűnelkövetői kategóriákban, hiszen nagyon szűk – bizonyos esetekben szinte nem is létező – a célba vett elkövetői kör. Fontos megjegyezni, hogy ez a helyzet a bűnözési ráta kedvezőtlen irányú (amelyre a Magyarországot fokozottan érintő gazdasági válság eredményeként már mutatnak jelek), vagy éppen az elkövetett bűncselekmények összetételének szerkezeti változásaira nagyon érzékeny, rövid időn belül megjelenhet a börtönpopulációra gyakorolt, akár igen erőteljes hatás, ha a trendek megfordulnak. Erre remek példa a külföldi embercsempészek – korábban többször említett – problémája. A második ok az, hogy bizonyos rendelkezések csak rövid ideig voltak, vagy ideiglenesen nem voltak hatályban, vagy az eredeti tartalmukhoz képest csökkentett tartalommal és hatással maradtak hatályban, elsősorban az Alkotmánybíróság döntéseinek köszönhetően. Ez utóbbi ok viszonylag stabilnak tűnik, bár láttunk arra is példát, hogy akár jelentéktelen ügyekben is – a kétharmados felhatalmazást továbbra is sajátosan értelmezve – az Alaptörvény módosításához folyamodott a kormány annak érdekében, hogy egy korábban megsemmisített törvényhelyet ismét beemelhessen a jogszabályba, és tartósan hatályban tarthasson. A harmadik ok pedig a jogalkalmazói gyakorlat: bizonyos intézkedéseket egyszerűen nagyon ritkán alkalmaznak. Egyes cselekmények esetén már az eljárások sem indulnak meg, amelyeknek során egyáltalán felmerülhetne az adott jogszabály alkalmazása. Ebben az esetben a legnyilvánvalóbban instabil a helyzet, hiszen a jogalkalmazó szervek – akár egy egyedi személycsere nyomán – bármikor dönthetnek úgy, hogy elkezdik következetesen alkalmazni a vonatkozó jogszabályokat, és akár nagy tömegben megindítani az eljárásokat. Természetesen ez a három ok sokszor kombinálódik is, tovább gyengítve a vonatkozó szabálysértési vagy büntető jogszabályok – a jogalkotó szándéka szerint kiváltandó – hatását.

Összességében elmondható, hogy a szabálysértési és büntető anyagi jog változásaiban egyértelműen azonosíthatók a büntetőfordulat indikátorai, és igazolható a jelenlétük: egyértelműen az igen erős és következetesen kommunikált (1) jogalkotói szándéknak megfelelően, az áttekintett és elemzett jogszabályváltoztatások eredményeként (a) bővült a büntethető személyek és büntetendő cselekmények köre, (b) a kiszabható büntetések pedig jelentősen szigorodtak. A börtönnépesség alakulásának elemzéséből az is kiderült, hogy éppen ezen (c) szigorítások következtében az jelentősen növekedett, méghozzá a bűncselekmények számának folyamatos és szignifikáns csökkenése mellett.

Irodalomjegyzék

- Bárd P. (2014). A megelőző jogos védelem kritikája és a joggyakorlat elemzése. *Kriminológiai Közlemények*, 2014(74), 167–199.
- György T. (2022). A büntetőfordulat vizsgálatának indikátorai. *Kötő-jelek*, 2022, 22–30.
- Kerezi K. (2000). Láthatatlan elkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, 11(5), 41–53.

- Lévay M. (2012). Penal Policy, Crime and Political Change. In A. Šelih, & A. Završnik (Eds.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (pp. 117–153). Springer Science + Business Media.
- Lévay M. (2020). A szavazat-maximalizáló büntetőpolitikáról. *Miskolci Jogi Szemle*, 17(1), 163–172.
- Tóth M. (2018). A hazai börtönnépesség újabb kori alakulásának lehetséges okai és valószínű távlatai. *Büntetőjogi Szemle*, 7(2), 107–114.

A JÁRVÁNYÜGYI VESZÉLYHELYZET KÖVETKEZTÉBEN SZÜNETELŐ ÜGYFÉLFOGADÁS HATÁSA AZ ÖNKORMÁNYZAT ÁLTAL NYÚJTOTT TELEPÜLÉSI TÁMOGATÁS IGÉNYBEVÉTELÉRE

CZINER SZILVIA

Összefoglalás

A Covid19 okozta járvány megfékezésére hozott korlátozó intézkedések során számos intézmény zárt be, illetve tért át digitális ügyintézésre, így a családsegítő központok, illetve polgármesteri hivatalok szociális ügyekkel foglalkozó ügyfélfogadása is, aminek következtében a szociálisan hátrányos helyzetű személyek szociális támogatáshoz való hozzáféréseinek feltételei jelentősen megváltoztak. A kutatás – egy Baján végzett esettanulmány segítségével – azt vizsgálta, milyen módon és mértékben befolyásolta az önkormányzat által nyújtott települési támogatáshoz való hozzáférést a szociális támogatások befogadását intéző ügyfélszolgálat több mint három hónapos, 2020. március 18-tól 2020. június 26-ig tartó szünetelése; vizsgálta továbbá a felmerülő anomáliákat, melyeket a támogató törekvések ellenére sem sikerült teljes mértékben kiküszöbölni. A kvantitatív (statisztikai adatok) és kvalitatív (fókuszcsoportos interjúk) módszereket felhasználó kutatás eredményeként kimutatható, hogy a digitális eszközökhöz való korlátozott hozzáférés, illetve annak deficitje, valamint a szociális ügyfélszolgálat szolgáltató funkciójának hiánya megnehezítette a leghátrányosabb helyzetű csoportokhoz tartozók információhoz és szociális jogokhoz történő hozzájutását. A tanulmányban felvázolt megoldási javaslatok segítséget nyújthatnak új módszerek kidolgozásához, melyek hatékonyan járulhatnak hozzá a legelesettebb társadalmi csoportok, illetve személyek szociális támogatásokhoz való hozzáféréseinek biztosításához, nem utolsósorban támpontot nyújthatnak egy esetlegesen bekövetkező hasonló helyzet eredményes kezeléséhez.

Kulcsszavak: Covid19, digitális egyenlőtlenség, igénybevétel elmaradása, települési támogatás, kirekesztődés

Bevezetés

A Covid19-járvány megfékezésére 2020 márciusától bevezetett korlátozó intézkedések következtében a közvetlen, személyes kontaktust megkívánó tevékenységek szüneteltek, illetve áttértek az online térbe, ezáltal az online elérhetőség, a digitális eszközök és képességek meghatározó fontosságúvá váltak (Fodor et al., 2020). A szociális szakma lényegi elemének tekinthető személyes, közvetlen kapcsolat digitális térbe való áthelyezése ugyanakkor rendkívül problematikus, mivel a kedvezőtlen jövedelmi helyzet, illetve a személyes készségek korlátozhatják a digitális technológiák alkalmazását (Francsics et al., 2020), így a fontos területeken marginalizálódott csoportok a digitális technika és készségek terén is kirekesztődnek (Deursen et al., 2017). A digitális egyenlőtlenségből származó hátrányok mellett az információkhoz és a személyes szolgáltatásokhoz való

korlátozott hozzáférés vagy annak hiánya a szociális támogatásokra való jogosultság megléte esetén is a juttatás igénybevételének elmaradását okozhatja (Eurofound, 2015). Ezt támasztja alá egy 2021-ben végzett felmérés, mely megállapította, hogy a járványügyi veszélyhelyzetben a kérelmezési eljárások digitalizálása a kiszolgáltatott helyzetű személyek szociális ellátásokhoz való hozzáférését jelentősen korlátozta (De Schutter, 2022).

A szakirodalomban *non-take-up*-ként (NTU, azaz *igénybevétel elmaradása*) definiált fogalom arra a jelenségre utal, amikor egy személy vagy háztartás nem veszi fel azt a juttatást, melyre jogosult lenne (van Oorschot, 1991). Ennek elsődleges hatása a bevételkiesés, következménye az éhezés, rosszabb mentális egészség (Baumberg et al., 2021a), valamint azon szociális problémák (létfenntartási gondok, lakhatással kapcsolatos nehézségek) mélyülése, melyek kezelésére az adott szociális juttatást életre hívták (Eurofound, 2015). Az utóbbi években több kutatás vizsgálta az igénybevétel elmaradásának különböző aspektusait, okait és a Covid19 járványügyi veszélyhelyzettel összefüggő hatásait (Baumberg et al., 2021a,b; Dávid et al., 2021), melyek az Európai Uniót (Eurofound, 2015) és az ENSZ Emberi Jogi Tanácsát (De Schutter, 2022) is foglalkoztató jelentős kérdéssé váltak. Az igénybevétel elmaradásának vizsgálatára nincs egységes módszer, többnyire általános és speciális felméréseket, illetve adminisztratív adatforrásokat, valamint ezek kombinációját használják, valamennyi potenciálisan jogosult személy figyelembevételével (Goedemé & Janssens, 2020).

Jelen kutatás ennek egy szűkebb szeletére fókuszálva azt vizsgálja, hogy a szociális ügyfélszolgálat szünetelése milyen mértékű igénybevétel-elmaradást okozott a szociális nyilvántartásba vett jogosultak között, vagyis hány fő szociális ellátás iránti kérelmezése maradt el, illetve volt sikertelen, milyen mechanizmusok érhetőek tetten, melyek a rászorult személyek szociális jogai érvényesítésének hiányát eredményezhetik.

A tanulmányt megalapozó hipotézis szerint a bajai önkormányzat szociális ügyfélszolgálat és a családsegítő központ együttes zárva tartása – a személyes kontaktus hiánya és a digitális átállás következtében – a szociálisan rászoruló személyek részére megállapítható települési támogatási formák igénybevételének elmaradását eredményezte.

A tanulmány elméleti háttere bemutatja a társadalmi kirekesztődés, digitális egyenlőtlenség, valamint az igénybevétel elmaradásának fogalmát, dimenzióit, Covid19-válsággal összefüggő hatásait. Ezt követően röviden ismerteti a bajai önkormányzat által nyújtott települési támogatás helyi szabályozását és az ügyfélfogadás szünetelése miatt bevezetett intézkedéseket. A kutatás a települési támogatás ügyekben hozott hatósági döntések számának statisztikai elemzésével – az ügyfélszolgálat szünetelésének 2019 és 2021 évek ugyanazon időszakának adataival való összevetésével – megbecsüli az igénybevétel elmaradásának mértékét. A kvantitatív vizsgálat eredményéhez vezető okokra a rendelkezésre álló szakirodalom felhasználásával, valamint kvalitatív vizsgálattal (fókuszcsoportos interjú) keres választ a tanulmány. Az eredmények összegzését követően megoldási alternatívák kerülnek felvázolásra, melyek segítséget nyújthatnak a feltárt problémák eredményes kezeléséhez egy esetleges újabb bezárást megkövetelő helyzet esetén.

Társadalmi kirekesztődés

A *social exclusion* fogalma a magyar nyelvben három egymáshoz szorosan kapcsolódó kifejezésben köszön vissza, mindegyiknek más a társadalompolitikai szubsztanciája, éppen ezért nem mindegy, mikor melyik fogalmat használjuk. A (1) *társadalmi kirekesztés* egy aktív cselekvést feltételez más csoportokkal vagy személyekkel szemben, ami bizonyos általánosan birtokolt dolgoktól, lehetőségektől való megfosztásként értelmezhető. A (2) *kirekesztettség* ugyanennek a folyamatnak a végső stádiuma, melyben a kirekesztést elszenvedő alany hátrányos helyzete fogalmazódik meg. A (3) *társadalmi kirekesztődés* fogalma az előző fordításoktól eltérően magára a folyamatra utal (Szalai, 2002). A társadalmi kirekesztődés nemcsak anyagi megfosztottságot jelent, hanem a szegénység több tényezőjének együttes jelenlétével társuló folyamatként írható le. Míg a jövedelmi szegénység pénzügyi eszközökkel kezelhető, a kirekesztettség egyfajta életformaként az érintettek életének minden részét áthatja, a többségi társadalomtól elszakadva élnek. Nemcsak beszűkült társas kapcsolatok jellemzik őket, hanem hátrányos lakhatási és munkaerőpiaci helyzet, kapcsolatvesztés az iskolai és a szociális szolgáltatást nyújtó intézményekkel (Jász, 2004). A szegények az anyagi javak szűkössége mellett a kirekesztettség fontos tényezőjének tekintik az információhoz való hozzáférés hiányát. Habár az *információs kirekesztés* mögött nem áll szándékosság, az internetre mint az elérhető információkhoz való hozzáférést elsődlegesen biztosító forrásra való támaszkodás egyúttal a hozzáféréssel nem rendelkező csoportok kirekesztésével járhat (Cabrera, 2011).

Digitális egyenlőtlenség

A *digitális egyenlőtlenség* fogalmát általánosságban a különböző technológiákhoz való hozzájutás egyenlőtlenségével és a digitális írástudásban tapasztalható különbségekkel határozzák meg, tehát túlmutat azon, hogy bizonyos személyek rendelkeznek digitális eszközökkel, míg mások nem. Azokra a különbségekre is utal, melyek az eszközök használatához szükséges egyéni erőforrásokból, kompetenciákból, motivációkból fakadnak, vagyis mindazoknak az ismereteknek és információknak az összességére, melyek hozzásegíthetik az egyént a hozzáférés és használat előnyeihez (Beaunoyer et al., 2020). A digitális egyenlőtlenség dimenziója öt különbség mentén vizsgálható: (1) internethez való csatlakozáshoz szükséges eszközök, (2) használatuk autonómiája, (3) meglévő készségek, (4) társadalmi támogatottság, (5) célok különbözősége. A *know-how*, vagyis internetes kompetencia az a tudás, mely által lehetővé válik a digitális technológia által kínált lehetőségek kihasználása (DiMaggio & Hargittai, 2001). A digitális technológia társadalomban betöltött szerepe egyre fontosabbá válik azáltal, hogy használói különféle társadalmi és gazdasági előnyöket élveznek, ami tovább növeli és mélyíti a hátrányos helyzetben lévők lemaradását (Newman et al., 2010). A Covid19-világjárvány mindezeket a már meglévő egyenlőtlenségeket rendkívüli módon súlyosbította (Beaunoyer et al., 2020), mivel a bevezetett intézkedések szorosan kapcsolódtak a digitális lehetőségekhez (Borda et al., 2022), megnehezítve a leghátrányosabb helyzetű csoportokhoz tartozók digitális átállással érintett területeken való érvényesülését, többek között az oktatáshoz, munkavállaláshoz, információhoz és szociális jogokhoz történő hozzájutását (Dávid et al., 2021). A pandémia alatti egyenlőtlenségek növekedéséről számolt be Fodor és munkatársai kutatása, rámutatva, hogy az informatikai eszközökkel való ellátottság és a digitális írástudás a jövedelemmel arányosan csökken (Fodor et al., 2020).

Az igénybevétel elmaradása (NTU)

A világon emberek milliói, főként a leghátrányosabb helyzetű csoportok nem jutnak hozzá azokhoz a szociális juttatásokhoz, melyekre jogosultak (De Schutter, 2022). Az igénybevétel elmaradása nemcsak a szociális biztonsági rendszer igazságtalanságát, méltánytalanságát és hatástalanságát eredményezi, de fontos tényezője a rászorult személyek további elszegényedésének is (Eurofound, 2015; van Oorschot, 1991). A probléma elemzésekor szétválaszthatóak azok a faktorkok, melyek az egyén támogatásfelvételt elutasító saját döntése mögött állnak, illetve azok, melyek a szociális biztonsági rendszer technikai vagy szervezeti tényezőiből fakadnak. Az ellátórendszer szintjén a bonyolult szabályozás, homályos kritériumok, a rászorultság vizsgálata, a társadalmi előítéletek játszanak fontos szerepet, főként ha jövedelemkiegészítő juttatásról van szó, és a kérelmezés folyamatában az ügyfél nem kap segítséget. Az ügyfél részéről az igénylést akadályozó tényezők közé tartozik az információhiány az igényelhető ellátásokról, a jogosultsági feltételekről, a kérelmezés folyamatáról, a nyomtatvány kitöltésével és adatok összegyűjtésével kapcsolatos nehézségek, a megalázástól, megbélyegzéstől, függéstől való félelem, valamint annak érzete, hogy az egész folyamat nem éri meg az erőfeszítést (van Oorschot, 1991). Az igénybevétel elmaradásának elsődleges oka a kérelem benyújtásának hiánya, amikor a jogosult nem él a támogatás kérelmezésének lehetőségével, másodlagos oka az ellátás megállapításának hiánya, amikor a jogosultság a kérelem benyújtása ellenére – akár az ügyfél (eljárási folyamat megértésének, szükséges adatok összegyűjtésének nehézsége miatt), akár a hatóság hibájából – nem kerül megállapításra (van Oorschot, 1995). Az Egyesült Királyságban az igénybevétel elmaradását vizsgáló kutatás szerint a járványügyi veszélyhelyzet kezdetén hozzávetőlegesen félmillió jogosult nem igényelte az UC-t,¹ mely legfőképpen az információhiányhoz, a kérelmezési folyamat nehézségehez és feltételrendszeréhez volt köthető (Baumberg et al., 2021a).

A bajai önkormányzat által nyújtott települési támogatás szabályozása és az ügyfélszolgálat szünetelése miatt bevezetett intézkedések

A bajai önkormányzat szociális rászorultság esetén lakhatáshoz kapcsolódó rendszeres kiadások viseléséhez nyújtott települési támogatást és rendkívüli települési támogatást (együttesen a továbbiakban: települési támogatás) biztosít [4/2015. (II. 27.) önk. rendelet, a továbbiakban: Rendelet], amelynek megállapítását jövedelemvizsgálat előzi meg. Lakhatáshoz kapcsolódó rendszeres kiadások viseléséhez nyújtott települési támogatás esetén ezt kiegészíti a vagyon- és lakóköznyezet-vizsgálat. A Rendelet felsorolja mindazokat a mellékleteket, amelyek az egyes támogatási formák elbírálásához szükségesek (család, illetve háztartás nettó jövedelme, lakás alapterületének hitelt érdemlő igazolása, közüzemi szolgáltató által kiállított utolsó havi számla). A támogatások igényléséhez kitöltendő formanyomtatványokon a saját, valamint a család, illetve háztartás tagjainak személyes, jövedelmi és vagyoni adatain kívül nyilatkozni kell a lakás nagyságáról, a lakásban tartózkodás jogcíméről, a kérelem indokáról. Amennyiben a kérelem a jogszabályban meghatározott követelményeknek nem felel meg, vagy ha a tényállás tisztázásához szükséges valamely adat hiányzik, a hatóság hiánypótlásra hívja fel a kérelmezőt (Ákr. 44. §), melynek elmulasztása esetén az eljárás megszüntetésre kerül [Ákr. 47. § 1. bekezdés b) pontja].

¹ A Universal Credit (UC) az Egyesült Királyság legjelentősebb, szociális rászorultság esetén igényelhető ellátása (Steel et al., 2021).

Az új koronavírus okozta járvány megfékezésére hozott korlátozó intézkedések következtében a szociális iroda ügyfélszolgálatára 2020. március 18-tól bezárt, ezzel egyidejűleg megszűnt az ügyfélfogadás a családsegítő szolgálatnál is, így azok a személyes szolgáltatások, melyek a jogosultság feltételeiről, az eljárás menetéről nyújtottak információt, illetve a kérelem kitöltésében, a megfelelő adatok összegyűjtésében, a hivatal döntéseinek értelmezésében adtak segítséget, szüneteltek, illetve kizárólag telefonon vagy elektronikus úton voltak elérhetőek. A megváltozott körülmények szükségessé tették a szociális ellátás igénylésére vonatkozó rendeleti szabályozás módosítását (11/2020. Ör.). A kérelemnyomtatványok a szünetelés időszakában mind papíralapon (a családsegítő központ bejáratánál), mind elektronikus formában elérhetőek voltak. Benyújtásukra postai és elektronikus úton, valamint a három főbb városrészben kihelyezett, zárt urnában történő elhelyezéssel nyílt lehetőség. Az igénybe vehető támogatási formákról, az igénybevétel feltételeiről és módjáról az önkormányzat a saját honlapján, valamint a média útján tájékoztatta a lakosságot.

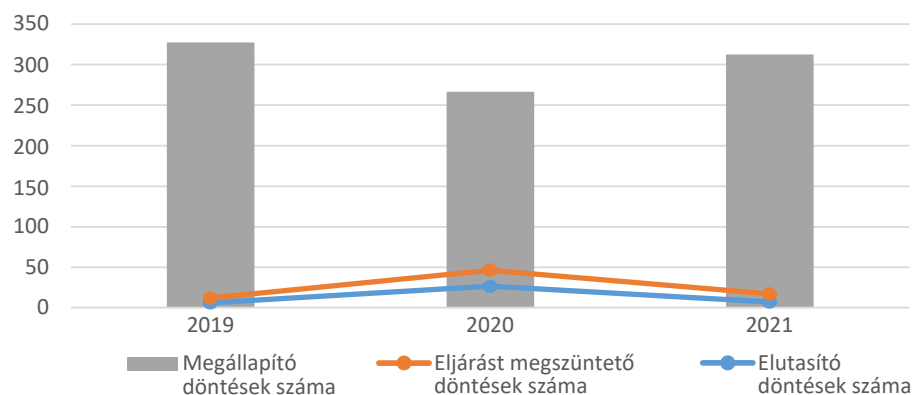
A kutatás módszere

Az igénybevétel elmaradása mértékének becsléséhez a legpontosabb adatokhoz (a legkevesebb mérési hibaforrással) a nyilvántartásokból juthatunk, azonban az ilyen típusú kutatás (főként adatvédelmi okok miatt) meglehetősen ritka (Goedemé & Janssens, 2020). Az igénybevétel elmaradása az úgynevezett NTU-hányadossal határozható meg, melynek számlálója a segélyezettek száma, nevezője a jogosultak száma. A jogosultak számának pontos meghatározása meglehetősen összetett feladat, mivel a támogatáshoz való hozzájutás (ha a diszkrecionális ellátásokat figyelmen kívül is hagyjuk), a jövedelemteszten kívül más feltételekhez is kötött lehet (ELTE Szociológiai Intézet, 2010). Ilyen feltétel esetünkben a lakókörnyezetre vonatkozó rendeleti szabályozásnak való megfelelés. A támogatásra potenciálisan jogosult személyek teljes létszámának becslésére – vagyis hogy a vizsgált időszakban hány fő rendelkezett a jogosultsági jövedelemhatárt meg nem haladó jövedelemmel, és felelt meg az egyéb jogosultsági feltételeknek – a tanulmány megfelelő adatok hiányában nem vállalkozik. Megbecsülhető azonban, hogy a hatósági nyilvántartásban szereplő igénylők szociális támogatás igénybevétele milyen mértékben maradt el az ügyfélszolgálat szünetelése alatt. Ehhez a vizsgált időszakban települési támogatási ügyekben hozott hatósági döntések számát vetjük össze a 2019. és 2021. évek ugyanazon időszakának adataival. A kutatás a következő feltételezésből indult ki: amennyiben a települési támogatás igénylésének feltételei változatlanok az ügyfélszolgálat szünetelése időszakában, azaz nincs olyan korlátozó tényező, amely megnehezíti az igénybevételt, *akkor a nyilvántartott, települési támogatásra jogosultak száma 2020-ban a 2019. és 2021. évekkel megközelítőleg azonos, illetve a járványügyi veszélyhelyzet gazdasági következményei hatására e szám növekedése prognosztizálható*. Ebben az esetben a kutatás vagy nem talál szignifikáns eltérést, vagy az igénylők számának emelkedését jelzi. (A további évek vizsgálatba történő bevonására és elemzésére a Rendelet jogosultsági feltételeket érintő jelentősebb, a kutatás eredményeit nagymértékben befolyásoló módosításaira tekintettel nem került sor.)

A kvantitatív vizsgálat eredményéhez vezető okok feltárása, a következtetések ellenőrzése a kutatás elemzési szakaszában kvalitatív módszerrel, fókuszcsoporthozos interjúval történt. Az interjúra azok a szociális szakemberek (polgármesteri hivatal szociális ügyintézői, családsegítő központ munkatársai) kerültek felkérésre, akik a járványügyi veszélyhelyzetben a szünetelés időszakában is aktívan dolgoztak a szociális segélyezés területén vagy közreműködtek annak közvetítésében. Insider

kutatóként² szem előtt kellett tartani a kettős szerepkörrel (munkahelyi vezető és kutató) járó előnyök (bizalom, nyitottság, közös nyelv) mellett a lehetséges hátrányokat is (objektivitás sérülése, hatalmi szerepek). Az interjúalanyok önkéntességének, valamint anonimitásának biztosítása, szakértői szerepük hangsúlyozása, a nyílt, bizalmi légkör megteremtése, az önreflexió külső szakemberek bevonásával (Chammas, 2020; McDermid et al., 2014) segítette a kettős szerepkörrel járó lehetséges negatív hatások ellensúlyozását. A szakmai beszélgetésnek is tekinthető, személyes jelenléttel készült, félig strukturált interjú lehetővé tette, hogy a feltett kérdések mentén a résztvevők megosszák szubjektív élményeiket, tapasztalataikat, érzéseiket. A fókuszcsoporthoz 6 fő szociális ügyintéző és 3 fő családsegítő munkatárs vett részt, akik az általuk közölt információk közzétételéhez hozzájárultak. A 2023 augusztusában két csoportban, először a szociális ügyintézőkkel, majd a családsegítőkkal, saját munkakörnyezetükben lefolytatott 90, illetve 70 perces interjúk tartalma kézírással került rögzítésre. A kutatás témájának ismertetését követően a fókuszcsoport tagjai arra lettek felkérve, fogalmazzák meg, milyen főbb változások voltak tapasztalhatóak a szociális ellátások igénybevétele terén a Covid19 járványügyi veszélyhelyzet alatt az ügyfélszolgálat szünetelésének időszakában. A szociális ellátásokhoz való hozzáférést befolyásolta-e, és ha igen, milyen módon a személyes szolgáltatások hiánya? A téma szűkítését és fókuszálását a következő alkérdések segítették: történt-e érzékelhető változás a szociális ellátásokat igénylők körében, illetve létszámában? Milyen mértékben volt jellemző az új igénylők megjelenése, illetve a korábbi igénylők elmaradása? Voltak-e olyan tényezők, melyek nehezítették vagy akadályozták a szociális ellátásokhoz való hozzáférést? Az interjú végén feltett kérdés arra kereste a választ, hogy egy hasonló helyzet esetén milyen megoldási lehetőségeket látnak a szakemberek a felmerült problémák megoldására. Az interjú analízisére számítógépen való rögzítést követően került sor. Az elemzés során az elhangzott válaszok a kérdések kulcsszavai alapján kerültek kategorizálásra (Mackieson et al., 2019). A módszer lehetőséget nyújtott a meglévő eredmények értelmezésére, a következtetések ellenőrzésére, valamint a kutatás új szempontokkal történő bővítésére.

Eredmények

1. ábra. Települési támogatás ügyekben hozott döntések száma

Forrás: Bajai Polgármesteri Hivatal Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata (saját szerkesztés)

² Az insider kutatás olyan szintéren, közösségben végzett kutatásra utal, melynek a kutató is tagja (Chammas, 2020; McDermid et al., 2014)

A diagram adatai szerint a szociális ügyfélszolgálat szünetelésének időtartama alatt az elutasító döntések száma több mint négyszeresére (20 fő) emelkedett a 2019-es adatokhoz képest, miközben a 2019. és 2021. évi értékek közel azonosak (6-7 fő). A benyújtott kérelmek elutasítására valamennyi esetben a rendeletben meghatározott jogosultsági jövedelemhatárt meghaladó mértékű jövedelem miatt került sor.

Az eljárást megszüntető döntések száma – a hiánypótló végzésben előírt kötelezettség teljesítésének hiánya miatt – a 2019-es adatokhoz képest 233%-os növekedést, a 2021-es adatokhoz viszonyítva 100%-kal nagyobb értéket mutat. A statisztikai adatok alapján az ellátás megállapításának hiánya miatt az igénybevétel 2020-ban 20 fővel, míg a másik két vizsgált évben 6-10 fővel maradt el.

A települési támogatást megállapító döntések száma a 2019. évhez viszonyítva 19%-kal csökkent, 2021-hez képest 15%-kal maradt el. Tehát míg a vizsgált időszak alatt 2019-ben 328 fő, 2021-ben 312 fő részesült települési támogatásban, 2020-ban 266 fő részére került megállapításra a támogatás, vagyis 46–62 fővel kevesebben jutottak ténylegesen hozzá a szociális ellátásokhoz – a Covid19-járvány okozta gazdasági nehézségek dacára.

Az adatok további vizsgálata választ ad arra, milyen mértékű volt 2020-ban az igénybevétel elmaradása a kérelem benyújtásának hiányából adódóan. A benyújtott kérelmek száma az összes döntés (megállapító, elutasító, eljárást megszüntető) számításba vételével kisebb eltérést mutat, így 2019. évhez képest 8%, 2021. évhez viszonyítva mindössze 5% a csökkenés mértéke. Az igénybevétel elmaradásának meghatározásakor azonban javasolt a nem jogosult igénylőket kizárni (Goedemé & Janssens, 2020), így realisabb, pontosabb képet kaphatunk arról, hogy az ügyfélszolgálat szünetelése és a digitális átállás a szociális hátrányokkal küzdők mekkora körét érintette hátrányosan. Az így kapott eredmény szerint 2019-hez viszonyítva 15%-kal csökkent, 2021-hez viszonyítva 11%-kal maradt el a benyújtott kérelmek száma. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a kérelem benyújtása, illetve az ellátás megállapításának hiánya miatt 56–68 fő szociálisellátás-igénybevétele maradt el.

A fókuszcsoportos interjú szakértői szerint a bezárást követően csökkent a kérelmezők száma, kevés volt az új igénylő. A korábbi jogosultak közül a külterületen élőket jellemezte leginkább a kérelem benyújtásának hiánya. Ennek okát a szakértők az alacsony közműellátottságban (nincs internet, sok esetben villany sem) és a szegénység koncentráltabb jelenléte miatt az informatikai eszközök hiányában látták. Az interjúalanyok az információáramlást rendkívül problematikusnak ítélték, általános tanácstalanság jellemezte az ügyfeleket mind a szociális ellátás igénylése, mind annak folyamata, így a kérelem kitöltése kapcsán. A korábbi jogosultak azon része, aki telefonnal rendelkezett (így a szociális szakemberekkel való kapcsolata megmaradt), és jövedelme hivatalból beszerezhető volt, továbbra is sikeresen igényelte a támogatást. A szociális ügyintézők szerint a kérelmezési folyamat gyakran a pontatlanul vagy adathiányosan benyújtott kérelmek miatt akadt el. A hiánypótló végzésben kért iratok beszerzése és hivatalhoz eljuttatása a korlátozások miatt sokkal nehezebbé vált, emellett gondot okozott az ügyfelek számára a végzésben foglaltak értelmezése is. „Az volt a baj, nem értették, mit kell behozni, azt hitték, el lettek utasítva. Nem tudott utána menni, nem tudta, hogyan kell, nincs ereje, nincs segítsége. Ha telefonálni sem tudott, úgy érezte, vége a történetnek, nem csinálták tovább, lemondtak az egészről, nem is jelentkeztek újra.” (szociális ügyintéző). Az interjúalanyok általános problémának jelölték meg a digitális eszközök és készségek hiányát. „Nagyon érezhető volt,

hogy a számítógépes ismeret, háttér hiányos. Hiába használja a facebookot, ezeket a hivatalos ügyeket nem tudja.” (családsegítő). A szakemberek szerint a személyes kapcsolat a szociális hátrányokkal küzdő ügyfelek esetén kevésbé helyettesíthető az online térrel a készségek, eszközök és információk hiánya miatt, ezért a személyes ügyintézés lehetőségének biztosítását a szociális problémák kezelésének elengedhetetlen feltételének tartják egy jövőbeli hasonló helyzet esetén.

Következtetések

A szünetelés időszakában közel négyszer több igénylő nyújtott be kérelmet a szociális rászorultság jövedelmi kritériumaként meghatározottnál magasabb jövedelem mellett. Az elutasító döntések számának növekedése több szempontból károsan hat a szociális ellátórendszerre: egyrészt növeli a hivatal adminisztrációs költségeit, másrészt az igénylő frusztrációját és intézménybe vetett bizalomvesztését okozhatja azáltal, hogy az eljárás során – szubjektív szegénységérzete miatt – bízik kérelme pozitív elbírálásában (Baumberg et al., 2021b; Eurofound, 2015). Az így szerzett negatív tapasztalatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a későbbiekben már fennálló vagy más támogatásra való jogosultság esetén elmaradjon az igénylés (Baumberg et al., 2021a). Mivel az elutasító döntések hátterében a jogosultság feltételeiről való információ hiánya áll, fontos a hozzájárulás feltételeiről való széles körű tájékoztatás (Baumberg et al., 2021b; Eurofound, 2015).

Az eljárást megszüntető döntések számának növekedése az igénybevétel elmaradásának másodlagos okára, vagyis az ellátás megállapításának hiányára hívja fel a figyelmet. Ebben az esetben a támogatásra való jogosultság annak ellenére nem kerül megállapításra, hogy a kérelmet ténylegesen benyújtják, így az ellátásból kirekesztődik az arra egyébként jogosult személy (Goedemé & Janssens, 2020). A fókuszcsoportos interjúk megerősítették, hogy a sikertelen igénylések hátterében a jogosultság feltételeiről, az eljárás folyamatáról való hiányos információk, az elbíráláshoz szükséges dokumentumok beszerzésének nehézségei (van Oorshchot, 1995; Eurofound, 2015; De Schutter, 2022), valamint a hatósági döntések jogi nyelvezetének értelmezési nehézsége állt (Juhász, 1999), ami az igénybevétel elmaradásának hosszú távú kockázatát eredményezheti.

A szakértői interjúk alátámasztották azt a feltételezést, hogy a benyújtott kérelmek számában tapasztalható visszaesés az információhiányhoz, illetve az online átálláshoz köthető. A digitális átállás nemcsak az új kérelmezőket tartja távol az eljárás kezdeményezésétől, hanem a korábban jogosultakat is, akik személyes segítségre szorúlnak az igénylés folyamatában (Baumberg et al., 2021b). A személyes szolgáltatásnyújtás akadályozottságára utal, hogy a családsegítő központ a járvány kitörésének évében pénzbeli és természetbeni szociális ellátáshoz közvetítő szakmai tevékenységként 50%-kal kevesebb esetet (2020. évi 386 eset) regisztrált, mint a megelőző évben (2019. évi 776 eset) (Szociális Szolgáltatástervezési Konceptió, 2022). A kvalitatív vizsgálat rávilágított a digitális egyenlőtlenség területi dimenziójára, mely a szakértői beszámolók szerint a kérelem benyújtása elmaradásának egyik meghatározó eleme. Az eljárási folyamat digitalizálása az informatikai eszközök és technikai feltételek hiányából adódóan a halmozottan hátrányos helyzetű családok további lemaradását, így az egyenlőtlenségek súlyos növekedését eredményezte (Borda, 2020). A kérelmezési folyamat változása ezáltal a legelesettebb társadalmi csoportok számára nehezítette meg legnagyobb mértékben a szociális támogatásokhoz való hozzáférést.

Összegzés

Az ügyfélszolgálat szünetelése és a digitális átállás megnehezítette a szociális hátrányokkal küzdő személyek települési támogatásokhoz való hozzájutását. Ennek következményeként kevesebben igényeltek és kevesebben jutottak hozzá az önkormányzat által biztosított szociális ellátásokhoz, míg a sikertelenül igénylők száma nőtt. Az ügyfélszolgálat szünetelése alatt 56–68 fő települési támogatás igénybevétele maradt el a szociális problémák mélyülése ellenére (mivel a kutatás során a potenciálisan jogosultak körének becslésére nem volt mód, feltételezhető, hogy az igénybevétel elmaradásával érintettek száma jóval meghaladja ezt az adatot). A szociális ellátásokhoz való hozzájutás nehézsége a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportokat (alacsony jövedelmű, hátrányos lakóköznyezetben élő, digitális eszközökkel nem rendelkező, digitális és funkcionális írástudatlan) érintette a legnagyobb mértékben. A szociális ellátásokról, a jogosultság feltételeiről és az eljárás menetéről való online, illetve média útján történő tájékoztatás kevésbé érte el a digitális hozzáféréssel nem rendelkező jogosultakat. Az információkhoz és támogatásokhoz való korlátozott hozzájutás a digitális átállás következményeként rávilágít a kirekesztődés, ezen belül a digitális egyenlőtlenség és az igénybevétel elmaradásának problematikájára a szociális segélyezés területén. A marginalizálódott csoportok további leszakadását eredményezheti, ha szociális hátrányaik ellenére nem jutnak hozzá azokhoz a támogatásokhoz, melyek nélkülözésüket enyhítené. A kutatás felhívja a figyelmet az igénybevétel elmaradásának jelenségére és okaira, ezáltal lehetőséget nyújt a szociális biztonsági rendszer hatásosságának, hatékonyságának és eredményességének növelésére, az önkormányzat szociálpolitikai döntései végrehajtása során fellépő (nem tudatos, a járványügyi veszélyhelyzetben inkább kényszerű) kirekesztő mechanizmusok elkerülésére.

A felmerült problémák kezelésének lehetséges alternatívái:³

- a digitális szakadék megszüntetését célul tűzve, a szociális hátrányokkal küzdő személyek és családok digitális ismereteinek fejlesztése felhasználói ismerethez szükséges tudás közvetítésével, információs szobák létrehozása ingyenes számítógép-használattal és nyomtatási lehetőséggel;
- széles körű tájékoztatás az önkormányzati támogatásokról és a jogosultság feltételeiről: közérthető módon megszövegezett tájékoztató füzet az igényelhető ellátásokról és az eljárás folyamatáról, civil szervezetek bevonásával;
- automatikus döntéshozatal: hivatalból megállapított jogosultság abban az esetben, amikor egy kérelmezett támogatási forma elbírálásakor megállapítható, hogy az igénylő egyéb ellátásokra is jogosult;
- járványügyi protokoll betartása mellett a személyes ügyfélfogadás folyamatosságának biztosítása.

³ Az automatikus döntéshozatal, széleskörű információnyújtás, eljárások könnyítése, digitalizált eljárások mellett szociális irodák működése, átlátható juttatási rendszer több javaslatban is megfogalmazásra került (Eurofound, 2015; De Schutter, 2022)

Irodalomjegyzék

Jogszabályok

- Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600150.tv>
- Baja Város Önkormányzat Képviselő-testületének a helyi szociális ellátásokról szóló 4/2015. (II. 27.) rendelete <https://or.njt.hu/onkormanyzati-rendelet/19260>
- Baja Város Polgármesterének a helyi szociális ellátásokról szóló 4/2015. (II. 27.) önkormányzati rendelet és a meningococcus fertőzés ellen biztosított védőoltásról szóló 16/2017. (III. 31.) önkormányzati rendelet módosításáról szóló 11/2020. (V. 4.) önkormányzati rendelete <https://or.njt.hu/onkorm/1:11:1711:-:1:szoci%C3%A1lis:-:/2/10>

Szakirodalom

- Baja Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálata (2022). <https://www.bajaionkormanyzat.hu/images/varoshaza/Kozlemenyek/2022/06/07/szocialis.szolgaltatastervezesi.koncepcio.baja.2022.pdf>
- Baumberg Geiger, B., Scullion, L. C., Summers, K., Martin, P. B., Lawler, C., Edmiston, D., Gibbons, A. R., Ingold, J., Robertshaw, D., & de Vries, R. (2021a). *Non-take-up of benefits at the start of the COVID-19 pandemic*. <https://www.distantwelfare.co.uk/take-up>
- Baumberg Geiger, B., Scullion, L. C., Summers, K., Martin, P. B., Lawler, C., Edmiston, D., Gibbons, A. R., Ingold, J., Robertshaw, D., de Vries, R. (2021b). *Should social security reach further? Ineligibility for benefits at the start of COVID-19*. <https://www.distantwelfare.co.uk/ineligibility-report>
- Beaunoyer, E., Dupéré, S. & Guitton, M. J. (2020). COVID-19 and Digital Inequalities: Reciprocal Impacts and Mitigation Strategies. *Computers in Human Behavior*, (111), Article ID: 106424. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106424>
- Borda, M., Grischenko, N., & Kowalczyk-Rólczyńska, P. (2022). Impact of Digital Inequality on the COVID-19 Pandemic: Evidence from European Union Countries. *Sustainability*, 14(5), 2850. <https://doi.org/10.3390/su14052850>
- Borda V. (2020). Lakat alatt – a járványügyi veszélyhelyzet korlátozó intézkedéseinek társadalmi hatásai. *Szociális Szemle*, 13(2), 2–11. <https://doi.org/10.15170/SocRev.2020.13.02.01>
- Cabrera A. (2011) *Az inkluzív e-parlament modellje. Kirekesztés, inklúzió és demokratikus részvétel az európai parlamentek információs terének világában*. Doktori értekezés. ELTE TáTK.
- Chammas, G. (2020). The Insider-Researcher Status: A Challenge for Social Work Practice Research. *The Qualitative Report*, 25(2), 537–552. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.3928>
- Dávid B., Szabó T., Huszti É., & Bukovics I. (2021). A COVID–19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják. *Scientia et Securitas*, 2(3), 371–382. <https://doi.org/10.1556/112.2021.00061>
- De Schutter, O. (2022). *Non-take-up of rights in the context of social protection*. United Nations A/HRC/50/38. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/322/17/PDF/G2232217.pdf?OpenElement>
- Deursen, A., Helsper, E., Eynon, R., & Dijk, J. (2017). The Compoundness and Sequentiality of Digital Inequality. *International Journal of Communication*, 11, 452–473. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5739>

- DiMaggio, P., & Hargittai, E. (2001). From the 'digital divide' to 'digital inequality': Studying internet use as penetration increases. Center for Arts and Cultural Policy Studies, *Working Paper Series*, 15. https://digitalinclusion.typepad.com/digital_inclusion/documentos/digitalequality.pdf
- ELTE Szociológiai Intézet, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, Szegénységekutató Csoport (2010). *Kiket nem ér el, és kiken nem segít (elégge) a segélyezés?* http://www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/kiket_nem_er_el_es_kiken_nem_segit_elegge_a_segelyezes_-_a_szegenysegek_csepelen.pdf
- Eurofound (2015). *Access to social benefits: Reducing non-take-up*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2015/social-policies/access-to-social-benefits-reducing-non-take-up>
- Fodor É., Gregor A., Koltai J., & Kovács E. (2020). *Az egyenlőtlenségek alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16606.pdf>
- Franciscs F., Graffits E., & Keszthelyi B. E. (2020). Változások a szociális szférában a Covid-19-járvány idején: Interjúrészetek családsegítésben, lakásotthonban, hajléktalanellátásban és időotthonban dolgozó szociális szakemberekkel. *Szociális Szemle*, 13(1), 78–82. <https://doi.org/10.15170/SocRev.2020.13.01.10>
- Goedemé, T., & Janssens, J. (2020). *The concept and measurement of non-take-up. An overview, with a focus on the non-take-up of social benefits*. Deliverable 9.2, Leuven, InGRID-2 project 730998 – H2020. <https://www.inclusivegrowth.eu/files/Output/D9.2-Non-take-up.pdf>
- Jász K. (2004). A társadalmi kirekesztettség: a perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában. *Tér és Társadalom*, 18(3), 43–56. <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.957>
- Juhász G. (1999). *A jogi szabályozás hatásosságának vizsgálati lehetőségei a szociális segélyezés példáján*. Kandidátusi értekezés. MTA Tudományos Minősítő Bizottság. Kutatóhely: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ.
- Mackieson, P., Shlonsky, A., & Connolly, M. (2019). Increasing rigor and reducing bias in qualitative research: A document analysis of parliamentary debates using applied thematic analysis. *Qualitative Social Work*, 18(6), 965–980. <https://doi.org/10.1177/1473325018786996>
- McDermid, F., Peters, K., Jackson, D., & Daly, J. (2014). Conducting qualitative research in the context of pre-existing peer and collegial relationships. *Nurse Researcher*, 21(5), 28–33. <https://doi.org/10.7748/nr.21.5.28.e1232>
- Newman, L., Biedrzycki, K., Baum, F. (2010): *Digital Technology Access and Use among Socially and Economically Disadvantaged Groups in South Australia*. <https://openjournals.uwaterloo.ca/index.php/JoCI/article/view/2554/3152> <https://doi.org/10.15353/joci.v6i2.2554>
- Steel, S., Hobson, F., & Kennedy, S. (2021). *Universal Credit: A reading list*. House of Commons Library. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9211/CBP-9211.pdf>
- Szalai J. (2002). *A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon*. http://www.jogsegely.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/szalai_julia_a_tarsadalmi_kirekesztodes_egyes_kerdesei_az_ezredfordulo_magyarorszag.pdf
- van Oorschoot, W. (1991). Non-take-up of social security benefits in Europe. *Journal of European Social Policy*, 1(1), 15–30. <https://doi.org/10.1177/095892879100100103>
- van Oorschoot, W. (1995). *Realizing rights. A multi-level approach to non-take-up of means-tested benefits*. Tilburg Institute of Social Security Research (TISSER), University of Tilburg. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/realizing-rights-a-multi-level-approach-to-non-take-up-of-means-t>

A JELEN ÉS A MÚLT

KOLLEKTÍV EMLÉKEZET ÉS REZILIENCIA. SZEMPONTOK AZ EMLÉKEZET TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSÁHOZ

LÁSZLÓ TAMÁS

Összefoglalás

2017-ben egy többlépcsős vegyes módszertanra (szakértői interjúk, online diskurzuselemzés, fókuszcsoportok, kérdőíves kutatás) épülő emlékezetkutatásban vehettem részt, mely az 1945-től 1989-ig tartó időszakra összpontosított. Most, hat évvel később a doktori program keretében egy, a holokauszt helyi emlékezetét vizsgáló interdiszciplináris (fókuszcsoportok és résztvevő megfigyelés mellett a filmművészetre is támaszkodó) vizsgálatba nyerhettem betekintést. A két kutatás között megvonhatók olyan párhuzamok, amelyek a kollektív emlékezet társadalomtudományi vizsgálata módszertanával kapcsolatban vezethetnek fontos belátásokra – mindkét esetben fontos kérdés volt, hogy az érintettek, „az emberek” szerint szükséges-e emlékezni, és hogyha igen, mire, illetve hogyan. Ugyanakkor – bár (még) mindkét korszak kollektív emlékezetében vegyülnek a kortársak egyéni élményanyagának lenyomatai az elbeszél / el nem beszélt történelmi emlékezettel, és a két kutatás egyaránt a 20. századi diktatúrákhoz köthető időszakokkal foglalkozott – a különbségek is lényegesek (például a holokauszt helyi emlékezetének kutatása kifejezetten traumafókuszú), ami értelemszerűen más módon keretezi magát a megismerési folyamatot. Másként, de felmerül a(z aktív) felejtés és a reziliencia kérdésköre is, hiszen egyfelől jogosnak tűnő igényként fogalmazható meg az emlékezés, emlékeztetés (társadalmi szintű) szükségessége, másfelől viszont a „jelenvalólét” és a jövőre orientáltság igénye, a sokkhatásokon való túllépés „korszerű” imperatívusza. A Kádár-korszak sokak számára nem a diktatórikus viszonyokat jelentette, hanem létbiztonságot, kiszámítható kereteket, boldog ifjúkort – a holokauszt emlékezete nyilvánvalóan teljesen más, ami a személyes viszonyulást és értékelést illeti; utóbbinál az individuális és kollektív sebek, az adott esetben akár intergenerációsan is öröklődő félelmek, a feldolgozatlanság felől közelíthetünk. Egyes amerikai – társadalomkritikus, felnőtteknek szóló – rajzfilmsorozatok meglehetősen bátran nyúlnak a kollektív traumák témájához, azonban az öreg kontinens társadalmi, így a magyarok is mintha konzervatívabb módon kezelnék az efféle kérdéseket. Történelmünket gyakran hajlamosak vagyunk sikertelennek, sőt tragikusnak látni, és van néhány esemény, amivel kapcsolatban úgy gondoljuk, hogy azok semmiképpen sem képezhetik a humor tárgyát, a kapcsolódó vicceket pedig felháborítóknak tartjuk. Egy 2021-es országosan reprezentatív kérdőíves kutatás során a reziliencia összefüggésében merültek fel hasonló kérdések. Elemzésemben a különféle időszakokra vonatkozó társadalmi emlékezettel, annak társadalomtudományi eszköztárral való megismerhetőségével, valamint a kollektív sebzettségek és a felejtés, a humor, a reziliencia viszonyrendszerével foglalkozom a három említett kutatás által szabott keretekben.

Kulcsszavak: kollektív emlékezet, kommunikatív emlékezet, felejtés, humor, reziliencia

„Trianon versus holokausz” – a társadalmi (diszkurzív) kontextus

Az *Élet és Irodalomban* 2012-ben megjelent cikkében Gyáni Gábor szembeállítja egymással az általa Trianon-szindrómának nevezett jelenséget és a holokauszt magyarországi emlékezetét (Gyáni, 2012a). Az elemzés egy nagyobb lélegzetvételű tanulmány (Gyáni, 2012b) része, amelyben a társadalomtörténész a történettudomány kurrens elméleti és módszertani kihívásait a kollektív emlékezet és a *public history* fogalmai mentén értelmezi. Ennek szemléltetéseként teszi fel a kérdést – Pierre Nora (2010) népszerűvé vált kifejezését használva – hogy Trianon, illetve a holokauszt mennyiben (lehet) képes betölteni hazánkban a nemzeti emlékezhely szerepét. Következtetései szerint a holokauszt a – Németországban tapasztalhatóhoz hasonló – „tettes-trauma” hiányában nem válhat ebben az értelemben a társadalmi emlékezet részévé, de még az emlékezhely integratív funkciójának betöltésére leginkább alkalmasnak tűnő Trianon(-szindróma) is ki van téve a társadalmi nyilvánosságban zajló politikai diskurzusok polarizáló erőinek.¹ Ahogy arra Kovács Éva (2015) rámutat, ez az írás egy, a történetésszakmában a trauma fogalma körül zajló, szélesebb körű vitának a része, amelyben központi helyet foglal el az emlékezetpolitika és a köztörténelem alakulása, illetve kapcsolata. Egy másik tanulmányában (*Az emlékezet szociológiai elméletéhez*) Kovács (2012) – többek között Halbwachs, Assmann és Nora megközelítései mentén – szisztematikus és jól áttekinthető képet ad arról, hogy a múlt „jelenvalóságának”, vagyis az emlékezet társadalmi aspektusainak megragadására tett kísérletek milyen, nem kizárólag történet-, de társadalomtudományi kihívásokhoz is vezettek. Saját dinamikus modelljében az önéletrajzi és a történelmi emlékezetet a társadalmi emlékezettel összefüggésben értelmezi: „a társadalmi emlékezet a részleges és töredezett élettörténeti emlékezetek és az egyedi kollektív tapasztalatok, tudások és érdekek összesűrűsödéséből kikristályosodó történelempolitikák ütközőfelülete és »konténere«” (Kovács, 2012, p. 222). Jelen tanulmányban magam is a múlt és az emlékezés szociológiai vizsgálatának lehetőségeiről való gondolkodáshoz kívánok kapcsolódni. Ebben a vonatkozásban kulcsfontosságúnak tekintem az assmanni megközelítésben *kommunikatív emlékezet* címszó alatt összefoglalható jelenséggörte (Assmann, 2013). Ennek fő jellemzői a következők: (1) a történelmi tapasztalatok az egyéni életút keretei között jelennek meg; (2) formáját tekintve az informális jelleg és a köznapiság, a megformáltság alacsony szintje, a „természetadta” megjelenési mód jellemzi, személyközi érintkezésekben alakul ki; (3) az eleven emlékezés alapja az organikus emlékezőképesség, a személyes tapasztalás és a szájhagyomány; (4) időszerkezete 80–100 év, három-négy nemzedék időhorizontját fogja át, ami „a jelennel együtt halad tova”; valamint (5) hordozója elsődlegesen a kortársi emlékezetközösség, nem pedig valamilyen specifikus cselekvő vagy intézmény.²

¹ Assmann (2013) „hideg” és „forró” emlékezés felosztása alapján Gyáni szerint mind a holokauszt, mind Trianon a történelmet „befagyasztó”, az idői változásokkal szemben makacs ellenállást tanúsító előbbi kategóriába tartozik (Gyáni, 2012b).

² Az emlékezés másik típusa, a kulturális emlékezet ezzel szemben (1) mitikus őstörténetet beszél el, az abszolút múlt eseményeit tartalmazza; (2) alapítást igényel, nagyfokú megformáltság és ceremoniális kommunikáció, ünnepi forma jellemzi; (3) rögzített, tárgyiasult kifejezőeszközök, hagyományos szimbolikus rögzítés, illetve szóbeli, képszerű, táncos megjelenítés révén közvetítődik; (4) a mitikus ősidők abszolút múltja adja időszerkezetét; és (5) kifejezetten a hagyomány szakosodott hordozói adják tovább. Assmann (2013, pp. 56–57) a *kommunikatív* és a *kulturális emlékezet* kettőset úgy írta le, mint amelyek kultúránként más és más módon viszonyulnak egymáshoz. Egyes esetekben élesen elválnak (például az ókori Egyiptomban), más esetekben viszont – így a mi kultúránkban is – inkább egy fokozatos átmenet figyelhető meg a kettő között.

Hogyan kell(ene) emlékezni? – Két emlékezetkutatás

Kell-e egyáltalán emlékezni a múltra, mit gondolnak erről a megkérdezettek? Ez egyike a közös pontoknak, amely két, a 20. századi magyar történelem egyes időszakaira irányuló kutatásban egyaránt központi helyet foglalt el. A holokauszt magyarországi intergenerációs helyi emlékezetét vizsgáló, jelenleg is zajló kutatás keretei között Csepeli György, Papp Richárd és Surányi András interdiszciplináris szemléletmódot alkalmaznak.³ A használt módszertanban egyaránt helyet kapnak fókuszcsoporthoz, a beszélgetések filmes megjelenítése, valamint a kulturális antropológiai terepmunka. Habár a megkérdezettek körében egyértelműen dominánsnak tűnik az a vélemény, miszerint a holokausztra nagyon is szükséges emlékezni, a különböző helyi viszonyok, a kollektív emlékezet hiátusai ezzel a vággal a jelek szerint kevésbé vannak összhangban. A kutatók egyik – e sorok írásakor – megjelenő tanulmányának kézírata talán ezért is kapta *A hiány jelenvalóléte* címet (Csepeli et al., é. n.).

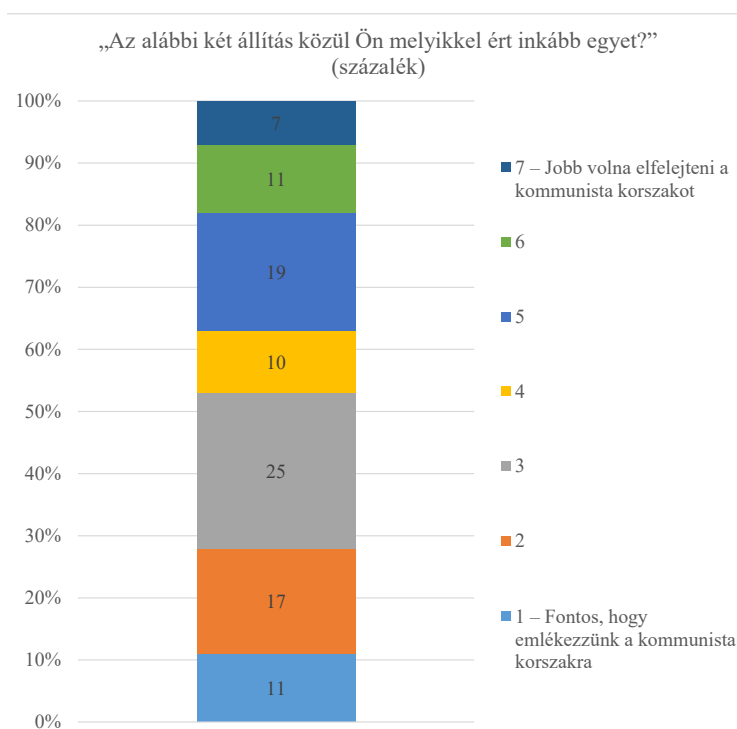
Egy hasonló kérdés egy másik, az 1945 és 1989 közötti időszakot vizsgáló kutatásban is szerepelt – a Századvég által, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága megbízásából készített kérdőíves felmérésben a válaszadókat egy hétfokú skála alkalmazása mellett kérték meg arra, hogy mondják el véleményüket: a kommunista korszakot jobb volna-e elfelejteni, vagy fontos, hogy emlékezzünk rá (Bauer et al., 2021). A fontosabb szociodemográfiai változók mentén országosan reprezentatív vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a magyar társadalom alapvetően inkább (bár közel sem maradéktalanul) „emlékezés párti” (1. ábra). A másik pólus, vagyis a felejtésorientáltság vonatkozásában azonban mindenképpen fontos megemlíteni, hogy az a 40 év alattiak és még inkább a 30 év alatti felnőttek körében uralkodó álláspont volt (1. táblázat).

1. táblázat. Az emlékezés/felejtés szükségessége – összefüggések

Emlékezés (1) – Felejtés (7); skálaátlagok					
Településtípus		Iskolai végzettség		Életkori csoportok	
Főváros	2,82	Legfeljebb alapfokú	3,15	18–29 éves	3,86
Megyeszékhely	3,27	Középfokú, érettségi nélkül	3,17	30–39 éves	3,65
Egyéb város	3,12	Középfokú, érettségivel	3,46	40–49 éves	3,02
Község, tanya	3,22	Legalább felsőfokú	2,51	50–59 éves	2,94
				60 éves vagy idősebb	2,58
Teljes minta: 3,12					

Forrás: Bauer et al., 2021 nyomán saját szerkesztés

³ A kutatás első szakasza az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség támogatásával, folytatása (nemzetközi, régiós kiterjesztése) a Nemzetközi Visegrádi Alapnak köszönhetően valósul/valósult meg.

1. ábra. Az emlékezet/felejtés szükségessége

Forrás: Bauer et al., 2021 nyomán saját szerkesztés

Utóbbi (2017–2018-ban készített) kutatás eredményeit egy kötet (Bauer et al., 2021), illetve egy – résztémával (a történelem-tankönyvekben megjelenő „Kádár-képekkel”) foglalkozó – tanulmány (László & Bauer, 2021) ismerteti; ezekre jelen tanulmány keretei között nem térek ki bővebben. Mivel azonban egy olyan többlépcsős, négy kutatási szakaszra épülő komplex kutatásról van szó, amely igen sokféle módszertant (dokumentumelemzés, szakértői interjúk, online diskurzus-elemzés, fókuszcsoporthoz, kérdőíves felmérés, valamint egy kiegészítő, egyetemi hallgatók által végzett „fesztiválkutatás”) vonultatott fel, érdemesnek tűnik bizonyos módszertani következtetéseket megfogalmazni. A következő fejezetben röviden összefoglalom, hogy milyen, elméleti szempontból fontosnak tűnő és a kollektív emlékezet empirikus kutatásának módszertanával szorosan összefüggő belátások megfogalmazását látom szükségesnek, valamint, hogy ezek – a holokauszt helyi emlékezetének vizsgálatába történő betekintés tapasztalatai nyomán – mennyiben tűnnek kiterjeszthetőnek más témákra, múltbeli időszakokra vonatkozóan.⁴

⁴ A konklúziókat – egy korábbi (nem publikált) változatban – nem sokkal a 2018-ban lezárult kutatást követően fogalmaztam meg. Köszönettel tartozom mindenekelőtt Bauer Bélának, akivel több alkalommal megvitattuk a kutatás során szerzett tapasztalatokat, ez pedig formálta, árnyalta értelmezéseimet is. Hálás vagyok Csepeli Györgynek és Papp Richárdnak, akik a PhD-program keretei

Szemponatok a kollektív emlékezet szociológiai kutatásához

A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban című kutatás tervezésekor nem annyira Jan Assmann és a kommunikatív emlékezet fogalma (ezt akkor még nem vagy legalább is csak érintőlegesen ismertem; Assmann, 2013), hanem a megalapozott elmélet módszere (Corbin & Strauss, 2015), a foucault-i *diskurzus* fogalma (Foucault, 1998), valamint Raymond Williams kultúrakutatói megközelítése (azon belül is a szelektív tradíció kultúrájának fogalma; Williams, 2003) vezette gondolkodásomat. Ebben a tekintetben tehát – bár a kutatás folyamatában számos ponton egyeztetünk a Nemzeti Emlékezet Bizottsága történészeivel – legalább is az általam használt fogalmi apparátus és megközelítés nem a történettudomány módszertanára, sokkal inkább azokra a szerzőkre és irányzatokra támaszkodott, akik/amelyek Kovács Éva (2012) megfogalmazásában az emlékezet szociológiai elméletéhez köthetők.

Kritikai és mindennapi tudás⁵

A múlttal szakértőként (történelemtanárként, történészként, társadalomkutatóként stb.) foglalkozók esetében dominánsnak tűnik egyfajta kritikai (értelmiségi) szemléletmód, amennyiben érzékelhető a törekvés a kritikus és összegző értelmezések megalkotására. Hasonló szellemben készülnek a közoktatásban használt történelemtankönyvek is. A szóban forgó „kezelésmód” a népszerű-tudományos diskurzusszínterhez sorolható folyóiratok, magazinok lapozgatása közben is könnyen azonosítható, lévén ezeket ugyanúgy szakemberek írják. A történészek, történelemtanárok, tágabb értelemben pedig az értelmiség nézőpontja ugyanakkor nem reprezentálja a társadalmi emlékezetet (lásd: a bevezetőben említett megközelítéseket, a *public history*, a köztörténelem vagy éppen a kommunikatív emlékezet vonatkozásában). Az a fogalmi árnyaltság, tudásbeli részletesség és tág horizont, ahonnan – többek között – a tudományos kérdésfeltevések és a tudásátadásra vonatkozó igények, elvárások megfogalmazódnak, egy sajátos, értelmiségi pozícióhoz kötődik. Itt olyan speciális szempontok érvényesülnek, amelyek a mindennapi beszélgetések és a társadalom tagjai többségének véleményalkotási folyamata során csak részben jelentkeznek, vagy akár teljesen elsikkadnak. A mindennapi tudás keretei között jóval kevésbé „számon kérhető” a történeti hitelesség, vagyis például olyan fogalmak használata közben, mint a *diktatúra* vagy a *jólét*, elengedhetetlen a kontextusnak a figyelembevétele, és annak elismerése, hogy az adott megnyilatkozás funkciója nem egyedül a múlt tárgyyszerű megközelítéséhez, de a beszélő jelenben történő önreprezentációjához is kötődhet.⁶

között lehetőséget biztosítottak, hogy egy kurzus során betekintést nyerjek a holokauszt emlékezetével foglalkozó, folyamatban lévő kutatásba, annak módszertani dilemmáiba és az eredmények megvitatásába, közös értelmezésébe is.

⁵ E kettősség figyelembevételéhez a szociológia egyik klasszikus elméleti irányzata, a fenomenológia messzemenőig adekvátnak tűnik (vö.: Hernádi, 1984).

⁶ Az *üres jelölő* fogalma mentén jól értelmezhető ez a folyamat (vö.: Laclau & Mouffe, 1991).

Elsődleges és másodlagos megfigyelői pozíció⁷

A kritikai és a mindennapi tudásformák fenti megkülönböztetésének szükségességét részben magyarázza az „elsődleges-” és a „másodlagos megfigyelői pozíció” differenciálása. A történelemtankönyvek (és általában a – hagyományosabb – történettudományi megközelítések, szemben többek között az *oral history* módszerének, gyakorlatának előnyben részesítésével) jellemzően előbbi preferálják, vagyis „önmagában” a múltra tekintenek. A múlt emlékezetének vizsgálata azonban már egy következő szintet képvisel, egy további „áttételt” alkalmaz. Magát a megfigyelési folyamatot, a szocializáció és az emberi interakciók során a közös tudások konstituálódásának emlékezeti és diszkurzív aspektusait figyeljük meg ilyenkor, arra reflektálunk, nem pedig közvetlenül a történeti múlt tényyszerűként elgondolt eseményeire. Az „élő” diskurzusokban (amelyek például az internetes tartalmakat vizsgálva is megfigyelhetők) gyakran erőteljesebben jelenik meg a beszéd a közös múlthoz való viszonyról, mint magának a közös múltnak az elbeszélése. Ez a jelenség – részben – magyarázza is azt, az egyszerre óvatos és távolságtartó hozzáállást, amit a megkérdőjelezés módszerek során a laikus interjúalanyok, válaszadók hajlamosak tanúsítani. A közelmúltról szóló beszámolók hitelessége a szembenálló, egymással összeegyeztethetetlennek tűnő elbeszélések által keltett kommunikációs „zajban” megkérdőjeleződik, ami az egyént könnyen arra készítheti, hogy – felismerve a történeti igazság megragadhatatlanságát, valamint saját tudásának végességét, töredékességét – egyfajta távolságtartással reagáljon minden olyan kérdésre, témára, amely számára nem közvetlenül érthető, hozzáférhető.⁸

Élmények és emlékezet

A múlthoz való közvetett és közvetlen hozzáférés párhuzamossága az 1945 és 1989 közötti időszakot (és általában véve azokat az időszakokat, amelyeknek a szemtanúi még élnek) kiemeli más történelmi korszakok sorából. Kitüntetettsége ugyanis megragadható a (személyes) élményekre és az intézményesített tudásokra, valamint a családi, közösségi transzferekre épülő (kollektív) emlékezet kettősségén keresztül. Lényeges eltérések figyelhetők meg a különböző életkorú, esetünkben más-más nemzedékeket képviselő egyének, csoportok között (lásd például az emlékezés/felejtés szükségességére vonatkozó adatokat – *1. táblázat*). Az idősebb (a fiatalkori szocializációjának jelentős részét az 1989 előtti társadalomtörténeti időszak alatt megélt) generáció tagjainak nemcsak tapasztalatait és ismereteit, de értékeléseit és viszonyulásait is nagyban befolyásolják a személyesen átélt események és azok korabeli (valamint retrospektív) értelmezései, feldolgozásai. Nem elhanyagolható szempont, hogy az iskolai oktatás – a különböző nemzedékek számára – eltérő megközelítésben mutatta fel az eseményeket, értelmezte azokat, az adott korszak uralkodó, illetve vetélkedő értékrendi elvárásainak megfelelően. A fiatalabb nemzedékek képviselői kizárólag közvetett (és közvetített) tudással rendelkeznek. Nem feltétlenül kell elfogadnunk, hogy az „eseményközeli” (szükségszerűen bizonyos fokú bevonódottságra épülő) perspektívából megfogalmazottak hitelesebbnek tűnnek, mint

⁷ A megfigyelői pozíciók szintjeinek megkülönböztetését a kutatásra vonatkozóan Luhmann mindenekelőtt a tömegmédia összefüggésében tett hasonló megfigyelései inspirálták (vö.: Luhmann, 2008).

⁸ Ezen összefüggés alapján azt gyaníthatjuk, hogy a múlthoz és az emlékezethez való ilyesfajta hozzáállás elektív affinitást mutat a bizalom alacsony szintjével, az összeesküvés-elméletek, valamint a populista politikai retorika iránt való fogékonysággal.

valamely „távlati” (általában bizonyos fokú távolságtartást maga után vonó) nézőpont.⁹ Az idősebbek részéről az uralkodó (vagy annak vélt), szükségszerűen leegyszerűsítő társadalmi múltképnek a személyes élményekre alapozott véleményekkel való összevetése nyomán tett, előbbinek korrekcióját célzó, sokszor erőteljes és egyoldalú megnyilatkozásokra a fiatalabbak jellemzően négyféle módon reagál(hat)nak: érdektelenséggel, elfogadással, elutasítással, illetve azonosulással.¹⁰ Kevésbé tűnik jellemzőnek a hallottak – más ismeretforrásokkal való összehasonlítás alapján történő – kritikus, árnyalt befogadása. Mindezek arra utalnak, hogy a vertikális (nemzedékek közötti) transzferek a vizsgált korszak kapcsán nem funkcionálnak kellőképpen: a diszkurzív tér és a kollektív emlékezet leegyszerűsítéseire a gyakorlatban az idősebbek gyakran érzelmileg telített reakciói, személyes élményekre és tapasztalatokra történő hivatkozásai jelentik a választ, ami a fiatalabbak számára – az erőteljesen hangsúlyos vélemények és egyoldalúságok miatt – jellemzően az érdektelenség, az elfogadás és az elutasítás lehetőségeit kínálja fel.¹¹

Sérelmek és nosztalgia

Az államszocializmus időszakával kapcsolatban párhuzamos kettősségek emlékei élnek azokban, akik megélték a szóban forgó évtizedeket. Az emlékezetet, közvetlenül pedig a korszakra vonatkozó alapvető értékelések (pozitív vagy negatív) „előjelét” nagyban befolyásolják azok a tapasztalatok, amelyek beépültek a mikroközösségek közös tudásába. A családtagok körében megosztott, 1989 előtt elszenvedett sérelmek, valamint a sokszor hallott nosztalgikus visszaemlékezések eleve „beállítják” a közvetlen tapasztalatokkal nem rendelkezők alapvető attitűdjét is. Az előző rendszer előnyeinek élvezői és hátrányainak kárvallottjai egyúttal politikai értékrendek tekintetében is jellemzően más-más pozíciót foglalnak el – ezt kérdőíves kutatási eredmények is alátámasztják (vö.: Bauer et al., 2021). Érdemes azt is figyelembe venni, hogy a történelmi múlttal kapcsolatos megszólalások egyúttal a mindenkor jelenben – aktuális személyes érdekeken és értékeken nyugvó, olykor a társadalmi nyilvánosság vitakérdéseihez kapcsolódóan – megfogalmazott állásfoglalásokat is jelentenek. A sérelmek említése és a nosztalgikus hangvétel napjainkban már nem pusztán a kortársak egymással ellentétes tapasztalatainak vagy szembenálló valóságértelmezéseinek kifejeződése, hanem társadalmi és személyes összehasonlítások eredői is. A jelen közéleti-politikai viszonyai között újraértelmeződnek a ma már kimondható, elbeszélhető sérelmek, de a fiatalabb korban megélt élmények és a személyes életviszonyokban időközben bekövetkezett változások és azok csakugyan megváltozott társadalmi keretei is. Az összehasonlítások ráadásul nemcsak két időbeli állapot között valósulnak meg, de az államszocializmus évtizedeinek „tanúi” az általuk érzékelt társadalmi diskurzust is „megméri” saját emlékeik, a sérelmeiket és nosztalgiáikat tápláló egyéni tapasztalatok alapján.

⁹ A történettudomány és a „köztörténelem” – főként előbbi szemszögéből – konfliktusosnak tűnő viszonyáról bővebben lásd: Gyáni, 2012b; Kovács 2015.

¹⁰ Köszönettel tartozom Máthé Áronnak, aki az eredetileg hármas „ideáltipikus” felosztást kiegészítette egy negyedik lehetőséggel, az erőteljesebb bevonódottságot és pozitív előjelű hozzáállást kifejező azonosulással.

¹¹ Ez a részben személyes, részben társadalomkutatási tapasztalatokra, vegyes korösszetételű (például generációkutatásra összpontosító – vö.: Bauer et al., 2022) fókuszcsoporthoz tipikus kommunikációinak megfigyelésére épülő értelmezés volt az egyik olyan észlelt szociológiai probléma, ami megalapozta a „hátrányosodó közösségesülés” (mint a társadalmi integráció kommunikációs lehetőségeinek beszűkülése, fragmentálódása) gondolatát, ami pedig végső soron elvezetett PhD-kutatásom témájához (munkacíme: *Társadalmi reziliencia és szolidaritás a koronavírus árnyékában*).

Emlékek és érdeklődés

Az 1945 és 1989 között szerzett, egymással ellentétes tapasztalatok és átörökítések jelentős hatást gyakorolnak a társadalmi emlékezetre is, ugyanakkor mindez elsősorban a kortársakat, vagyis az idősebb generációkat érinti, a rendszerváltás után szocializálódtak beállítódásaira már csak közvetettebb módon gyakorol hatást. A transzferek szempontjából egy másik kettősség talán hangsúlyosabb. Az emlékeken át történő viszonyulás ugyanis csak az egyik útját jelenti a múlthoz kapcsolódó megközelítéseknek. A történelem iránt kevésbé érdeklődők vagy a személyes indíttatásból kevésbé bevonódtak számára ez az időszak is csak egy a történeti idő számos már magunk mögött hagyott korszaka közül, időbeli közelsége önmagában pedig még nem teszi különösebben érdekessé. Ugyanakkor a múlt megközelítésének egy másik útja is kínálkozik, ami az emlékek helyett a tematikus érdeklődések területén azonosítható. Hogyha egy fiatal (vagy akár egy, a Kádár-korszak iránt nem különösebben érdeklődő idősebb ember) a történelmi ismereteket számára a jelenben is érdekes témákhoz tudja kapcsolni, akkor – feltételezhetően – eleve megnő az érdeklődése, bevonódási hajlandósága. Ezt megfigyelhettem azon egyetemi hallgatóknál is, akik – terepgyakorlatuk során – többek között a divat, a humor és az autók világán keresztül közelítettek a vizsgált történelmi korszakhoz. Ez jelenik meg az online világban, ahol aktuális politikai diskurzusok melléközöngéjeként, életmód tematikájú tartalmak kiegészítéseként vagy éppen szubkultúrák tárgykörébe tartozó kérdések történeti előzményeiként esik szó a rendszerváltást megelőző évtizedek viszonyairól.¹²

„Makro-” és „mikrotörténelem”

A fentiekben leírtak szorosan kapcsolódnak a „makro-” és „mikrotörténelem” kérdésköréhez. A globális szintű individualizációs folyamatokkal összefüggésben nem meglepő, hogy a történelem (mint társadalmi múlt) iránti érdeklődés korlátozott. A történészszakma változásokra történő reagálása érzékelhető többek között a történelmi témájú folyóiratok és magazinok által megjelenített népszerű-tudományos diskurzusszíntéren (például az „egyszerű emberek”, mindennapi hősök mikrotörténeteinek előtérbe helyezésével). Ugyanakkor a történelemtankönyvekben még mindig uralkodik a makroszintű szemlélet, melyekben elsősorban politikai és gazdasági eseménytörténeti szövegeket lehet olvasni. Minden elemzett tankönyvben megjelennek ugyan a mentalitás-, életmód- és kultúrtörténeti összetevők is, de ezek egyrészt némiképp háttérbe szorulnak, másrészt tartalmilag viszonylag jelentős heterogenitás tapasztalható a tekintetben, hogy az egyes szerzők mit tartanak fontosnak kiemelni az általuk írt kötetekben (László & Bauer, 2021). A családi és az intézményesített transzferek közötti „konfliktusos” viszony abból is adódhat, hogy a Kádár-korszak évtizedeire vonatkozóan – részben a diktatúra viszonyai közötti „kettős beszédből” és a történelemtanításban bekövetkezett jelentős változásokból fakadóan – az egyének nem

¹² Gyáni Gábor – egyúttal más, általam itt említett szociológiai szempontokhoz is köthető – megfogalmazásában: „A tömegközlelési eszközök és az oral history összefonódása mutatja a public history ellenállhatatlan erejét, hiszen olykor az új történetírások törekvéseivel is összhangba tud ily módon kerülni. Holott a public history és a történetírás alapjában két külön entitás! Különbségük alapja, hogy az akadémiai történetírás kérdéseket fogalmaz meg a múlttal kapcsolatban, a public history viszont már eleve kész válaszokkal szolgál azt illetően. Nem a kutatás, hanem a múlt aktuális célokra való felhasználása, továbbá mondandójának a tömegkultúra médiumai révén történő forgalomba hozatala, annak széles körű terjesztése a public history fő vagy egyedüli rendeltetése.” (Gyáni, 2012b, pp. 361–362).

rendelkeznek megfelelő kompetenciával, ismeret- és tudásanyaggal, hogy hitelesíteni tudják az arra hivatott értelmiségi, szakmai kör által alaposan feltárt, társadalmi szintű történeteket és tudáselemeket, melyek az elmúlt évtizedek során beépültek a történelemtanítási gyakorlatba. Ezt az is megerősítheti, hogy úgy tűnik, a Rákosi-korszakra vonatkozóan sokkal egyértelműbb és „tisztább” kép él a társadalomban, mint a sokféleképpen értelmezett Kádár-korszak kapcsán. Sok esetben tehát csupán látszólagos ellentmondás figyelhető meg a vizsgált korszakról szóló beszámolók között, de valójában az egyéni, mikroszintű tapasztalatok és a társadalmi, makroszintű tapasztalatok kettősségéből adódik az a félreértés (vagy „egymás mellett történő elbeszélés”), amiből érdektelenség és adott esetben elmélyülő társadalmi konfliktusok, törésvonalak keletkeznek.

Biztonság és szabadság¹³

A múltértelmezések különbözőségei mögött meghúzódó, eltérő értékrendi szempontrendszerek alkalmazására visszavezethető kettőséget, megosztottságot – legalább is az államszocializmus évtizedeinek a vonatkozásában – a *biztonság* és a *szabadság* fogalom pár mentén látom a legkönnyebben értelmezhetőnek. Itt érdemes alkalmazni egy olyan kitételezt, miszerint a kommunista diktatúra időszakának az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentette „töréspont” által elkülöníthető két nagyobb korszaka közül elsősorban a Kádár-korszakra vonatkoznak jelen megállapítások. A kollektív emlékezet a Kádár-korszaknak is talán inkább az érett vagy záró szakaszait őrizte meg érzések, benyomások, hangulatok szintjén, így a végső soron kialakított korszakképeknek – azokon belül is főleg a pozitívabb színezetűeknek – elsősorban az ebből az időszakból származó emlékek képezik az alapját. Meglátásom szerint két olyan, alapvető érték vagy központi fogalom (biztonság és szabadság) azonosítható, amelyek mentén a Kádár-korszakkal kapcsolatos „érvek és ellenérvek”, pozitív és negatív előjelű viszonyulások szerveződnek. A biztonság jellemzően a kiszámíthatóság, a létbiztonság, az egyszerűség fogalomkörével bővíthető, míg a szabadság elsősorban a lehetőségek korlátozottságának, a politikai eredetű kényszereknek, a szabadságjogokkal kapcsolatos hiányosságoknak a képzeihez kapcsolódik (különösen a kérdőíves kutatás és a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk eredményeivel kapcsolatban, vö.: Bauer et al., 2021). A Kádár-korszak megítélését elsősorban az látszik befolyásolni, hogy a társadalmi emlékezetből ki-kik melyik érték- és szempontrendszer (nem pedig az egyes elemek konkrét tartalma, szubjektív igazságértéke, a róluk való tudás/tudáshiány) mentén válogatja össze az általa hangsúlyosabban figyelembe vett elemeket.

A módszertani belátások kiterjeszthetősége

Mennyiben kiterjeszthetők az előző oldalakon bemutatott szociológiai szempontok más témákra, korszakokra fókuszáló, kollektív emlékezettel foglalkozó társadalomtudományi kutatásokra? A következőkben röviden megpróbálok válaszolni erre a kérdésre, elsősorban a holokausz helyi emlékezetére koncentrálok kutatás tükrében.

¹³ Ez a két, egymás viszonylatában gyakran tárgyalt fogalom – véleményem szerint – a reziliencia divatos fogalmában, annak „Janus-arcúságában” is megjelenik. Ha *rugalmas ellenállóképesség*nek fordítjuk, inkább kötődik az önazonosság megőrzéséhez, a korábbi egyensúlyi állapot megtalálásához, végső soron a biztonsághoz, míg ha *rugalmas alkalmazkodóképesség*ként, akkor könnyebb önmeghaladásként, a változás lehetőségére való szabadságként gondolni rá (László, 2022).

A múlttal való foglalkozást illetően megkerülhetetlen tényezőként tekintek azokra a speciális szempontokra, amelyeket szerepükből adódóan az ezirányú kutatásokat végző szakemberek szükségszerűen megjelenítenek – a vizsgálódásokban, ha kimondva nem is, implicit módon rendszerint megjelennek a tudásátadásra (végső soron az emlékezésre) irányuló elvárások. Ilyen módon a múlt történéseinek tárgyyszerű megközelítése is hallgatólagos igényként van jelen – a hiányt jellemzően problémaként kezelik.¹⁴ Úgy vélem azonban, hogy a kollektív emlékezet kutatásának témától és korszaktól függetlenül előnyére válik, ha figyelembe vesszük, hogy a mindennapi tudás és kommunikáció keretei között a beszélő önreprezentációja (a jelen idői dimenziója) legalább olyan fontos, mint a múltból elmondottak (vagy el nem mondottak) tartalma, jelentése.

Mivel az „élő” (sokszor mediatizált) diskurzusokban – a családi történetmesélés háttérbe szorulása mellett – egyre inkább hangsúlyosnak tűnik a beszéd a közös múlttal való viszonyról (másodlagos megfigyelői pozíció), a (közös) múlt tárgyyszerű megismerése, elbeszélése egyre kisebb jelentőséggel bír. Az elsődleges és a másodlagos megfigyelői pozíció megkülönböztetése azért is egyre indokoltabbnak tűnik, mert a médiában megjelenő alternatív narratívák és a más témák jelentette médiazaj tovább erősíti, erősítheti az alacsony bevonódási igényű tömegeknek azt a „biztonságos” viselkedését, hogy a „hogyan is volt” kérdését (elsődleges megfigyelői pozíció) zárójelezzék, ezzel párhuzamosan pedig előtérbe tolják a „hogyan viszonyuljunk hozzá” típusú kérdéseket (másodlagos megfigyelői pozíció).

A fentiekhez képest az élmények és az emlékezet kettősségének és „összjátékának” figyelembevétele értelemszerűen csak azoknál a történelmi korszakoknál adekvát, amelyek esetében az együtt élő generációk tagjai között számszerűen érdemi azoknak az aránya, akik nem kizárólag intézményesített tudásokkal, hanem személyes élményanyaggal is rendelkeznek. E téren tehát az időbeli távolság, a „félmúlt” jelenti az alkalmazhatóság legfőbb kritériumát – habár felvethető, hogy a családi emlékezetek mennyiben rokoníthatók működésmódjukat tekintve az egyéni, egzisztenciális meg tapasztalásokkal.

A sérelmek és a nosztalgia (általánosabban: a pozitív és a negatív érzelmi töltettel bíró emlékek, illetve emlékezet) értelemszerűen nem használható szempontok olyan történelmi események vonatkozásában, mint amilyen a holokauszt. Nem egyértelműen traumafókuszú kollektívemlékezet-kutatásoknál azonban, főleg olyanoknál, amelyek hosszabb és komplexebb módon, többféleképpen értelmezhetők, relevánsak lehetnek. Különösen igaz ez abban a vonatkozásban, hogyha nagyobb figyelmet szentelünk annak, hogy maguk a szubjektív értékelések milyen személyes (például egyéni életúttal összefüggő) és/vagy társadalmi összehasonlításokkal (például az egyéni emlékezetek vissza- vagy vissza nem igazolása az emlékezetpolitikai diskurzusok által) együtt formálódnak.

Ahogy az a pedagógia és a történelemoktatás, a történetek átadásának sikertelenségtörténeteiben is tükröződik, az „emlékeztetés” nem feltétlenül tűnik „korszerű” igénynek, és ez egyaránt igaznak látszik a gyakorlati programokra, illetve a feltáró jellegű kutatásokra. Alternatívaként ellenben nagyon is eredményesnek mutatkozik a tematikus érdeklődésekhez való kapcsolódás – habár ezzel kapcsolatban a hivatásos történészszakma nem feltétlenül derűlátó (vö.: Gyáni, 2012b). Az aktuális (vagy akár szubkulturális) divatokhoz, érdeklődési körökhöz „hálózatosan” vagy szórványosan hozzákapcsolt előkép- és

¹⁴ „Az emlékezet pszichologizálása minden egyes embernek azt az érzést adta, hogy egy lehetetlen adósság kifizetésétől függ az üdvözlése.” (Nora, 1999, p. 155 – idézi Kovács, 2012, p. 217).

előzménytöredékek más módon ugyan, mint ahogyan azt a hagyományos, lineáris narratívák szolgálják, de kialakíthatnak egyfajta múltismeretet (és iránta való további érdeklődést). E téren tehát nemcsak maga a kutatás, de kiemelten az eredmények oktatási célú hasznosítása is gazdagodhat az emlékek és az érdeklődés egymás relációjában való megközelítésével.

A történelem (mint társadalmi múlt) összességében egyre kevésbé tűnik érdekesnek az individualizálódó társadalmakban. Ezt tükrözi – véleményem szerint – a dokumentumfilmek változása is: egyre ritkábban szólal meg a narrátor, helyét átveszik a játékfilmeket vagy talk-show-kat idéző jelenetek. Másképpen fogalmazva: a „mikrotörténelmi” személet felé tolódunk – bár az inkább kérdésesnek tűnik, hogy a történelemoktatás mennyiben helyezte már át a hangsúlyt a politikai és gazdasági eseménytörténetről, illetve az eszmetörténetről a mentalitás-, életmód- és kultúrtörténet területére. Mindenesetre annak elemzése, hogy egy adott megnyilatkozás (egy dokumentumban vagy éppen egy megkérdezésen alapuló kutatás során) inkább „mikro-” vagy „makroszemléletű” -e, különféle témájú kutatásoknál nagyon is releváns lehet – különösen olyan esetekben, hogyha a megszólalók esetében felmerülhet a „kettős beszéd” habitualizálódása (például diktatórikus viszonyok között a családon belüli és a nyilvános térben folytatott kommunikáció eltérő sémáinak rögzülése).

Végül a biztonság és a szabadság kettőséről elmondható, hogy a konkrét fogalompár – ebben az esetben – alapvetően az 1945 és 1989 közötti időszak vizsgálatához induktív módon kötődik. Azaz feltételezhetjük, hogy más témák, illetve korszakok esetében nem ez a felosztás kínálkozna alkalmas leírási keretként. Így bár a szóban forgó fogalmak aligha átvihetők más, hasonló kutatásokra, annak figyelembevétele igen, hogy a mögöttes, alapvető értékorientációk és azok „sérülései” hogyan határozzák meg a múltképet/múltképeket, illetve, hogy az alternatív, akár konkurens narratívák mögött nem inkább az értékelési szempontrendszerek különbözőségei állnak-e, mint a konkrétumokban való egyet nem értés.

Humor: tabusértés, ízléstelenség, agresszió vagy traumafeldolgozás?

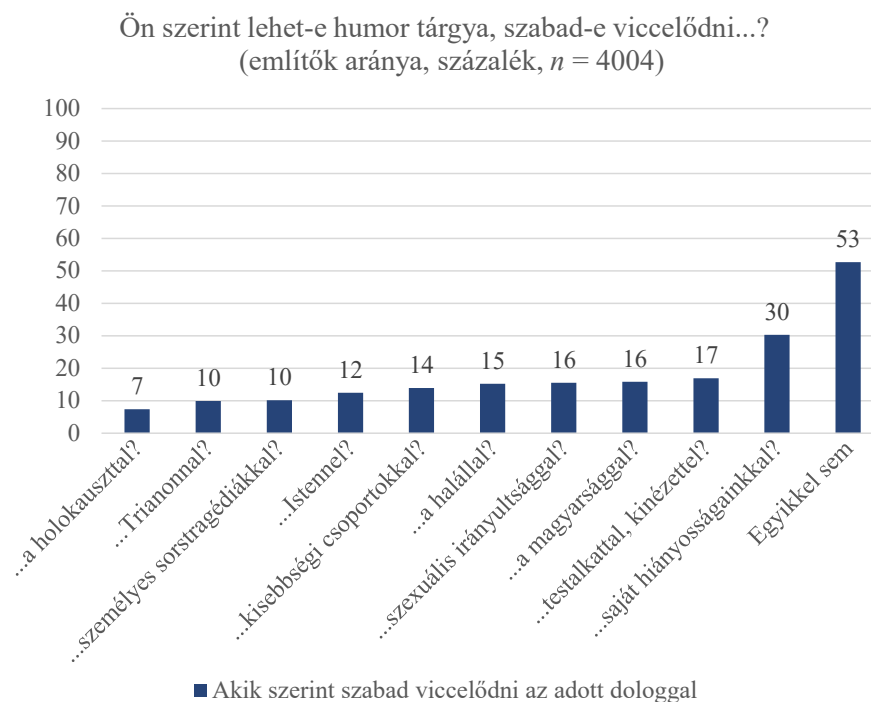
Messzire vezető, e tanulmány keretei között mélységeiben nyilvánvalóan nem tárgyalható, és emiatt is némiképp ingoványos talaj a kollektív traumák és érzékenységek témáját összekötni a humor kérdéskörével. Ennek ellenére – és annak belátása mellett, hogy a tanulmány így több kérdést vet fel, mint amennyi választ kínál – fontosnak gondolom, hogy legalább érintőlegesen szó essen a humor (lehetőségeinek és tilalmainak) kérdéseiről, nemzeti identitással, múltképpel, illetve rezilienciaélménnyel való némely összefüggéseiről (ebben a holokaust emlékezetének kutatói is megerősítettek a kapcsolódó szeminárium során).

További vizsgálatokat igényel, de bizonyos tekintetben alapkérdés, hogy mi az, amivel – egy társadalom tagjai szerint – szabad, és amivel kvázi tilos viccelni. Budapestről nézve az amerikai kultúrában minden vonatkozó vita ellenére jelentős hagyománya és elfogadottsága van annak, hogy a közös múlt traumatikus eseményei „terítékre kerüljenek”.¹⁵ Az európai

¹⁵ Számos példát említhetnénk az Egyesült Államok szórakoztatóiparából, talán leginkább a felnőtteknek szóló animációs filmek műfajából. Magától értetődő lenne a *South Park* című rajzfilmsorozat felelegetése, de talán érdekesebb példát jelent egy újabb széria, a *Rick és Morty* egyik része, amelyben a szereplők egy idegen bolygón „újrajátsszák” (az agresszor szerepében) Pearl Harbort, azonban 9/11-et már ők is túl durvának tartanak, így végül „kihagyják” (bár egy szinttel távolabbról értelmezve a lehetőség felvetése, az utalás már önmagában is azonosítható/rokonítható a tett végrehajtásával – ami egy metasztintú humorforrásként is értelmezhető).

kultúra,¹⁶ de legalább is a magyar társadalom e tekintetben – számomra úgy tűnik – meglehetősen más hozzáállást képvisel.¹⁷ Mindez természetesen sokféleképpen értelmezhető, értékelhető, de állásfoglalás nélkül is megalapozottan feltételezhetjük, hogy összefügg a történelemmel és a közös múlt emlékezetével.

A Századvég 2021-ben végzett, a legfontosabb szociodemográfiai ismérvek mentén országosan reprezentatív kérdőíves felmérést a *Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén* címmel. A kutatás egyik almintáján több, a kollektív identitás és emlékezet kérdéskörébe tartozó kérdés is szerepelt. A legitim/illegitim humorforrásokra irányuló kérdés itemjei között az államszocializmus évtizedei, a Kádár- és/vagy a Rákosi korszak ugyan nem szerepelt, de az eredmények azt mutatják, hogy a magyar társadalom legalább is óvatos a tekintetben, hogy mivel szabad viccelődni – leginkább pedig a holokauszt és Trianon (valamint a személyes sorstragédiák) vonatkozásában elsütött viccekkel kapcsolatban „néz ferde szemmel” (2. ábra).

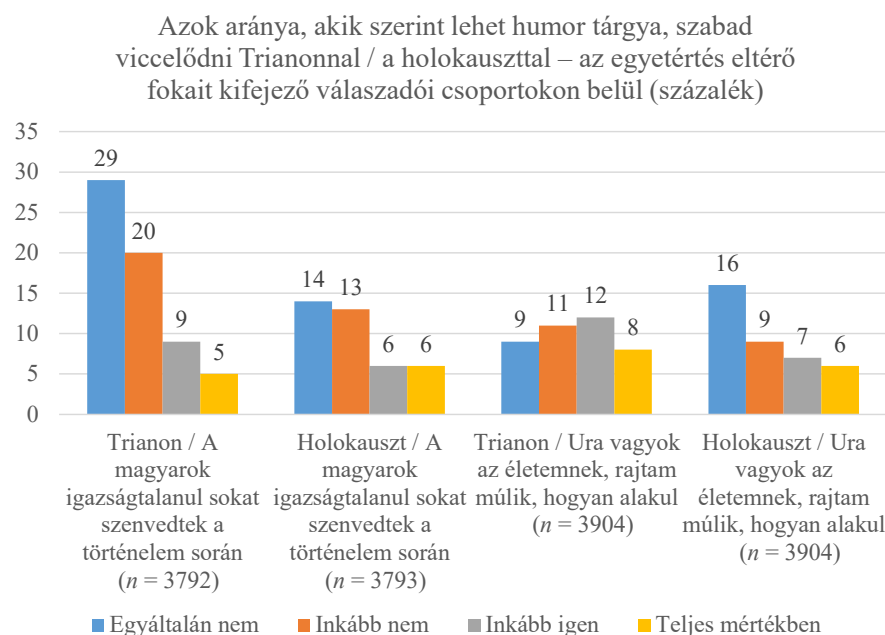
2. ábra. Legitim/illegitim humorforrások a magyar társadalomban

Forrás: Századvég, 2021 alapján saját szerkesztés

¹⁶ A Máté-Tóth András által kidolgozott sebzett kollektív identitás fogalma, ami eredetileg a közép-kelet-európai régió országait jellemző „identitásmarkerként” szerepelt az elméletben (Máté-Tóth & Balassa, 2022), a Századvég Konzorcium Európa 38 országára kiterjedő kérdőíves felmérésének eredményei alapján egy jóval nagyobb, földrajzilag, illetve politikai értelemben „köztes” területi egységet fog át, Olaszországtól és a Balkántól egészen a Baltikumig, illetőleg Finnorszáig (László & Máté-Tóth, 2023; László & Máté-Tóth, é. n.).

¹⁷ Az animációs filmek körében maradván, felhozható példaként a hasonló babérokra törő, szatirikus jellegű *Hungarikum* című sorozat, mely Magyarországon egyetlen évadot élt meg, és pályafutása tömören, de lényegre törően kifejezhető két Origo-cikk címével: „Feljelentették a provokáló Jáksót” (Sz. n., 2005a), „Romániába menekült a Cool tévé” (Sz. n., 2005b).

Annak magyarázata, hogy miért függ össze a Trianonnal és a holokauszttal kapcsolatos ilyen jellegű érzékenység a kollektív identitás sebzettségével, illetve a személyes reziliencia élményével, meghaladja jelen tanulmány kereteit, de érdemes rögzítenünk a tényt, hogy érdemi összefüggés mutatható ki az imént említetteket mérő változók összevetése nyomán (3. ábra). Különösképpen igaz ez a sebzett kollektív (nemzeti) identitás (SKI) és a Trianon-viccek elfogadása/elutasítása tekintetében (jellemzően azok szerint szabad viccelni Trianonnal, akik nem gondolják úgy, hogy a magyarok igazságtalanul sokat szenvedtek a történelemben), de szignifikánsak az eltérések az SKI-ra és a holokausztra irányuló kérdések esetében is. A rezilienciaélmény kapcsán az összefüggések nem ennyire egyértelműek.¹⁸

3. ábra. Legitim/illegitim humorforrások – összefüggések a sebzett kollektív identitással és a rezilienciával¹⁹

Forrás: Századvég, 2021 alapján saját szerkesztés

A kérdőíves kutatás eredményei alapján – azokat már kissé szabadon értelmezve – arra következtethetünk, hogy a magyar társadalomban domináns vélemény szerint sem a holokauszt, sem Trianon esetében nem legitim a humorizálás mint a trauma feldolgozásának, illetve meghaladásának eszköze. Úgy sejthetjük, hogy az ilyen témájú vicceket az emberek túlnyomó többsége tabusértésként, ízléstelenségként és/vagy akár agresszióként azonosítja.

¹⁸ A keresztábra-elemzés alapján statisztikailag jelentős kapcsolat Trianon (mint lehetséges humorforrás/tabu) esetében az „inkább” és a „teljes mértékben” reziliens önképpel bírók körében mutatható ki. A holokauszt (mint lehetséges humorforrás/tabu) esetében pedig az „egyáltalán nem” és a „teljes mértékben” reziliens önképpel rendelkezők csoportjai esetében szignifikáns az összefüggés.

¹⁹ Természetesen a sebzett kollektív identitás és a reziliencia(élmény) esetében is pontosabb képet kaphatunk, ha több változót, indikátort vonunk be az elemzésbe. E helyütt azonban megelégszünk annak bemutatásával, hogy a történelmi igazságtalanságok percepciójának és az ágencia aspektusán keresztül megragadott fogalmaknak, illetve jelenségeknek milyen összefüggései mutathatók ki a legitim/illegitim humorra vonatkozó kérdésekkel. Az SKI és a rezilienciaélmény változóit egyaránt négyfokú Likert-skála segítségével mértük.

Kollektív emlékezet és reziliencia – következtetések és nyitott kérdések

A tanulmány zárásaként érdemes röviden összefoglalnunk, hogy a Trianon, a holokauszt, a kommunista korszak, a kollektív identitások sebzettsége és a reziliencia, valamint az empirikus kutatások, a szociológiai módszertan és a történettudomány dilemmái közötti eklektikus eszmefuttatásnak mi volt az integráló vezérfonala, illetve hogy milyen tanulságok és újabb kérdések következnek mindebből.

A tanulmány Trianon és a holokauszt emlékezetének – látszólagos – szembeállításával indult. Valójában arra tettem kísérletet, hogy – kapcsolódva a legplasztikusabban Kovács Éva által felvetett elméleti problémákhoz – megpróbáljam szintetizálni azokat a tanulságokat, amelyek elsősorban *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban* című kutatás tapasztalatai mentén fogalmazódtak meg bennem. Ezek elsősorban olyan elméleti, szociológiai szempontok voltak, melyekről úgy gondolom, hogy más, kollektív emlékezet témájú társadalomtudományi vizsgálatok esetében is relevánsak lehetnek a tekintetben, hogy a különféle módszerek mentén, többdimenziós módon tudjuk vizsgálni az adott kérdéseket. Ebben volt segítségemre a holokauszt intergenerációs helyi emlékezetének folyamatban lévő kutatásába való betekintés, ami lehetővé tette számomra, hogy konkrét témák (a Gyáni Gábor által felvetettek alapján talán párhuzamosnak is nevezhető emlékezetek) alapján gondolhassam végig, mi az, ami a kidolgozott értelmezési-fogalmi keretből átvihető más, hasonló kutatásokra is, és mi az, ami nem, vagy csak részben.

Az emlékezetkutatásokra vonatkozó fejtegetéseket követően visszatértem a kiinduló témákhoz: a holokauszthoz és Trianonhoz. Több mint tíz év telt el Gyáni Gábor írásának megjelenése óta, és – én úgy látom – a közbeszéd polarizáltsága, „indulattelítettség” mintha csillapodott volna a 2010 körüli évekhez képest, legalább is a szóban forgó témákat tekintve (de az is lehet, hogy csak a múlt iránti érdeklődés mérséklődése fedi el az egymást kizáró narratívák konfliktusát). Az empirikus adatokból képzett statisztikákat többféleképpen lehet olvasni. Én azt emelem ki belőlük, hogy a magyar társadalom meglehetősen fél a humortól, a legkülönbélebb témákkal kapcsolatban – ez maga is egyszerre lehet a rossz történelmi tapasztalatok következménye, de egyúttal némi aggodalmat is kelthet, hogy valóban úgy gondoljuk-e, hogy mindenről csak és kizárólag komolyan lehet beszélni. Nyitva marad a kérdés: hogyan oldhatók fel a személyes és családi emlékezet traumái, az ideológiákkal átítatott párhuzamos kollektív történetek ellentmondásai, hogyha az idősebbek szubjektív értékelések mentén, a fiatal generációk tagjai pedig döntően rezignáltan fordulnak a múlt felé, miközben a mediatizált kulturális terekben megannyi könnyedebb, viccesebb, legfőképpen pedig veszélytelenebb téma és tartalom található?

Irodalomjegyzék

- Assmann, J. (2013). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz.
- Bauer B., Gondi-Bokányi Z., László T., & Sövegjártó V. (2022). „Lövészároktól babzsákfotelig”. A magyarországi generációk sajátosságai. In Pillók P., Stefkovics Á., & Hortay O. (Eds.), *Századvég Riport 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban* (pp. 369–386). Századvég.
- Bauer B., László T., Máthé Á., Megyery G., & Vandróczki V. (2021). *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban*. Századvég.

- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai.* L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications.
- Csepeli Gy., Papp R., & Surányi A. (é. n.). *A hiány jelenvalóléte. A holokausz intergenerációs helyi emlékezete ma élő magyarok körében.* Kézirat.
- Foucault, M. (1998). *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk.* Pallas Stúdió – Attraktor.
- Gyáni G. (2012a). Trianon versus holokausz. *Élet és Irodalom*, 56(32). <https://www.es.hu/cikk/2012-08-10/gyani-gabor/trianon-versus-holokausz.html>
- Gyáni G. (2012b). Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle*, 54(3), 357–375. http://www.epa.hu/00600/00617/00034/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2012_03_357-376.pdf
- Hernádi M. (Ed.) (1984). *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás.* Gondolat.
- Kovács É. (2012). Az emlékezet szociológiai elméletéhez. *Socio.hu*, 2(1), 23–36. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2012.1.23>
- Kovács É. (2015). Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történelemtudományban. *Korall*, 16(59), 82–107. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00050/pdf/EPA00414_korall_59_082-107.pdf
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1991). *Hegemonie und radikale Demokratie zur Dekonstruktion des Marxismus.* Passagen Verlag.
- László T. (2022). Közelítések a reziliencia fogalmához és méréséhez a narrativitás kontextusában. *Replika*, 31(127), 149–164. <https://doi.org/10.32564/127.7>
- László T., & Bauer B. (2021). Kádár János emlékezete a magyarországi történelemtankönyvekben. *Századvég*, 1(4), 101–119. https://szazadvegkiado.hu/custom/szazadvegkiado/image/data/srattached/d8cc0f2aed7d7184d598b223aa6b3472_szazadveg_21.4_B5_web_2.pdf
- László T., & Máté-Tóth A. (é. n.). *Háborús fenyegetettség és biztonságosítás. Sebzett kollektív identitás és szekuritizáció az orosz–ukrán konfliktus kontextusában.* Kézirat.
- László T., & Máté-Tóth A. (2023). Háborús fenyegetettség és biztonságosítás. Sebzett kollektív identitás és szekuritizáció az orosz–ukrán konfliktus kontextusában. In Juhász K., Molnár J., & P Petrovski-Oláh, L. (Eds.), *Politika és politikatudomány a háború árnyékában / Politics and Political Science in the Shadow of War. Absztrakt kötet / Book of Abstracts* (p. 97). Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszék. <https://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=142674#page=97>
- Luhmann, N. (2008). *A tömegmédia valósága.* Gondolat – AKTI.
- Máté-Tóth A., & Balassa B. (2022). A traumatizált társadalmi tudat dimenziói. *Szociológiai Szemle*, 32(2), 57–77. <http://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.2.3>
- Newton, B., & Loveness, J. (2020). Rick és Morty rajzfilmsorozat, 4. évad 7. rész. (Promortyus).
- Nora, P. (1999). Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14(3), 142–157. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>
- Nora, P. (2010). *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Napvilág Kiadó.
- Sz. n. (2005a, November 7). Feljelentették a provokáló Jáksót. *Origo*. <https://www.origo.hu/teve/20051107/feljelentettek.html>
- Sz. n. (2005b, December 2). Romániába menekült a Cool tévé. *Origo*. <https://www.origo.hu/teve/20051202romaniaba.html>

- Századvég (2021). *A Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén című kutatás adatbázisa*. Századvég Konzorcium.
- Williams, R. (2003). A kultúra elemzése. In Wessely A. (Ed.), *A kultúra szociológiája* (pp. 33–40). Osiris – Láthatatlan Kollégium.

AZ EMLÉKEZETPOLITIKAI TÉMÁK MEGJELENÉSE ÉS DINAMIKÁJA AZ ORSZÁGGYŰLÉSSEN. PARLAMENTI FELSZÓLALÁSOK ELEMZÉSE STRUKTURÁLIS TOPIKMODELLEZÉSSSEL *

RAKOVICS ZSÓFIA

Összefoglalás

Társadalomról alkotott képünk formálásában szerepe van a politikusoknak, akik megnyilvánulásaikkal alakítják a közvélemény számára meghatározó problémák körét és keretezését. A politikai kommunikáció jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Ez tetten érhető a politikusok hivatalos közösségi oldalain elérhető online tartalmaktól kezdve, az általuk adott interjúkon át, egészen a parlamenti felszólalásokig. Általános értelemben az emlékezés és az emlékezetpolitika kérdése megosztja a pártokat, a téma vizsgálata emiatt különösen érdekes eredményeket hozhat, és segíthet jobban megérteni a társadalomban megfigyelt törésvonalakat is az emlékezés kérdésében.

A kutatás motivációja, hogy az Országgyűlésben előforduló emlékezetpolitikai témákat és azok előfordulásának dinamikáját elemezze, feltárva a politikai pártok közötti kommunikációs stratégiákat, a témához kapcsolódó beszédmódbeli különbségeket. A vizsgált korpusz 1998 és 2020 közötti parlamenti felszólalásokat tartalmaz, több százezer szöveget. A leiratok mellett ráadásul metaadatok is rendelkezésre állnak; többek között például a felszólalások dátuma, típusa, hossza, a parlamenti képviselők neve és pártja, melyek mind felhasználásra kerülnek az elemzéshez.

A kutatást a természetesnyelv-feldolgozás eszközeivel végzem el, támaszkodva a nagy mennyiségű szöveges adat automatizált, gépi elemzésére. Tanulmányom exploratív szemléletű, a parlamenti felszólalásokból kirajzolódó különböző emlékezetpolitikai témák megjelenését és dinamikáját strukturális topikmodellezéssel vizsgálja. Ez a módszer egyidejűleg képes a tematikus szövegcsoportok és kommunikációs mintázatok azonosítására, szemantikai jellegzetességek megragadására. A strukturális topikmodellezést két lépésben végzem el: először a teljes korpuszra vonatkozóan, másodsor pedig azokra a felszólalásokra, amelyek legjellemzőbben az emlékezetpolitikai topikhoz tartoznak. Mind a két esetben olyan modellt illesztetek, amely magyarázó változóként bevonja az időt is az elemzésbe, általános értelemben figyelembe véve az időbeli változást és dinamikát. A második lépésben használt – a topikkoherencia-mutatók és a kvalitatív értelmezés alapján választott – strukturális topikmodell 10 emlékezetpolitikai altopikot tartalmaz, melyek részletes tanulmányozásra kerülnek a metaadatok szerint is. Az adatvezérelt elemzés során, a parlamenti felszólalások alapján vizsgálhatók a politikai pártok emlékezetpolitikai stratégiái, illetve azok változása az időben.

* A kutatás és a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült

Az eredmények rámutatnak a 2010-ben bekövetkezett politikai kommunikációs fordulatra, szépen kirajzolják a 2010 előtti és utáni politikai nyelvezet közötti különbséget. Ez az év szinte minden párt esetén fordulópontot hoz mind az általános beszédmódban, mind az emlékezetpolitikai témák tekintetében. Az eredmények továbbá beigazolják az egyes parlamenti pártokra vonatkozó előzetes feltevéseket is, szemléltetve a különbségeket az emlékezetpolitikájukban, illetve a kommunikációs mechanizmusaikban.

Kulcsszavak: emlékezetpolitika, parlamenti felszólalások, természetesnyelv-feldolgozás, dinamikus topikmodellezés, strukturális topikmodell

Bevezetés

A politikai kommunikáció jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben, amely megfigyelhető a politikusok hivatalos közösségi oldalain elérhető online tartalmaktól kezdve, az általuk adott interjúkon át, egészen a parlamenti felszólalásokig. A politikusoknak szerepük van a társadalomkép formálásában, mivel megnyilvánulásaikkal alakítják a közvélemény számára meghatározó problémák körét és keretezését. A jelenség azonban ennél összetettebb, hiszen a hatás kölcsönös, kétirányú: nem kizárólag a politikusok formálják a közvéleményt, hanem az aktuális társadalmi diskurzusok, a társadalom tagjainak reakciói, visszajelzései is befolyással lehetnek a politikusok megnyilvánulásaira. Az elemzés kizárólag a politikai pártokat a Magyar Országgyűlésben képviselő politikusokra koncentrál, hogy jobban körülhatárolt célcsoportot vizsgálhasson.

A kutatás motivációja, hogy az Országgyűlésben előforduló emlékezetpolitikai témákat és azok előfordulásának dinamikáját elemezze, feltárva a politikai pártok közötti kommunikációs stratégiákat, a témához kapcsolódó beszédmódbeli különbségeket. A cél tehát közvetetten a parlamenti nyelvezet változásának és a politikai polarizációnak a tanulmányozása. A vizsgált korpusz 1998 és 2020 közötti parlamenti felszólalásokat tartalmaz, több százezer szöveget. Az exploratív szemléletű kutatást a természetesnyelv-feldolgozás eszközeivel végzem el, támaszkodva a nagy mennyiségű szöveges adat automatizált, gépi elemzésére. A tanulmány a parlamenti felszólalásokból kirajzolódó különböző emlékezetpolitikai témák megjelenését és dinamikáját strukturális topikmodellezéssel vizsgálja. A leiratok mellett ráadásul metaadatok is rendelkezésre állnak; többek között például a felszólalások dátuma, típusa, hossza, a parlamenti képviselők neve és pártja, melyek mind felhasználásra kerülnek az elemzéshez és az eredmények értelmezéséhez.

A tanulmány alapvetően módszertani fókuszú, az alkalmazott módszert – a strukturális topikmodellezést – ismerteti, miközben az emlékezés és az emlékezetpolitikai témák vizsgálatának példáján keresztül szemlélteti a módszer alkalmazásának és értelmezhetőségének lehetőségeit. Az emlékezés és az emlékezetpolitikai kérdések általános értelemben megosztják a pártokat; a különböző parlamenti pártok képviselői hivatalos kommunikációjukban nem feltétlenül ugyanarra, ugyanakkor és ugyanúgy emlékeznek. A téma tanulmányozása emiatt különösen érdekes eredményeket hozhat, és segíthet jobban megérteni a társadalomban megfigyelt törésvonalakat is az emlékezés kérdésében.

Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatási kérdések és hipotézisek megalapozásához az *Elméleti áttekintés* és az *Adatok és módszerek* fejezetek kínálnak részletesebb keretet, azonban ezek már a *Bevezetésben* röviden ismertetésre kerülnek, segítve a téma iránti érdeklődés felkeltését. Kutatási kérdések és hipotézisek:

- Milyen arányban szerepel az emlékezetpolitika témája a parlamenti felszólalásokban?
 - ▶ A parlamentben alapvetően más témák dominálnak és az emlékezetpolitika témájának aránya alacsony, azonban időben nem egyenletesen oszlik el, például bizonyos időszakokban (évfordulók, nemzeti ünnepek idején) magas lehet.
- Megfigyelhetőek-e különbségek a politikai pártok között aszerint, hogy parlamenti felszólalásaikban milyen arányban szerepel az emlékezetpolitika?
 - ▶ A parlamenti pártok között megfigyelhetők eltérések abban a tekintetben, hogy az emlékezetpolitika milyen súllyal szerepel felszólalásaikban.
 - ♦ A Fidesz és KDNP aktívan beszélnek az emlékezetpolitikáról és használják a magyarságérzést és a nemzeti identitást erősítő emlékezetpolitikai témákat politikai érdekeik előmozdítására.
 - ♦ Az MSZP követi az aktuális emlékezetpolitikai diskurzusokat, de közvetlenül nem konstruálja azokat.
 - ♦ Az FKGP, MDF és az SZDSZ relatív alacsony hangsúllyal beszél az emlékezetpolitikáról.
 - ♦ A MIÉP képviselői relatív magas arányban beszélnek az emlékezetpolitikáról a párt parlamenti működésének időszakában.
 - ♦ A Jobbik – különösen parlamentbe kerülésük első időszakában – a magyarság érzését és a nemzeti identitást erősítő, mozgósítani képes emlékezetpolitikai témákat használ.
 - ♦ A DK, a PM és az Együtt bizonyos – számukra politikai szempontból – fontos időszakokban beszél inkább az emlékezetpolitikáról.
 - ♦ Az LMP relatív alacsony hangsúlyt helyez az emlékezetpolitikai témák megvitatására.
- Az emlékezetpolitika szempontjából milyen releváns témák kerülnek elő a parlamenti beszédekben?
 - ▶ Az emlékezetpolitikai témák között szerepelnek a nemzeti ünnepekre és nemzeti traumákra (pl. Trianon) vonatkozó megemlékezések, a háborúk és emberírtások elszenvedőire való emlékezés (pl. második világ-háború, Holokauszt), illetve az emlékek tárgyiasult formái, a nemzeti identitásra utaló tárgyiasult történelem (pl. Szent Korona).
- Hogyan alakulnak az egyes pártok emlékezetpolitikai diskurzusának hangsúlyai a parlamenti felszólalásokon keresztül?
 - ▶ A 2010-es választások fordulópontot hoznak a politikai kommunikáció tekintetében, és ez az emlékezetpolitikai diskurzusok hangsúlyának változásában is tetten érhető.
 - ▶ A különböző parlamenti pártok esetén eltérő mintázatokat figyelhetünk meg az emlékezetpolitikai diskurzusok hangsúlyainak vizsgálatakor, mind a tárgyalt témák, mind az időbeli dinamikák tekintetében.
 - ▶ Kiegészítő megjegyzés: Az elemzéshez a két leghosszabb ideig parlamentben lévő párt – Fidesz és MSZP – felszólalásait vizsgálom a teljes időtartam lefedése érdekében.

Elméleti áttekintés

A fejezet célja a *Bevezetés*ben bemutatott kutatási kérdések gondolati megalapozása, illetve a szakirodalomban előkerülő releváns szempontok ismertetése az elemzés előkészítését segítő összegzése.

A parlamenti emlékezetpolitika gyakran jár politikai versengéssel, mivel a különböző politikai pártok és érdekcsoportok versengenek a történelmi események értelmezése és reprezentációja feletti ellenőrzésért (Erll, 2010). Ezek a viták különböző ideológiai álláspontokat tükröznek, és a meglévő hatalmi struktúrák megerősítését vagy megkérdőjelezését szolgálhatják. Versengő emlékezetek alakulhatnak ki, amelyek a társadalom különböző társadalmi csoportjainak érdekeit és perspektíváit tükrözik, és a nemzet kollektív emlékezetével kapcsolatos összecsapásokhoz vezetnek (Erll, 2010).

A parlamenti viták az emlékezésről és a különböző emlékezetpolitikai kérdésekről hatást gyakorolnak a közbeszédre (Wertsch, 2002). A történelmi eseményekkel kapcsolatos viták, beszédek és jogszabályok alakíthatják, hogyan értik meg és értékelik a társadalom tagjai a múltat. A nyilvánosságnak a parlamenti emlékezetpolitikával való foglalkozása befolyásolhatja a társadalmi attitűdöket, az identitásképzést, valamint bizonyos történelmi narratíváknak a nemzeti tudatba való be- vagy kizárását is (Wertsch, 2002).

Ennek szélsőséges foka, amikor a parlamentek a történelmi revizionizmus helyszíneivé is válhatnak, amikor bizonyos politikai csoportok megpróbálják átértelmezni vagy lekicsinyelni a történelmi eseményeket, hogy saját politikai céljaikat szolgálják. Az ilyen revizionizmus leleplezése és kritikája fontos a történelmi pontosság fenntartása és a demokratikus folyamatok védelme szempontjából (Fritzsche, 2008). A parlamenti képviselőknek ráadásul jogalkotási lehetősége is van, az emlékezetpolitikát eszközként használhatják a történelmi igazságtalanságokkal, az emberi jogok megsértésével vagy az átmeneti igazságszolgáltatással kapcsolatos jogalkotási kezdeményezésekhez.

Az emlékezés ráadásul az érzelmekre is bonyolult módon hathat, mint ahogy arra Feischmidt Margit is rávilágított munkájában (2020), mely az emlékezetpolitikát és a neonacionalizmust vizsgálja. Tanulmányában amellet érvel, hogy miközben a Trianonra való emlékezés történelmi traumát idéz elő, a veszteség és jogfosztottság aktuális érzéseihez szól, szimbolikus kompenzációt kínál a történelmi dicsőség, büszkeség és önbecsülés mitologikus keretei között. Eredményei segítik felvázolni, hogy milyen komplex érzelmi hatása lehet az emlékezésnek a társadalomra, az egyénekre nézve. Ez jelen elemzés számára is fontos szempont, hiszen a politikusok parlamenti felszólalásai is építhetnek – tudatosan vagy tudattalanul – erre az elgondolásra.

A hivatkozott szakirodalom rámutatnak az emlékezetpolitika kérdéseinek összetettségére és kihívásaira, valamint a politikai folyamatokra, melyek azokra hatással lehetnek.

A magyar helyzet

Bár több olyan tendencia felismerhető Magyarországon, mely nemzetközi keretek között is megfigyelhető, vannak olyan jellegzetességek, melyekről érdemes röviden beszélni, hiszen specifikusan a magyar rendszer sajátjai.

Az Alaptörvény, illetve a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata lefektette az alapjait a Nemzeti Együttműködés Rendszérének (a NER-nek), mely tekinthető magyar sajátosságnak, és emiatt figyelemre érdemes az elemzés szempontjából. Pap András László (2015) a Nemzeti Együttműködés Rendszerében potenciálisan kialakuló személyiségképet és alkotmányos identitást elemzi. Munkájában az NER jogalkotásának és -alkalmazásának illiberális preferenciáit mutatta be, melyek hatással lehetnek a társadalom emberképére, identitására is (Pap, 2015).

Mindezeknek időbeli vonatkozásai is érdekesek jelen tanulmány szempontjából, hiszen a 2010-es évi országgyűlési választások előtti és utáni időszak sok izgalmas vizsgálati aspektust hagy a kutatók számára. Sebők Miklós egyik munkájában (2017) a 2010 utáni magyar kormányzati államfelfogás értelmezéséhez kínál egy gondolati keretet, miközben annak sajátosságait járja körbe.

Bár dolgozatomban az elemzés adatvezérelten, az empirikusan megfigyelt információkból kiindulva történik, mégis hasznosak voltak a felmutatott elméleti vonatkozások, hiszen hozzájárultak a kutatás megfontolásainak mélyebb megalapozásához.

Adatok és módszerek

Adatok

Az elemzett adatok a PARLDATA korpusz részét képezik, melyet a K-Monitor nonprofit szervezet, illetve annak önkéntes fejlesztői és a Precognox gyűjtöttek össze az Országgyűlés hivatalos honlapjáról. Az adatbázis az 1990 és 2020 közötti parlamenti felszólalásokat és az egyes felszólalásokhoz kapcsolódó metaadatokat tartalmazza, többek között a felszólalóról, annak pártjáról, a felszólalás típusáról, időpontjáról, az aktuális parlamenti ülésről, amelyen a felszólalás elhangzott. A tanulmányhoz kizárólag az 1998 és 2020 közötti beszédek kerültek felhasználásra, a vonatkozó korpusz 385 880 különböző típusú parlamenti beszédet tartalmaz. Az elemzett korpusz az NKFIH (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal) által támogatott ELTE RC2S2 kutatás része, melynek címe: „A politikai nyilvánosság rétegei Magyarországon (2001–2020)”¹

¹ A kutatás célja „a hivatásos politikusi, a professzionális sajtóban megjelenő és a laikus online közbeszéd szociológiai elemzése automatizált szöveg-elemzés és kritikai diskurzus-elemzés segítségével” (rc2s2.hu). A kutatás az NKFIH által támogatott. A támogatási időszak: 2020. december – 2023. december. A kutatásvezető: Németh Renáta. A kutatás azonosítója: K-134428.

Előfeldolgozás

Adatelemzés előtt szükség volt az adatok előfeldolgozására, a tanulmányhoz használt szöveges és metaadatok is előkészítésre kerültek. A beszéd típusát kódoló metaváltozó alapján kiválogattam azokat a szövegeket, tartalmi szempontból releváns parlamenti felszólalásokat rögzítik. Tehát ebben az előfeldolgozási fázisban került sor az adattisztításra, a beszédek közül kizárásra kerültek azok, amelyek a kutatás tartalmi szempontjai szerint nem hordoztak érdemi információt, ilyenek például a parlamenti működésre vonatkozó felszólalások (pl. a házelnök szót ad egy képviselőnek, moderálja a vitákat, csendre int stb.) Azok a felszólalások is eltávolításra kerültek, melyeknek a hossza kevesebb volt mint 5 szó, mert ezekben a tartalmi üzenet nem tud érdemben megmutatkozni, amikor az értelmezésre kerül sor.

A rendelkezésre álló adatbázis nem minden képviselő párthovatartozását tartalmazta megfelelően a metaadat változóban, ezek javításra kerültek, amennyiben arra szükség volt. Az adattisztítás eredményeként az 1998 és 2020 közötti időszakban összesen 12 párt szerepel a parlamentben, ábécésorrendben: DK, Együtt, Fidesz, FKGP, Jobbik, KDNP, LMP, MDF, MIÉP, MSZP, PM, SZDSZ. A nemzetiségi képviselők, illetve a független képviselők az elemzésbe nem kerültek bele, mert az esetükben alacsony a parlamenti felszólalások számossága, illetve mert nem feltétlenül képviselnek azonos álláspontot az egy kategóriába (értsd nemzetiségi vagy független) tartozó politikusok. A korpusz eredeti méretéhez képest így körülbelül a felére csökkent, azonban érvényességét tekintve jobban alkalmas a kutatás tárgyának tanulmányozásához.

Az elemzéshez az ún. *tokenizálás* és *lemmatizálás* lépéseinek alkalmazása is elengedhetetlen, ezeket Pythonban az e-magyar.hu Digitális Nyelvfeldolgozó Rendszer által készített emtsv-csomag segítségével végeztem. Ezen lépések célja, hogy egységesítsék ugyanazon szó különböző formáit, standardizálják a szövegeket, például kisbetűssé tegyék a szavakat, töröljék az írásjeleket és a speciális karaktereket. Az elemzés előkészítési szakaszában a szövegekben szereplő URL-ek és a szubsztantív szempontból lényegtelen ún. *stopszavak* is eltávolításra kerültek. Továbbá a legfontosabb tulajdonneveket is összevontam, és az elemzés során egyetlen kifejezésként kezelem ezeket, melyet tulajdonnév-felismerésnek (*named-entity recognition*-nek) hívják.

Módszerek

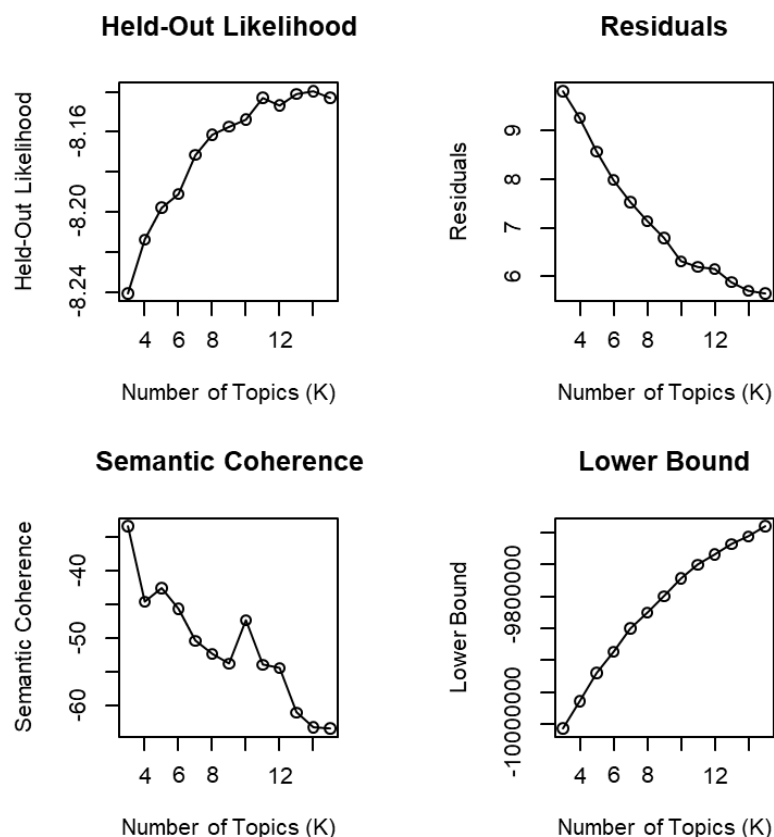
A természetesnyelv-feldolgozás (Natural Language Processing, NLP) társadalomtudományi alkalmazása egyre népszerűbb, legalábbis ezt támasztja alá a tény, hogy az elmúlt években több tudományos publikáció jelent meg, mely ilyen eszközökkel dolgozik. A teljesség igénye nélkül egy-két általánosabb hangvételű munka: Németh & Koltai, 2021, Németh et al., 2020., illetve egy-két, az emlékeztetpolitikai témához kapcsolódó elemzés: Barna & Knap, 2023., Knap et al., 2021.

Jelen tanulmány is a természetesnyelv-feldolgozás módszertani eszköztárába tartozó eljárásokat használ, amelyek lehetővé teszik a szöveges adatok gépi elemzését automatizáltan, anélkül, hogy a nagy mennyiségben elérhető parlamenti felszólalásokat (dokumentumokat) egyesével kelljen feldolgoznunk.

A topikmodellek (Blei & Lafferty, 2009) egyidejűleg képesek a tematikus szövegcsoportok és kommunikációs mintázatok azonosítására, szemantikai jellegzetességek megragadására; a domináns témákat szavak feletti eloszlásként, a dokumentumokat a témák feletti eloszlásként reprezentálják. Ezeknek több típusa is elérhető, például a dinamikus modellvariánsok, illetve a strukturális modellek is. A kutatás exploratív megközelítést alkalmaz, és a beszédekben felbukkanó különböző emlékezetpolitikai témák megjelenését és dinamikáját strukturális topikmodellezéssel vizsgálja. A strukturális topikmodellezés (STM, Roberts et al., 2013, 2014), mint a topikmodellezések általában, az ún. *szózsákmodellek* közé tartozik. Ezek a szövegek szóalapú reprezentációjára támaszkodnak, figyelmen kívül hagyva például a szórendet és a mondatokban megfigyelhető szintaktikai kapcsolatokat. Ezek a modellek tartalmaznak egy témák közötti korrelációs struktúrát, és lehetővé teszik a dokumentumok metaadatainak beépítését is – amelyek befolyásolják, hogy a témák dokumentumonként hogyan változnak. A strukturális topikmodell futtatását R-ben végeztem, az stm-csomagot használva (Roberts et al., 2019). Az elemzéshez bevont metaadat pedig az idő volt, hiszen az egyes témák megjelenésének valószínűsége a parlamenti beszéd dátumától függhet. Az exploratív elemzés során megmutatkozó domináns témák eloszlása megmutathatja például, hogy milyen témák gyakoribbak, és melyek kevésbé. Az optimális topikszám megtalálásakor kvantitatív és kvalitatív szemléletet is érdemes használni, hiszen azok jól kiegészíthetik egymást. Az előbbi esetén a modellek értelmezhetőségét a koherencia-mutatók segítségével állapítjuk meg, majd pedig az utóbbi megközelítés jegyében szakértői szemmel elemezzük a topikok legfontosabb szavainak szemantikai hasonlóságait.

A strukturális topikmodellezés nem felügyelt tanulási eljárás, a kapott eredmények értelmezése a kutató feladata, de ebben a különböző fontossági mutatók alapján legrelevánsabb kifejezések értelmezése is segíthet. A relevancia és fontosság fokát például a FREX-mutató (Airoldi & Bischof, 2016) használatával is vizsgálhatjuk, mely a szavak kizárólagosságát méri a topikokra vonatkozóan úgy, hogy kiegyensúlyozza a szavak gyakoriságát: ez a szó kizárólagosság és gyakoriság szerinti rangsorának súlyozott harmonikus átlaga.

A tanulmányhoz készített elemzés során kétszer illeszttek strukturális topikmodellt: először a teljes korpuszra vonatkozóan, másodszor pedig azokra a felszólalásokra, amelyek legjellemzőbben az emlékezetpolitikai topikhoz tartoznak. Mind a két esetben olyan modellt illeszttek, amely magyarázó változóként bevonja az időt is az elemzésbe, általános értelemben figyelembe véve az időbeli változást és dinamikát. Az első körben illesztett modell esetén a 30 topikos megoldás, a második körben pedig a 10 topikos megoldás bizonyult a legjobbnak – a fent leírt – a kvalitatív és kvantitatív szemléletmódú kiértékelés eredményeként. A topikszám meghatározásához a második körben – már az emlékezetpolitikai alkorpuszra – illesztett strukturális topikmodell esetén számolt diagnosztikai mutatókat az alábbi ábra mutatja be.

1. ábra. Diagnosztikai mutatók a topikszám alapján

Forrás: kutatási adatok alapján saját szerkesztés

A szemantikus topikkoherencia alapján a 10 topikszámú modell a legalkalmasabb a téma további elemzéséhez, hiszen miközben alapvető csökkenés figyelhető meg a topikkoherencia-mutatók tekintetében, a topikszám növekedésével a 10 topikos modellnél kiugrás látható. Amennyiben a reziduálisokat vizsgáljuk, ott az értékek minimalizálása a cél, miközben *likelihood*- (*held-out likelihood*) értékek esetén a magasabb elérése a cél. Több diagnosztikai mutató használatával tehát a 10 topikos modell tűnik a legjobb választásnak. Ezt a döntést azonban a kvalitatív szemléletű szakértői értelmező vizsgálat is alátámasztja. Összefoglalásként elmondható, hogy a második körben végzett elemzéshez használt – a kvantitatív megközelítést alkalmazó topikkoherencia-mutatók és a kvalitatív értelmezés alapján választott – strukturális topikmodell 10 emlékezetpolitikai altopikot tartalmaz. Az *Eredmények* fejezetben ezek bemutatása, a parlamenti felszólalásokhoz kapcsolódó metaadatok tanulmányozása történik.

Eredmények

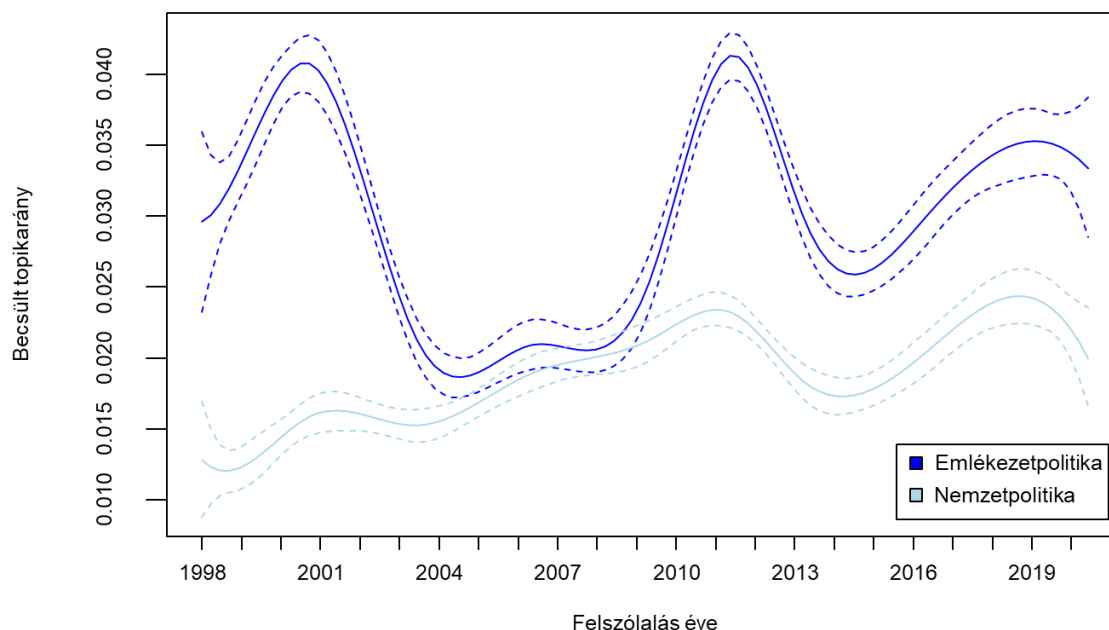
A parlamenti felszólalások vizsgálatát természetesnyelv-feldolgozással, pontosabban strukturális topikmodellezéssel és kvalitatív értelmező elemzéssel végzem. Az eredményeket az *Adatok és módszerek* fejezetben ismertetett szövegeken és meta-adatokon, a bemutatott módszertani eljárásoknak megfelelően kapom meg, a *Bevezetésben* és az *Elméleti áttekintésben* részletezett elgondolások mentén.

Parlamenti felszólalások általános topikmodellje

Az elemzés első fázisának az eredményei a parlamenti felszólalásokról általánosan hordoznak információt. Mielőtt az emlékezetpolitikai fókusz általi eredmények bemutatásra kerülnek, röviden vázolom ezt, a parlamenti felszólalásokra vonatkozó általános képet is.

Ahogy szó volt róla, az első elemzési körben – a teljes korpuszra vonatkozóan – a 30 topikos modell a legoptimálisabb. Ebben a modellben összességében két olyan topik is szerepel, mely az aktuális kutatás tárgyához jól köthető, és a kutatási kérdések megválaszolásához hozzájárulhat: az egyik az emlékezetpolitikai, a másik a nemzetpolitikai topik, ezeknek az előfordulási gyakorisága nem egyforma, az előbbi nagyobb arányban fordul elő az Országgyűlésben, mint az utóbbi. Az általános előfordulásokat az alábbi vizualizáció (2. ábra) mutatja.

Az topikok általános hangsúlyát és időbeli dinamikáját tekintve elmondható az is, hogy az emlékezetpolitika esetén annak maximális előfordulása az adott évre vonatkozóan 4%, míg a minimuma 2% körül van. Az időben a csúcsok 2000–2001, illetve 2011–2012 körül helyezkednek el, illetve egy kisebb, lokális maximum még 2019-ben látható. A beesések (az abszolút és lokális minimumok) 2004–2005, 2008–2009, illetve 2016–2017 között. A nemzetpolitikai topikot tanulmányozva pedig az látszik, hogy 2001, majd 2011–2012 hoz csúcsot (lokális maximumot), majd 2018–2019. Egy valamivel jelentősebb, de lokális minimumot pedig 2014–2015-ben látunk.

2. ábra. Az emlékezetpolitikai és a nemzetpolitikai topikok becsült topikaránya az 1998–2020 közötti parlamenti felszólalásokban

Forrás: kutatási adatok alapján saját szerkesztés

A témák közül az egyik egyértelműen az emlékezés és az emlékezetpolitika kérdéskörét foglalja össze. A topikhoz kapcsolódó jellegzetes szavak kigyűjtésre kerültek, az alábbi 50 szó a FREX-érték szerint a legfontosabb (értse az mutató értéke ezek esetén a legmagasabb):

emlékmű, Nagy Imre, emlékév, életmű, Corvin, mártír, Sztálin, emléktábla, finnugor, Károlyi Mihály, vértanú, Gulág, sortűz, Mindszenty József, tanácsköztársaság, elhurcol, hős, szobor, Auschwitz-Birkenau, Teleki Pál, kitüntetés, kivégzett, újratemetés, recski, málenkij robot, Habsburg, felkelő, Márai Sándor, emlékező, emléknep, forradalmár, címer, kitelepített, államalapítás, Szamuely Tibor, Horthy Miklós, világháború, Nemzeti Múzeum, nyughely, kommunizmus, sírkert, deportálás, szoborcsoport, országzászló, kommunista diktatúra, vármegye, kegyelet, évforduló, Tisza István, megemlékezés.

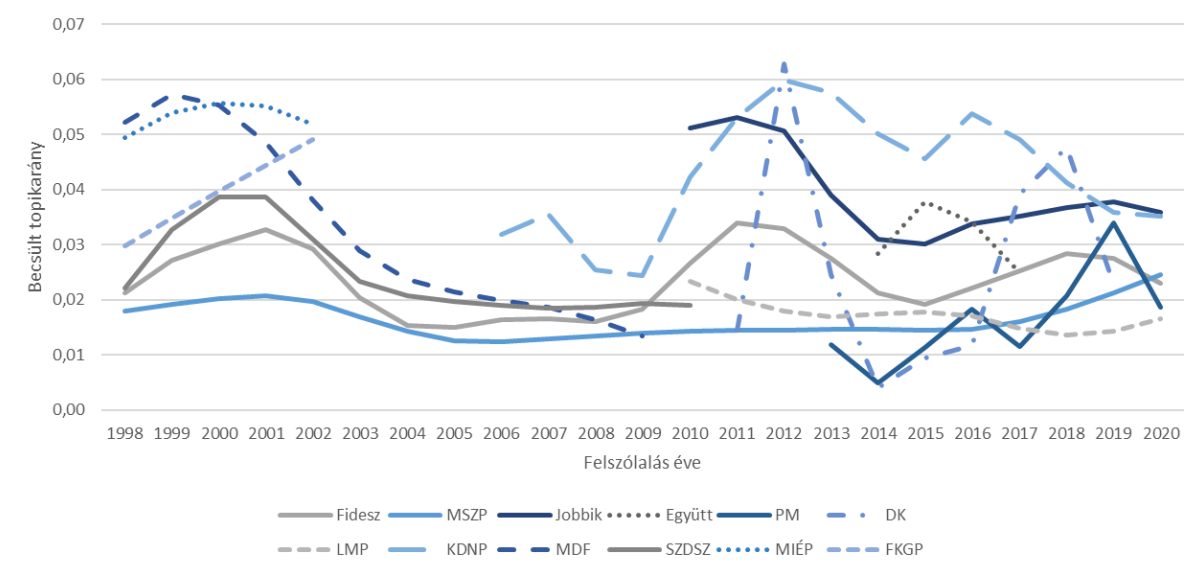
A másik topik a nemzetpolitikára vonatkozik, amely – bár szigorú értelemben nem az elemzés része, és így nem kerül részletesen bemutatásra – például az alábbi jellegzetes szavakat tartalmazza a FREX-mutató értékei alapján:

nemzetiségi, nemzetiség, nemzetiségi önkormányzat, magyarigazolvány, bunyevác, NCA [nemzeti civil alap-program], Magyarországi Nemzetiség Bizottság, Magyar Állandó Értekezlet, nemzetiségi pedagógus, külföldi magyar,

nemzetpolitika, cigányság, kisebbségi önkormányzat, hitéleti, egyház, kisegyház, Bethlen Gábor Alap, nemzetpolitikai, diaszpóra, határon túli magyar, romaügy, cigány, bizniszegyház, külhoni, vallásszabadság, határon túli magyarság, határon túli, nemzeti etnikai kisebbség, hitelv, roma, Szülőföld Alap.

Parlamenti felszólalások emlékezetpolitikai topikmodellje

Ebben a fejezetben az emlékezetpolitikai témára fókuszáló elemzés eredményei kerülnek bemutatásra. A következő ábra (3. ábra) az egyes pártokra vonatkozóan mutatja az emlékezetpolitikai topik előfordulásának arányát, illetve annak időbeli változását. A pártok különböző színű (kék vagy szürke árnyalatú) és mintázottságú (folytonos, szaggatott, pontozott) vannak jelölve, segítve azok elkülönítését. A teljes vizsgált időszakra 1998 és 2020 közötti parlamenti felszólalásokra vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok, azonban értelemszerűen az egyes pártok parlamenti életciklusaiknak megfelelően szerepelnek a vizualizáción, kizárólag azokra az évekre vonatkozóan, amikor képviseltették magukat az Országgyűlésben.

3. ábra. Az emlékezetpolitikai topik becsült topikaránya az 1998–2020 közötti parlamenti felszólalásokban az egyes pártokra vonatkozóan

Forrás: kutatási adatok alapján saját szerkesztés

A továbbiakban a *Módszerek* fejezetben tárgyaltaknak megfelelő 10 topikos modell outputjai kerülnek bemutatásra. Az alábbi táblázatban (1. táblázat) a topikok kvalitatív értelmezésekor létrehozott összefoglaló címkék, illetve a FREX-érték alapján meghatározott – a topik szempontjából fontos – szavak találhatók. A továbbiakban ezeket a topikokat elemzem a dolgozatomban, illetve az ezekre vonatkozó időbeli változásokat vizsgálom az egyes parlamenti pártokra vonatkozóan is.

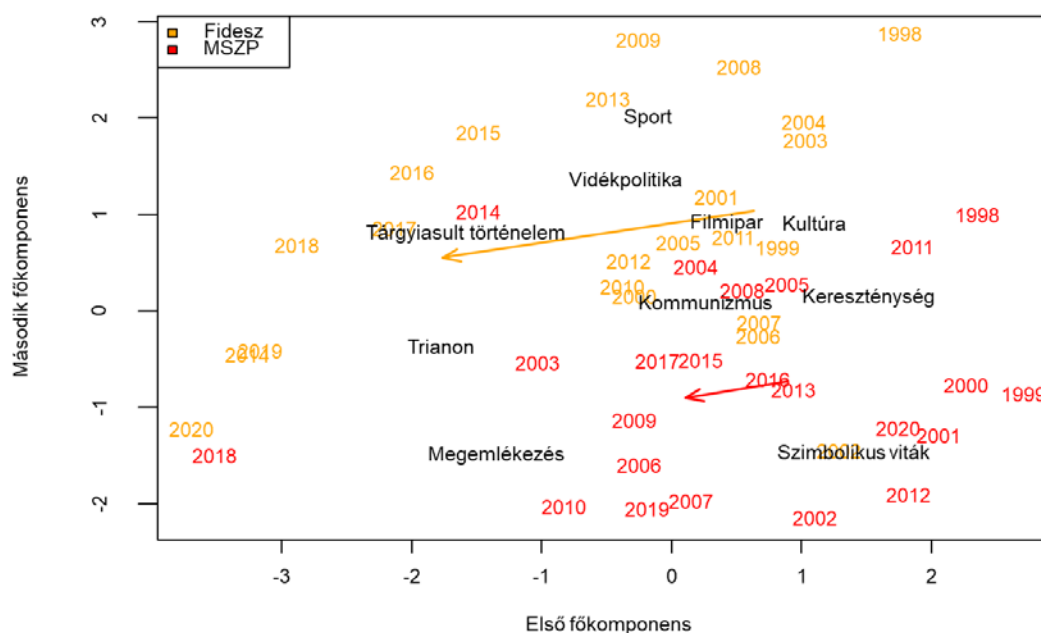
2. táblázat. Az emlékezetpolitikai alkorpuszra illesztett 10 topikos strukturális topikmodell topikjai és jellegzetes szavai

Topik	Jellegzetes szavak
Sport	olimpiai, mérkőzés, Kiss Sándor, aranycsapat, sportoló, szurkoló, kitüntetés, olimpia, bajnok, játékos, válogatott, labdarúgás, bajnokság, labdarúgó, bajnoki
Vidékpolitika	jász, tanya, jászkun, jászság, nagyatádi, somogyi, kulák, földművelő, kun, sváb, falu, ló, hektár, árvíz, gazdálkodó
Kommunizmus	ÁVH, Munkástanács, luxusnyugdíj, nyugdíjpótlék, sortűz, koncepció, kárpótlás, Biszku Béla, karhatalmista, Mátsik György, kommunista, megtorlás, Gulág, ítélet, Kádár János
Kultúra	színház, könyvhét, színházi, regény, Arany János, irodalom, Nemzeti Színház, irodalmi, író, zene, költő, zenei, költemény, előadás, könyv
Kereszténység	szentatya, kereszténydemokrácia, keresztény, vallási, evangélium, vallás, felebaráti, hívő, kereszténység, egyház, Jézus Krisztus, pápa, kereszténydemokrata, keresztényüldözés, vallásszabadság
Filmipar	filmalap, filmgyártás, mozgóképek, film, Andy Vajna, költségvetés, módosítás, szabályozás, tervezet, mozi, milliárd forint, költségvetési, jogfolytonosság, filmes, filmipar
Határontúliség	Benes dekrétum, békediktátum, Szerbia, Esterházy János, szlovák, román, lengyel, székely, Románia, Szlovákia, Lengyelország, North Atlantic Treaty Organization, temesvári, Délvidék, barátság
Tárgyasult történelem	műemlék, bolgár, Benyovszky, örmény, Sopron, felújítás, Káptalandomb, piknik, Szent László, kastély, rongyos, emlékhely, Örményország, UNESCO, rekonstrukció
Szimbolikus viták	jelkép, korona, vitatkozik, köztársaság, konszenzus, vita, Szent Korona-tan, Szent Korona, álláspont, reagál, bocsánat, közterület, államforma, jobboldal, utcánév
Megemlékezés	ünnepe, munkaszüneti nap, hős, emléknapi, ünnepe, megemlékezés, emlékezés, március 15, ünnepnap, ünneplés, megünnepe, ünnepi, megemlékezik, emlékezik, ünnepség

A fentiek (1. táblázat) szöveges leírásaként elmondható, hogy az első topik a sportra, a magyar olimpikonokra és sikerekre vonatkozik. Ezzel szemben a második a vidékpolitikára, a vidéki falvakra, a régiókra, a földművelésre és a gazdálkodásra. A harmadik topik a kommunizmus jellegzetes szavait foglalja össze, többek között az ÁVH, a Munkástanács, a Gulág, a karhatalmista, kommunista és Kádár János kifejezéseket és tulajdonneveket. A negyedik topik témája a kultúra, és például a színház, könyvhét, Arany János, irodalom, Nemzeti Színház, zene, író szavak a legjellegzetesebbek. Az ötödik topik a kereszténységre vonatkozik, első 15 szava között többek között a szentatya, kereszténydemokrácia, keresztény, vallási, evangélium, vallásszabadság, vallás kifejezések szerepelnek. A hatodik topik szavai a magyar filmipar kulcsfogalmait listázzák, a filmgyártás, Andy Vajna, filmalap szavakat. A hetedik topikban a határontúliség kérdésköre mutatkozik meg a Benes-dekrétum, békediktátum, Szerbia, szlovák, román szavakkal. A nyolcadik topik a tárgyasult történelemre utal, például olyan emlékhelyekre, illetve azok fenntartására, amelyek a társadalom számára fizikai formában őrzik az emlékeket, így többek között: a műemlék, Sopron, Káptalandomb, felújítás, rekonstrukció. A kilencedik topik a szimbolikus viták jellegzetes szavait örökíti meg, például: jelkép, Szent Korona, illetve annak tana, közterület, utcánév, álláspont, konszenzus. Az utolsó, tizedik topik pedig a megemlékezésekhez kapcsolódik, tipikus szavai a megemlékezés, emlékezés, ünnep, munkaszüneti nap, hős, emléknapi.

Emlékezetpolitikai témák időbeli dinamikája

A továbbiakban az emlékezetpolitikai témák időbeli dinamikáját mutatom be a Fidesz és az MSZP példáján, hiszen ők ketten a két leghosszabb időszorral rendelkező párt, akik ráadásul egymást váltva kormányozták az országot 1998 és 2020 között. A két pártra vonatkozó eredményeket – a pártok színeinek megfelelően – szemléltetem a következő ábrán (4. ábra). A vizualizáció a 10 emlékezetpolitikai témát helyezi el két dimenzióban, illetve mutatja meg a két párt – Fidesz (narancssárgával), MSZP (pirossal) – adott évekre vonatkozó relatív helyzetét, kifejezve, hogy a pártok aktuálisan milyen viszonyban álltak az adott emlékezetpolitikai témával.

4. ábra. Az emlékezetpolitikai témák és a pártok beszédeinek időbeli dinamikája

Forrás: kutatási adatok alapján saját szerkesztés

A vizualizáción szembevetendő, hogy az évszámok növekedése lényegében egy irányba mutat. Ezt segítenek szemléltetni a nyilak, melyek pártonként mutatják a 2010 előtti és utáni, témasúlyok szerinti átlagokat. A narancssárga – Fideszre vonatkozó nyíl – kezdőpontjához közel a Filmipar, Kultúra, Kereszténység, Kommunizmus, Vidékpolitika és Sport topikok találhatók, míg végpontjánál a Tárgyasult történelem, Trianon és a Megemlékezés topikok. A piros – MSZP-re vonatkozó nyíl – kezdőpontjából közelebb a Szimbolikus viták, Kommunizmus, Kereszténység emlékezetpolitikai topikok szerepelnek, míg a végpontjánál a Megemlékezés topik áll.

Tárgyalás

Ez a fejezet összefoglalja és értelmezi a kutatási kérdésekre vonatkozó empirikus eredményeket.

Az első kutatási kérdés annak vizsgálatára vonatkozott, hogy milyen hangsúllyal szerepel az emlékezetpolitika a parlamenti felszólalásokban. Ennek megválaszolásához az 2. ábra eredményei járulnak hozzá. Világossá válik, hogy az emlékezetpolitikai topik legmagasabb előfordulása 4%, tehát az aktuális évekre vonatkozóan 100 parlamentben tárgyalta témából mindösszesen 4 szol az emlékezetpolitikáról. Az időbeli eloszlás is egészen változatos, 2000 és 2001, illetve 2011 és 2012 hoznak magasabb hangsúlyt az emlékezetpolitikai téma számára. Előbbi egy kiélezett parlamenti választást megelőző időszakba esik, melyet aktív politikai kampány jellemez, míg az utóbbi egy sikeres választás lecsengésének időszakában figyelhető meg, a Fidesz-KDNP kormányra kerülése után, melynek eredményeként radikális diskurzusváltás történik. Az empirikus adatokból tehát arra következtethetünk, hogy az emlékezés kérdésének tárgyalása jelentősebbé válik a kritikus politikai helyzetekben és a sikeres politikai küzdelmekben. A hipotézis nem volt kellően pontos, az összes parlamenti pártot együtt vizsgálva látható, hogy általánosan nem éri el az 5%-ot az emlékezetpolitikai téma előfordulása a parlamenti felszólalásokban egyetlen évre vonatkozóan sem, azonban az időbeli dinamika kiegyensúlyozatlanságával kapcsolatosan helyes feltételezéssel élt.

A második kutatási kérdés azt tűzte ki vizsgálatának tárgyául, hogy megfigyelhetőek-e különbségek a politikai pártok között aszerint, hogy parlamenti felszólalásaikban milyen hangsúllyal szerepel az emlékezetpolitika. A kapcsolódó vizualizáció a 3. ábrán látható. A hipotézis ebben az esetben beigazolódt, az empirikus adatok alapján vannak különbségek abban a tekintetben, hogy az emlékezetpolitika milyen súllyal szerepel a parlamenti párok képviselőinek felszólalásaiban. Az egyes pártokra vonatkozó hipotézisek azonban nem feltétlenül, nem kellően pontosan igazolódtak be.

- A Fidesz és KDNP valóban aktívan beszélnek az emlékezetpolitikáról, azonban a két párt közül a KDNP esetében szerepel nagyobb súllyal a téma előfordulása. A Fidesznél a választások körüli időszakok döntőek, ekkor válik hangsúlyosabbá a téma, azonban a KDNP már 2007-ben is a felszólalásainak 3,5%-ában foglalkozik az emlékezés kérdéskörével, ezt követően 2012-ben és 2016-ban is magas arányban, rendre a felszólalások 6%-a és 5,3%-a beszél erről.
- Az MSZP az emlékezetpolitikai topikot kevésbé tűzi napirendre, bizonyos értelemben csak követi az aktuális emlékezetpolitikai diskurzusokat, de közvetlenül nem konstruálja azokat.
- Az FKGP-ra vonatkozó hipotézis nem igazolódik be, a párt felszólalásaiban 3%-ról 5%-ra növekszik 1998 és 2002 között az emlékezetpolitikai topik hangsúlya.
- Az MDF-nél a hipotézis részben helytálló, ugyanis 1999 és 2000 még magas topikarányt mutat, 5,7% és 5,5%, majd fokozatosan csökken az emlékezetpolitika szerepe a felszólalásokban.
- Az SZDSZ esetén 2000 és 2001 jelentik azokat az éveket, melyekben a téma a leghangsúlyosabb körülbelül 4%-os előfordulással a párt összes parlamenti felszólalásához viszonyítva. A hipotézis tehát részben beigazolódt, relatív értelemben nem magas a topikarány.
- A MIÉP 1998 és 2002 között relatív magas arányban beszél az emlékezéstről, tehát a hipotézis beigazolódt.

- A Jobbik a parlamentbe kerülésük kezdeti időszakában – 2010 és 2012 között – tárgyalja leginkább az emlékezetpolitika kérdéseit, ekkor 5% feletti a topikarány. Ezt követően azonban – önmagukhoz képest – visszaesik a téma súlya a felszólalásaikban. A hipotézis tehát helytálló, még a visszaesés ellenére is magas súllyal szerepel az esetükben az emlékezetpolitika a felszólalásaikban a többi párthoz képest.
- A DK emlékezetpolitikájának dinamikája nagy csúcsokról és visszaesésekről tanúskodik, abszolút értelemben kétszer is ezen párt esetén a legmagasabb a topikarány, 2012-ben 6% feletti, illetve 2018-ben 4,6%-os, azonban a legalacsonyabb topikarány is náluk figyelhető meg 2014-ben. A kezdeti – változékonyságot feltételező – elvárások tehát beigazolódnak látszanak.
- Az LMP, hasonlóan az MSZP-hez, általánosan alacsony mértékben beszél az emlékezés témájáról, időben vizsgálva sem látunk jelentős hullámhegyeket és -völgyeket.

A harmadik kutatási kérdés így szólt: Az emlékezetpolitika szempontjából milyen releváns témák kerülnek elő a parlamenti beszédekben? A válaszokat az 1. táblázatban láthatjuk. A hipotéziseknek megfelelően az emlékezetpolitikai témák között szerepelnek a nemzeti ünnepekre és nemzeti traumákra (pl. Trianon) vonatkozó megemlékezések, a háborúk és emberírtások elszenvedőire való emlékezés (pl. második világháború, Holokauszt), illetve az emlékek tárgyiasult formái, a nemzeti identitásra utaló tárgyiasult történelem (pl. Szent Korona). Érdekes lenne azonban tovább vizsgálódni és pártok szerint is elemezni a találatokat. Erre jelen tanulmány keretei között – terjedelmi korlátok miatt – nincsen lehetőség.

A negyedik kutatási kérdés pedig azt vizsgálta, hogyan alakulnak az egyes pártok emlékezetpolitikai diskurzusának hangsúlyai a parlamenti felszólalásokon keresztül. A 4. ábra mutatja az elemzés kapcsolódó eredményeit. Beigazolódtott a feltételezés a 2010-es országgyűlési választásokra mint fordulópontonra vonatkozóan. Az adatvezérelt empirikus elemzés is alátámasztja, hogy a politikai kommunikációban 2010 után változás történt az azt megelőző időszakhoz képest (lásd a nyilakkal ábrázolt elmozdulásokat mind a Fidesz, mind az MSZP esetén). Az emlékezetpolitikai diskurzusok fókuszában (4. ábra) és hangsúlyában (3. ábra) is bekövetkezett elmozdulás. A különböző parlamenti pártok esetén eltérő mintázatokat figyelhetünk meg az emlékezetpolitikai diskurzusok hangsúlyainak vizsgálatakor, mind a tárgyalt témák, mind az időbeli dinamikák tekintetében.

Összegzés

A tanulmány az emlékezetpolitika hangsúlyának, különböző témáinak, illetve időbeli dinamikájának változását vizsgálta a parlamenti pártokra vonatkozóan 1998 és 2020 között az Országgyűlésben elhangzott felszólalások leíratai alapján. Az elemzés szemléletét tekintve feltáró jellegű, módszerét tekintve a természetesnyelv-feldolgozás eszköztárát felhasználó. Célja, hogy a topikmodellezés egyik dinamikus fajtával – strukturális topikmodellezéssel – kutassa az emlékezés témáit, illetve azok előfordulásának időbeli jellegzetességeit az empirikusan letapogatható mintázatok mentén.

A kutatás következtetéseiként megfogalmazható, hogy a politikai pártok különböző módon és mértékben tárgyalják az emlékezetpolitikát a parlamentben, követve pártjuk kommunikációs stratégiáit, és felhasználva az emlékezés identitás-

erősítő, szimpátiakeltő és szavazásra aktivizáló voltát. Továbbá megfigyelhető nyelvi változás is, különösen a 2010-es kormányváltástól kezdődően. Az átalakulás bizonyos jegyei már a korábbi években is jelen voltak, azonban 2010 után intézményesültek (lásd a Nemzeti Együttműködési Nyilatkozat, illetve a Nemzeti Együttműködés Rendszere).

Érdemes tovább elemezni a témát és más szempontokat is bevonni a mélyebb értelmezés és megértés elérése céljából. A társadalomtudományos adatok jellegéből adódóan mindig termékeny a kvantitatív és a kvalitatív módszertan ötvözése, jelen dolgozat is – bár korlátozottan – igyekezett követni ezt az elképzelést. Lehetséges és ajánlott a kvantitatív elemzési keretek bővítése több aspektusból is, egyrészt újabb kvantitatív módszerek használatával, másrészt – és még inkább – kvalitatív szemléletű kutatással.

Irodalomjegyzék

- Barna, I., & Knap, Á. (2023). Analysis of the Thematic Structure and Discursive Framing in Articles about Trianon and the Holocaust in the Online Hungarian Press Using LDA Topic Modelling. *Nationalities Papers*, 51(3), 603–621.
- Blei, D. M., & Lafferty, J. D. (2009). Topic models. In A. N. Srivastava, & M. Sahami (Eds.), *Text mining* (pp. 101–124). Chapman and Hall/CRC.
- Erll, A. (2010). Cultural Memory Studies: An Introduction. In A. Erll, A. Nünning, & S. B. Young (Eds.), *A Companion to Cultural Memory Studies*. De Gruyter.
- Feischmidt, M. (2020). Memory-politics and neonationalism: Trianon as mythomoteur. *Nationalities Papers*, 48(1), 130–143.
- Fritzsche, P. (2008). The Holocaust and the knowledge of murder. *The Journal of Modern History*, 80(3), 594–613.
- Knap Á., Bartha D., & Barna I. (2021). Trianon és a holokauszt emlékezetpolitikai jellegzetességeinek elemzése természetnyelv-feldolgozás használatával. *Szociológiai Szemle*, 31(4), 28–62.
- Németh R., Katona E., & Kmetty Z. (2020). Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban. *Szociológiai Szemle*, 30(1), 44–62.
- Németh, R., & Koltai, J. A. (2021). The Potential of Automated Text Analytics in Social Knowledge Building. In Rudas T., & Péli G. (Eds.), *Pathways between Social Science and Computational Social Science: Theories, Methods, and Interpretations* (pp. 49–70). Springer International Publishing.
- Pap A. L. (2015). Személyiségkép és alkotmányos identitás a Nemzeti Együttműködés Rendszerében (III. rész). *Közjogi Szemle*, 8(2), 1–8.
- Roberts, M. E., Stewart, B. M., Tingley, D., & Airolidi, E. M. (2013). The Structural Topic Model and Applied Social Science. *Advances in Neural Information Processing Systems Workshop on Topic Models: Computation, Application, and Evaluation*, 4(1), 1–20.
- Roberts, M. E., Stewart, B. M., Tingley, D., Lucas, C., Leder-Luis, J., Kushner, S., Albertson, B., & Rand, D. G. (2014). Structural Topic Models for Open-Ended Survey Responses. *American Journal of Political Science*, 58(4): 1064–1082.
- Roberts, M. E., Stewart, B. M., & Tingley, D. (2019). STM: An R package for structural topic models. *Journal of Statistical Software*, 91, 1–40.

- Sebők M. (2017). A Nemzeti Együttműködés Rendszere és az organikus államelmélet. Konceptcionális vázlat. In *Unitas multiplex: Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára* (pp. 306–315). Gondolat Kiadó – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge University Press.

NEM VÉSZ EL, CSAK ÁTALAKUL. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉSEI A TÁRSADALOMTUDOMÁNY (1921–1944) CIKKEIBEN

HARSÁNYI PÉTER

Összefoglalás

A két világháború közötti magyar szociológia egyik legjelentősebb lapja a konzervatív *Társadalomtudomány* volt. Az 1921 és 1944 között megjelenő folyóirat ugyanúgy a „nemzeti szociológia” művelése mellett kötelezte el magát, mint elődje, a *Magyar Társadalomtudományi Szemle (MTSz)*. A dualizmus korának egyik legégetőbb társadalmi problémája a nemzetiségi kérdés volt, amellyel az akkor kialakulófélben lévő magyar szociológia, így az *MTSz* is előszeretettel foglalkozott. Trianon után viszont a kérdés természete megváltozott: a külföldi magyar kisebbség került az érdeklődés fókuszába a hazai nemzetiségek helyett. Ezért a kérdés továbbra is napirenden maradt, jelentősége nem veszett el, csak átalakult. Mindez a *Társadalomtudomány* számaiban is felfedezhető.

Írásomban négy a *Társadalomtudományban* megjelent cikk bemutatásán és elemzésén keresztül arra vállalkozom, hogy felvázoljam a Horthy-kori konzervatív szociológia nemzetiségi kérdésre adott válaszait, jellegzetes problémafelvetéseit, alapvető hozzáállását. Az elemzés alá vont írásokban közös, hogy komplex módon, egyszerre több szempontot figyelembe véve vizsgálják a korszak egyik legjelentősebb társadalmi problémáját. Először a nemzetiségi kérdés Horthy-kori történetét mutatom be, majd a *Társadalomtudományt* és körét. Mindezeket a négy cikk bemutatása, valamint összehasonlító elemzése követi. Hipotéziseim szerint a nemzetiségi kérdés a cikkekben főleg külpolitikai kérdés-ként merült fel, illetve a szerzők a korábbinál erélyesebb nemzetiségpolitikát vártak el a hatalom részéről.

Kulcsszavak: szociológiatörténet, nemzetiségi kérdés, konzervativizmus, határon túli magyarok, Horthy-kor

Nemzetiségi kérdés a Horthy-korban

A *nemzetiség* fogalmát történeti jelentésében használom. Olyan nyelvi és kulturálisan elkülönült csoportot értek rajta, amely az államalkotó nemzethez képest gazdasági, jogi stb. szempontból alávetett, és jellemzően kisebbségi helyzetben van (Romsics, 2004, p. 10). *Nemzetiségi kérdésnek* tehát azt a társadalmi problémát nevezem, amely ezen népcsoportok jogait, valamint asszimilációját érintette a 19–20. századi Közép-Kelet-Európában: „a nemzet, nemzetiség és állam diszharmónikus viszonyrendszeréből adódó feszültség-halmaz” (Romsics, 2004, p. 9). Az első világháborút lezáró békeszerződések a „nemzetiség” helyett jellemzően már az annál tágabb értelmű „kisebbség” kifejezést alkalmazták. Ezt a konzervatív szociológusok nem nézték jó szemmel, mert szerintük az új fogalom használata azt sugallta, mintha a nemzetiségi kérdés irrelevánsná vált (Szombatfalvy, 1940). Ám ők maguk a kérdést továbbra is komoly társadalmi problémának tartották

(Szombatfalvy, 1924; Thewrewk-Pallaghy, 1930; Dékány, 1941). A két fogalom közötti különbségről a későbbiekben lesz még szó. Érdekes mindenekelőtt vázlatosan áttekinteni, hogy miképp merült fel a nemzetiségi kérdés bel- és külpolitikai értelemben a Horthy-korban, vagyis a *Társadalomtudomány* megjelenésének évtizedeiben.

A Tanácsköztársaságot követő, egymást sűrűn váltó kormányok nemzetiségpolitikája a (gyakorlatban már nem is létező) történelmi Magyarország területi egységén alapult. 1919 augusztusában önálló Nemzetiségi Minisztérium jött létre, élén Bleyer Jakab német nemzetiségi vezetővel. A nemzetiségek számára nagyvonalúan politikai és kulturális szabadságjogokat ígért, de ezek megvalósítására már nem került sor. A kormány 1920 elején nagy erővel dolgozott egy szlovák területi autonómia tervezetén is, hogy a békekonferencia előtt az ország esélyeit valamelyest javítsa. Ez a megkésett igyekezet azonban már nem hozhatott eredményeket (Balogh, 2002, p. 15).

A társadalomra korábban jellemző multietnikus jelleg Trianon után jószerivel teljesen megszűnt, Magyarország homogén nemzetállammá (Brunner, 1995) vált. Az 1920 és 1941 közötti népszámlálások során a magyarság aránya mindig stabilan 90% fölötti volt (KSH, 1996). A térségben ugyanekkor csak Ausztriában, Görögországban és Albániában volt magasabb az államalkotó nemzet részaránya (Romsics, 2004, p. 196). Az ország területén két nagyobb nemzetiségi csoport maradt: a német és a szlovák anyanyelvűek. Míg előbbieket a Horthy-korszakban a lakosság 5–7%-át, addig utóbbiak 1–2%-át jelentették (KSH, 1996). Az anyanyelv és a nemzetiséghez való tartozás azonban nem járt mindig együtt: az 1941-es népszámlálás adataiból kiderült, hogy a német anyanyelvűek több mint harmada magát magyar nemzetiségűnek vallotta (Marchut, 2014, p. 93).

Bár Magyarország homogén nemzetállammá vált, az újonnan létrejött államok (kivált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia) jelentős részben továbbra is multietnikus képet mutattak. A húszas évek elején Közép-Kelet Európa 109 milliós lakosságának közel negyede, 25–26 millió fő élt kisebbségi sorban (Romsics, 2004, p. 197). Tömegével kerültek magyarok a szomszédos államok fennhatósága alá, számuk 3–3,3 millió közé tehető. Bár a békekonferencia nagy hangsúlyt helyezett a kisebbségvédelem kiépítésére, az új államalakulatok jellemzően a térség korábbi birodalmi hagyományait folytatták: céljuk a kisebbségek minél teljesebb körű asszimilációja volt (Romsics, 2004, p. 205).

Mint később látható lesz, a nemzetiségi kérdés súlypontjának külföldre tevődését a konzervatív szociológusok is észlelték, a hivatalos magyar nemzetiségpolitikához hasonlóan. „Ettől kezdve ugyanis a fő figyelem általában nem a hazai nemzetiségek problémáira irányult, hanem a nemzetiségi sorsra jutott magyarság helyzetének az alakulására. Ezt a nemzeti-nemzetiségi politikát alapozza majd meg a Bethlen-kormány idején a magyar neonacionalizmus ideológiája, amely a »területi épség« helyreállítását tekinti központi programjának.” (Balogh, 2002, p. 16).

Bár az 1920-as numerus clausus az egyetemi felvételi keretszámokat a „népfajok és nemzetiségek” országos számarányához igazította (1920. XXV. tc.), az intézmények ezt a diszkriminációt kevésbé a nemzetiségek, mint inkább a hazai zsidóság ellenében alkalmazták (Gyáni, 2001, p. 278). A nemzetiségekkel szembeni viszonylag toleráns hozzáállást példázza továbbá a nemzeti kisebbségek védelméről szóló 1923-as rendelet (Rendeleték Tára, 1923, p. 213), ami nem csupán az igazgatszolgáltatás, hanem már a közigazgatás és a kulturális élet bizonyos területein is megkönnyítette a nemzetiségek anya-

nyelvhasználatát. A nemzetiségi területeken lévő elemi iskolákat is nyitottá tették arra, hogy ott az oktatás ne kizárólag magyarul történjen: ez a hazai németek körében addig kifejezetten súlyos, megoldatlan problémának számított (Somlai, 2020, p. 95). Ezt erősítette tovább az 1935-ös új iskolarendelet is (1935. VI. tc.). Azokban a községekben vagy járásokban pedig, ahol a lakosság több mint ötöde egy bizonyos nemzetiséghez tartozott, a közigazgatásban dolgozóknak előírták az adott nemzetiség nyelvének elsajátítását (Balogh, 2002, p. 17).

Ezek az intézkedések elsősorban a német kisebbségre vonatkoztak. Azon túl, hogy 5–7%-os arányukkal ők alkották a legnagyobb hazai nemzetiséget, a húszas évek közepétől Berlin egyre nagyobb figyelmet és anyagi támogatást szentelt a külföldi németek támogatásának. Erre válaszul a magyarországi németek alapvetően két táborra oszlottak: az egyik a Budapesthez való hűséget és a magyarsággal való békés együttműködést szorgalmazta, a másik pedig a „népi németeket” tömörítette, akik Berlinhez fűződő kapcsolataikat tartották többre. Utóbbiak Hitler hatalomra kerülése után erősödtek meg igazán. Emblematikus egyesületük az első bécsi döntés után megalakult Volksbund volt, amelynek a magyar kormány külpolitikai megfontolásból nem állt útjába. Így a népi németek elnyerték a helyi csoportok szervezésének szabadságát és iskolák alapításának lehetőségét is (Eiler, 2018, p. 65). Szerepüket csak növelte az 1940 augusztusában, a második bécsi döntéssel egy időben aláírt német népcsoportegyezmény, amelyben a magyar kormány a hazai német kisebbség egyetlen legitim képviselőjének a Volksbundot ismerte el (Marchut, 2014, p. 76).

A bécsi döntések, Kárpátalja és Bácska–Bánát megszállása új helyzetet teremtettek, ugyanis ezek következtében Magyarország újra multietnikus társadalommá vált, a magyarság aránya 77,5%-ra csökkent (Gyáni, 2001, p. 215). A szomszédos országokkal való kapcsolatok a Horthy-korban összességében kedvezőtlenül alakultak, ezeken a revíziókat követően a kölcsönösség elvének gyakorlati alkalmazásával igyekeztek javítani a felek. Sorra születtek a szlovák–magyar és román–magyar egyezmények, amelyek az egymás területén élő kisebbségek jogait voltak hivatva biztosítani (Balogh, 2002, p. 18), egy 1941-ben hozott törvény pedig fogházbüntetés terhe mellett tiltotta meg a hazai nemzetiségek szóban és tettben való megsértését (1941. V. tc.).

Ám a nemzetiségekkel szemben viszonylag toleráns törvények szelleme nem jellemezte a határrevíziókat követő éveket. Jól példázzák ezt az olyan kirívóan brutális események, mint az 1942-es újvidéki vérengzések, amelyeket a magyar alakulatok kifejezetten etnikai alapon követtek el a szerb (és zsidó) lakosság ellen. A németek 1944. március 19-i megszállása végül a szuverén magyar nemzetiségpolitika lehetőségének végleges elvesztését jelentette.

A folyóirat szociológiatörténeti helye

A közvetlen pártpolitikától távolságot tartó konzervatív magyar társadalomtudósok első lapja a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* (MTSz) volt. Ennek utolsó száma 1918 őszén jelent meg. Nem sokkal később, 1921 nyarán *Társadalomtudomány* címmel új folyóirat került ki a sajtó alól, amely elődjének tekintette az MTSz-t, és hozzá hasonlóan a „nemzeti szociológia” mellett kötelezte el magát. Az időközben eltelt két és fél év azonban gyökeres változásokat hozott egyrészt az ország, másrészt a hazai szociológiai mező tekintetében. Magyarország arculatát és pozícióját alapvetően befolyásolta

a Monarchia felbomlása, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, a vörös- és fehérterror, Horthy bevonulása és a trianoni békeszerződés.

De a szociológiai mező is teljesen más képet mutatott, mint 1918-ban. Míg a konzervatívok személyi állománya és mondanivalója nagyjából változatlan maradt, addig a polgári radikálisok kikerültek a képből. Szabó Ervin és Somló Bódog meghaltak,¹ Jászi, Mannheim és Szende Pál emigráltak, Braun Róbert pedig kiszorult a hazai tudományos mezőből. Vámbéry Rusztem megpróbálta ugyan 1926-ban feltámasztani a hét éve megszűnt *Huszádik Századot*, de a *Századunk*² – hatásában és intellektuális frissességében – sem tudta már megközelíteni az első magyar szociológiai folyóirat színvonalát. Eltűnt tehát, de legalábbis összehasonlíthatatlanul kisebb súlyú lett a konzervatív társadalomtudósok negatív referenciapontja; a konzervatívok és a polgári radikálisok ellentéte tehát fennmaradt ugyan (Saád, 1985), de (részben) eltérő szereposztásban, és új díszletek között.

A *Huszádik Század* betiltása és a Társadalomtudományi Társaság feloszlata a magyar szociológia első korszakának végét jelentette, amit jelentős átrendeződés követett, „1919 után a korábbi szociológiai tudás jelentős része elveszítette legitimitását” (Szabari, 2020, p. 23). A magyar konzervatív társadalomtudósok úgy láttak neki a *Társadalomtudomány* megszervezéséhez, hogy a tudományos és politikai értelemben vett ellenpontjuktól, a korabeli szociológiai főáramhoz sokkal közelebb álló polgári radikálisoktól kénytelenek voltak elbúcsúzni.

A Társadalomtudomány létrejötte

A lap idősebb Bibó István kezdeményezésére jött létre. A rendkívül aktív szervezőmunkát kifejtő Bibó már az 1910-es években, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, felvetette egy társadalomtudományi folyóirat létrehozását (Saád, 1990, p. 7). A folyóirat intézményes háttérét és kiadóját a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztálya jelentette (Saád, 1990), ami két dologra mutat rá. Egyrészt a magyar társadalom vidéki, paraszti jellegére, másrészt a konzervatív³ társadalomtudósok „németes” szociológiaképére: segédtudományként számoltak vele (Saád, 1994, p. 841).

¹ Somló 1920. szeptember 28-án édesanyja kolozsvári sírja mellett öngyilkosságot követett el. Magánéleti problémái mellett a zsidó származású, asszimilálódott szerzőt sokkolhatta az antiszemita közhangulat is (öngyilkossága előtt két nappal fogadták el például a numerus clausust). De a pozsonyi születésű Somló a trianoni döntést is személyes tragédiának élte meg: végrendelete értelmében mindenét a Területvédő Ligára hagyta (Takács, 2016, p. 24).

² Megjelent 1926 és 1939, valamint 1947 és 1949 között.

³ Követve a releváns szociológiatörténeti munkák (Saád, 1990, p. 8; Szabari, 2014, p. 69) szóhasználatát, a lapot *konzervatív*nak nevezem. Tamaszkodom Tökéczki Lászlóra is, aki a „liberális konzervatív” klebelsbergi politikát és termékeit (így a folyóiratot is) a hazai konzervatív szellemi örökség integráns részének tekinti (Tökéczki, 1994, 1996. A folyóirat saját magára azonban nem konzervatívként, hanem inkább nemzeti orientációjúként tekintett, ráadásul szerzői egy része aligha tekinthető kifejezetten jobboldali gondolkodónak (ifj. Bibó, Erdei, Veres Péter stb.). A megnevezés tehát részben önkényes, az egyszerűség kedvéért ebben a tanulmányban mégis ezt alkalmazom.

A lap alapítására irányuló kezdeményezés, bár alulról jött, illeszkedett a klebelsbergi rekonstrukció folyamatába. Ellentétben a szintén jobboldali *Magyar Szemlével* (Saád, 1997), a *Társadalomtudomány* fennállása során alapvetően független maradt, nem rendelődött közvetlenül a tudománypolitikai célok alá, és hasábjain ritkán jelentek meg aktuálpolitikai kérdések. A lap viszont kisebb-nagyobb mértékben mindvégig a hivatalossághoz kötődött; a klebelsbergi tudománypolitika célja ugyanis a nemzetietlennek titulált szociológia kizárása és a konzervatív társadalomtan megerősítése volt (Saád, 1985). Idővel felismerték, hogy a *Társadalomtudomány* alkalmas lehet e fordulat végrehajtására, ennek a szerkesztőség pedig nem tudott, talán nem is akart ellenállni.

1925-ben a lap kiadójaként létrehozták az *MTSz* t kiadó Magyar Társadalomtudományi Egyesület (MTE) hivatalos jogutódját, a Magyar Társadalomtudományi Társaságot (MTT). A szerkesztés koncepcionális feladatait ettől kezdve az MTT elnöke és alelnöke, a gyakorlati feladatokat pedig a főtítkár végezte. Elnök volt Hornyánszky Gyula (1925–1933), Heller Farkas (1933–1937), Dékány István (1937–1940), Szombatfalvy György (1940–1941), végül Imre Sándor (1941–1944). Főtítkárként rendkívül fontos gyakorlati, szervező feladatot látott el Szombatfalvy György és Trócsányi György (Saád, 1990, p. 5). Az elnökök és főtítkárok közül korábban többen az MTE tagjai és az *MTSz* rendszeres szerzői voltak (Harsányi, 2023), tehát Klebelsberg azon törekvése, hogy folytonosságot teremtsen az MTE és az MTT között, sikeresnek tekinthető.

Az MTT szerepe és feladata

A klebelsbergi politika számára az MTT elsősorban kultúrdiplomáciai tevékenységével jelentett segítséget. Alapvetően Németország felé igazodott, ami kizárólag tudományos szempontból is indokolható volt, hiszen az intellektuálisan pezsgő német szociológia ekkorra már magas szinten intézményesült (Némedi, 2010, pp. 145–146). A Magyarországgal szomszédos államokban általában szintén szervezettebb és intézményesültebb volt a szociológia, mint itthon: a francia empirizmusra támaszkodó román Gusti-iskolát (monografikus szociológia) például élénk nemzetközi érdeklődés övezte (Balázs, 1975).⁴

A *Társadalomtudomány* köre is szeretett volna egyetemi szinten önállósodni, ám ez Klebelsberg korai halála miatt megghiúsult. 1942-ig kellett várni arra, hogy létrejöjjön az első magyar társadalomtudományi tanszék, vezetője Dékány István, az MTT korábbi elnöke lett (Szabari, 2014; Saád, 1984). A magyar művelődéspolitikát tehát sokáig nem izgatta annyira a hazai szociológia sorsa, hogy aktívan előmozdítsa annak intézményesülését. Látszólag megelégedett az MTT alacsony intenzitású munkájával, mellyel teljesítette a hivatalos elvárásokat (Saád, 1990, p. 11). Végére is mire használta a politika az MTT-t? „Annak demonstrálására, hogy van magyar társadalomtan, az lépést tart a kor tudományos áramlataival, a kor színvonalán áll, betagozódik a tudományművelés nemzetközi rendjébe (pl. képviselteti magát a konferenciákon), kialakultak sajátos szakirányai, s művelői tudják, amit Európában tudni kell.” (Saád, 1990, p. 11).

⁴ A monografikus szociológia újszerűségére az erdélyi és az anyaországi magyar társadalomtudósok már meglehetősen korán felfigyeltek. A módszert részben vagy egészben több magyar falukutató szociográfus is átvette (Balázs, 1979). Érdekes, a népi mozgalommal szembeni bizalmatlansággal magyarázható tény, hogy a *Társadalomtudományban* csak viszonylag későn, 1942-ben jelent meg az első átfogó cikk Gusti elméletéről (Markos, 1942).

Itthoni mércével mérve bármennyire is színvonalas lapnak számított a *Társadalomtudomány*, idővel elszigetelődött, és nehezen tudott kapcsolatot teremteni más szellemi közösségekkel (Saád, 1984). Ezt felismerve Szombatfalvy és Trócsányi hamar nyitni próbált a népi reformnemzedék felé, de kevés eredménnyel, az MTT-re ugyanis az akadémizmus és katedratudomány árnyéka vetült. A népiek szemében a konzervatívok túlságosan Klebelsberghez kötődtek, a *Társadalomtudományt* egy meghaladott korszak kultúrpolitikai kövületének tekintették (Saád, 1984). 1944 első negyedévében jelent meg a *Társadalomtudomány* hetvenhetedik, egyben utolsó, összevont száma. A német bevonulás következtében, közel 23 évnyi fennállás után a folyóiratot betiltották, így megszűnt (Saád, 1990, p. 5).

Komplex cikkek a nemzetiségi kérdésről

A *Társadalomtudomány* 77 lapszámából 45 szerző 60 írása foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel; ez az összes közlemény kb. 4,5%-át jelenti. Ezen írások átlagos hossza 9,5 oldal volt, de az oldalszámok eloszlása rendkívül egyenetlen: a medián 5, a módusz 1. A terjedelmi adatok alátámasztják előzetes benyomásaimat: a nemzetiségi kérdésről szóló cikkek mindenképp előtt recenziók, tehát a szerzők inkább *más művek kapcsán* tértek ki a téma egy-egy aspektusára. A folyóiratnak két olyan szerzője volt, aki rendszeresen jelentkezett nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos írásokkal: Szombatfalvy György főszerkesztő, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalnoka, és Moravék Endre egyetemi könyvtáros.

Az írások attól függően, hogy milyen szempontból vizsgálták a nemzetiségi kérdést, öt kategóriába sorolhatók: politikai-közigazgatási (25), demográfiai-asszimilációs (11), elméleti (9), kulturális-educációs (9), valamint komplex (6). A *Társadalomtudomány* elődlapjában, az *MTSz*-ben szinte azonos arányok figyelhetők meg (Harsányi, 2023), egyértelmű tehát, hogy az 1945 előtti konzervatív magyar szociológusok számára a nemzetiségi kérdés elsősorban politikai-közigazgatási, másodsorban demográfiai-asszimilációs természetű problémát jelentett.

Azért választottam elemzésem tárgyául a komplex cikkeket, mert terjedelmük és gondolati mélységük miatt jobb betekintést engednek a konzervatív szociológusok nemzetiségi kérdésről alkotott véleményébe. A hat komplex cikkből ezúttal négyet mutatok be.⁵ Az első Szombatfalvy György 1943-as cikke a magyarok közötti egység hiányáról, ezt Pongrácz Kálmán 1932-es és 1937-es cikkei követik, amelyek a kisebbségvédelemről, valamint a nemzetiség és kisebbség viszonyáról szólnak. Végül ifj. Csepregi Horváth János 1935-ös írása következik, amely az asszimiláció kérdéskörét járja körbe.

⁵ Mivel a két kihagyott komplex írás (Barát et al., 1940; Pongrácz, 1940) kifejezetten a második bécsi döntéssel foglalkozik, különálló egységet alkot; bemutatásuk szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos szerzői attitűdök szemléltetésére a kiválasztott négy komplex szöveg messzemenőig megfelel.

Szombatfalvy a magyar egységről

A lap első számú nemzetiségi referense Szombatfalvy György (1888–1959) volt. 1922-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művelődéspolitikai Osztályán dolgozott, felettese a *Társadalomtudomány* köréhez tartozó Benisch Artúr (Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1922–1923, 1923, p. 21). Szombatfalvy a folyóirat körének annak indulása óta aktív tagja volt, 1925-ben az MTT főtítkára lett, vagyis rá hárult a folyóirattal és a társulati élettel kapcsolatos gyakorlati teendők sora, a főszerkesztői munka is (Saád, 1990). Mindezeket a lap 1944-es megszűnéséig, minisztériumi munkájával párhuzamosan végezte.

1943 végén jelent meg *A magyarság egységének problémája* című tanulmánya. Az írás alapvetően a lelki összetartozás kérdését boncolgatta, de jelentős terjedelemben foglalkozott a dualizmus elhibázott nemzetiségpolitikájával is. Szombatfalvy kiindulópontja szerint a nemzeti összetartozást rendkívül megnehezíti, hogy a magyarság faji, származási alapon nem tapasztalhatja meg a biológiai közelség érzését, ezért a nemzetiségi kérdés különös jelentőséggel bír. Ez továbbra is egyike a legtöbb gondot okozó problémáknak, amelynek megoldásához a döntéshozók nem jutottak közelebb azzal, hogy kizárólag politikai-közjogi szempontokat vettek figyelembe, a komplex, szociológiai igényű megközelítést pedig következetesen elvetették. (Mint láttuk, a nemzetiségi kérdést nem csupán a döntéshozók, hanem a konzervatív szociológusok is elsősorban politikai-közjogi természetű problémának látták.)

A felvilágosodás és a francia forradalom hatására elterjedt Európában az önálló nemzetállam eszméje, és hamar ez vált a legkívánatosabb államformává. Ez a magyarországi nemzetiségek értelmiségének egy részére is hatással volt: ettől kezdve önmagukra is *nemzeti* kisebbségként tekintettek, céljuk pedig a szomszéd anyaországhoz való csatlakozás lett. Ez a meggyőződésbeli változás Szombatfalvy szerint a magyar államot is válaszütt elé állította, miközben az éppen útban volt a modern, szabadelvű, polgári nemzetállam felé. Hogyan lehet kielégíteni a nemzeti öntudatra ébredt nemzetiségek igényeit anélkül, hogy az államkeret jottányit is megváltozzon? Az erre adott válaszok szerint vagy naivak (Wesselényi, Kossuth, Eötvös), vagy alapvetően helyesek voltak, csupán nem jutott erő azok megvalósítására (Széchenyi). „Közben a kérdés megoldása felé egyetlen lépés sem történt. A magyar közjogi, politikai és zurnalisztikai irodalom azt képzelte, hogy ha kínosan ügyel a magyar nemzet és a román, szerb stb. nemzetiség disztinkciójára, megoldja a kérdést. Egy vonalnyival sem.” (Szombatfalvy, 1943, p. 211). Az akkori politikai elit csírájában fojtott el mindenféle föderalisztikus elképzelést, pedig 1943-ból visszatekintve ezeket fontolóra kellett volna venniük.

A közvélemény legnagyobb bűne talán az volt, hogy nem tudott mérlegelni a javaslatok súlya között. „Éppen a föderalisztikus elgondolás hiánya okozta, hogy minden legkisebb igény úgy tűnt fel, mintha az ezeréves állam épületének tégláit feszítenék, mint egy idegen államhoz való közeledés gesztusa, tehát államellenes és hazaáruló cselekedet, amelyet nem lehetett különbözően megítélni.” (Szombatfalvy, 1943, p. 213). Ráadásul bármennyire reménykeltőnek tűnnek is éppen a revízió eredményei (bécsi döntések, Kárpátalja és Bácska-Bánát megszállása) szerint ez csalóka. Magyarország ugyanis valójában nem tett semmit, amivel a külföldre szakadt magyarok visszakívánczozását elősegítette, letelepedését megkönnyítette volna. Ez pedig Szombatfalvy szerint mint cseppben a tenger mutat rá a magyar egység kínzó hiányára (Szombatfalvy, 1943).

Pongrácz Kálmán két cikke a kisebbségvédelemről

Ellentétben Szombatfalvyval, Pongrácz Kálmán kizárólag komplex cikkeket jegyzett a nemzetiségi kérdéstről. Pongrácz (1905–1985) jogot végzett, később külpolitikai és nemzetközi jogi tárgyú témákban fejtett ki széles körű publicisztikai és ismeretterjesztő tevékenységet (Jeszenszky, 1940, p. 555). A *Társadalomtudomány* körével a harmincas évek legeleje óta kapcsolatot tartott. 1930-ban Acsay Tihamér ismertette Pongrácz ifjúságról szóló tanulmányát (Acsay, 1930), az 1932. évi első lapszámban már önálló tanulmánnyal jelentkezett (Pongrácz, 1932), az év végén pedig Heller Farkas felkérésére adott elő az MTT ülésén (Pongrácz Kálmán dr. előadást tart a Magyar Társadalomtudományi Társulatban, 1932. 09. 18., p. 14), 1940-től az MTT egyik titkára volt annak megszűnéséig (A Társulat élete, 1940).

Pongrácz első *Társadalomtudomány*-beli közleményét 1932-ben publikálta. Érvelését a vesztes világháborútól indította: a korszaknak megfelelően a háború után szinte minden nemzetiség önálló nemzetállamra tartott igényt, de a Kárpát-medencében szinte lehetetlen volt igazságos határokat meghúzni. Amikor a győztes nyugati hatalmak szembesültek ezzel, őszinte jó szándéktól vezérelve szerződésekbe foglalták a kisebbségek kötelező védelmét Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia részére. Így jött létre a modern értelemben vett kisebbségvédelem, melynek problémája valamelyest eltér a nemzetiségi kérdéstől. A nyugati hatalmak a nemzetiséghez képest ugyanis Pongrácz szerint általánosabb értelemben határozták meg a kisebbség fogalmát.

A kisebbségvédelem haladó szelleme miatt márpedig fontos lenne, hogy az európaiságról szólva mindenki elfelejtse végre a faji szempontokat, és észrevegye, hogy a kulturális megközelítés sokkal célszerűbb. Hiszen a közös minimumot az európai *kultúra* és nem a származás jelenti, és minél inkább közös alapokon áll egy közösség, annál könnyebb kialakítani a belső összefogást. Ez utóbbit pedig a nemzetközi jogban rögzített kisebbségvédelmi intézkedések is elősegíthetik. Hogy ezeknek egy állam meg tudjon felelni, rendkívüli figyelmet kell fordítania a területén belül és kívül *szórványban* élők megsegítésére. Ehhez természetesen megbízható demográfiai adatok szükségesek, a határon túli magyarokra vonatkozóan ezek pedig fájóan hiányoznak a szomszédos országok – a szerző szerint – jog- és törvénysértő népszámlálási gyakorlatai miatt.

Pongrácz szerint viszont nem elég a pusztán jogászok és a népszámlálási adatok öncélú elemzése; a békét csak az biztosíthatja, ha az európai államok végre feladják az asszimilációs politikájukat. Ezt persze rendkívül nehéz elérni, és még ha állami szinten sikerülne is, semmi sem garantálja, hogy a társadalomban ne élne tovább a korábbi politika káros maradványai (Pongrácz, 1932). A Horthy-kor nemzetiségpolitikájára és konzervatív szociológusaira egyaránt jellemző, ahogyan Pongrácz a nemzetiségi kérdéstről ír: „[a] régi Magyarországon is fontos volt e probléma vizsgálata, de százszor jelentősebb ma, mikor a békeszerződések jelentékeny területi változásokat okoztak. A belpolitikai kérdést jelentő nemzetiségi probléma átváltozott külpolitikai kisebbségi kérdéssé.” (Pongrácz, 1932, p. 50).⁶

⁶ Annak ellenére, hogy a „nemzetiség” és „kisebbség” jelentésváltozását többen is észlelték (Szombatfalvy, 1924; Thewrewk-Pallaghy, 1930; Szombatfalvy, 1940; Dékány, 1941), a lap szerzői közül egyedül Pongrácz kísérelte meg ezek tisztázását. A probléma jelentőségéhez képest figyelemre méltó jelenség ez.

Öt évvel később megjelent írásában Pongrácz tovább részletezi a nemzetiségi és kisebbségi kérdés közötti különbséget. Az első világháború alatt és után a nemzetiségi kérdés ilyesformán merült fel: vannak Európában bizonyos elnyomott és felszabadításra váró népek, amelyek igényeit nem lehet pusztán államjogi rendezéssel kielégíteni, kizárólag új államhatárok révén. Így (legalábbis az antant szerint) az eddigi nemzetiségek *nemzetekké* válnának, kikerülnek a kisebbségi sorból, márpedig minél kevesebb a hangoskodó nemzeti kisebbség, annál kevesebb a gond Kelet-Európában. A Monarchiával szemben álló feleknek tehát azért érte meg felszínen tartani a nemzetiségi kérdést, mert az közvetlenül érintette az államhatárok problémáját. A birodalmon belül pedig pont ezért számított rendkívül kényes kérdésnek, ráadásul arra is alkalmasnak bizonyult, hogy az antant megtörje a soknemzetiségű állam ellenállóképességét, ami így el is vesztette a világháborút.

Közkeletű tévedés jobboldali körökben, írja Pongrácz, hogy ezután a baloldali forradalmak vezetői gyáván és nemzetietlenül odadoztak volna a szomszéd országoknak a hazát. Igaz ugyan, hogy a nemzetiségi kérdéshez meglehetősen naivitással álltak hozzá (főleg Jászi), de ez sokkal inkább tájékozatlanságot, mintsem rosszindulatot jelez. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság többször is hűteni igyekezett a kedélyeket, és biztosítani mindenkit, hogy Magyarország területi egységét nem fenyegeti alapvető veszély. Egyrészt azért, mert ha lesznek is bizonyos területi veszteségek, azok nem lesznek jelentősek. Másrészt pedig azért, mert ha ez mégis bekövetkezik, az ország etnikai szempontból egyneműbb lesz, ami egyenesen vezet a nemzetiségi kérdés eljelentéktelenedéséhez és talán a politikai légkör békéssé válásához. Jöhet ezután a szakszerű, jogi-kulturális kisebbségvédelem – remélték Pongrácz szerint a baloldaliak.

Ezek a jóslatok sajnos nem váltak valóra, de ekkor még mindig reális lehetőség volt arra, hogy az új határok meghúzása a wilsoni elvek szerint, népszavazások útján menjen végbe. Wilson elképzeléseit viszont gyorsan sutba vágták, eszmék helyett pedig az antant gazdasági, reálpolitikai és stratégiai szempontjai érvényesültek. Bár igazuk lett volna a polgári radikálisoknak abban, hogy a nemzetiségi kérdés lekerül a napirendről, helyét pedig átveszi a kisebbségvédelem! A fentiek miatt azonban mégsem történhetett így.

A szerző nem hagyja kritika nélkül a dualizmus nemzetiségpolitikáját sem, mondván, a kérdést lehetett volna sokkal okosabban is kezelni. Jó kiindulópont lett volna, ha a nemzetiségek egyéni és kollektív jogait az alkotmányban rögzítetik, bár abban ő maga sem biztos, hogy ezzel a nemzetiségek igényeit maradéktalanul ki tudták volna elégíteni. Ezek alapján mi lenne ma a megoldás? „A nemzetiségi kérdés csak az államhatárok etnikai rendezésével, a kisebbségi kérdés pedig csak a probléma szigorú jogászai szabályozásával és akként oldható meg, ha a »kisebbségvédelem« tartalmi és formális tekintetben harmóniába kerül egymással, vagyis: valóban kvantitatív értelemben vett kisebbségek államjogi viszonyait lesz hivatva rendezni ellentétben mai állapotával, mikor egyes államokban tulajdonképpen a »többség« állampolgári jogainak minőségi értelemben vett lefokozását jelenti.” (Pongrácz, 1937, pp. 227–228).

Az tehát, amit a nemzetközi szerződések kisebbségvédelemnek neveznek, voltaképpen még mindig a nemzetiségi kérdés problémáit hivatott megoldani, a békeszerződések ezt nem tudták igazán jól kezelni. „A háború előtti nemzetiségi kérdés tehát nem szűnt meg, de még csak át sem alakult, hanem – fordított hatalmi viszonyok között – teljes terjedelmében bevonult újra a rendezésre váró külpolitikai kérdések tömegébe.” (Pongrácz, 1937, p. 222). Ennek a csökevényes kisebbségvédelemnek ráadásul bőven akadnak további gondjai is. A nyugati hatalmak például már nem is beszélnek a nemzetiségi kérdésről,

mintha az teljesen megoldottá vált volna; miközben a kisebbségek jogai az elmúlt másfél évtizedben a Monarchia legtöbb utódállamában szűkültek. A nemzetiségi kérdés tehát nem *teljesen* alakult át kisebbségi problémává, ami igazán kár, mivel ez Pongrácz szerint arra mutat rá, hogy Trianon óta alig sikerült előrébb jutni a kérdés megoldásában.

Csepregi Horváth János az asszimilációról

Ifj. Csepregi Horváth János (1898–1986) 1922-ben lépett a Nemzeti Bank jogelődjének szolgálatába, az írások megjelenésekor főellenőri tisztséget viselt.

1935-ös írásában abból indult ki, hogy a Kárpát-medencében, amely évezredek óta multietnikus terület, rendkívüli súlya van az asszimiláció kérdésének. Mint a komplex cikkek mindegyike, Csepregi Horváth is a korábbi nemzetiségpolitika tévedéseit sorolja: pozitivista hozzáállásukkal megelégedtek annyival, hogy a nemzetiségek magyarul *is* értettek, és hogy átvettek néhány külsőséget is. Ez nagy tévedésnek bizonyult, hiszen nem vették észre, hogy az ember ösztönlény, és ha a nemzetiségek egy része külsőleg alkalmazkodni is látszott, belső meggyőződésük erősebbnek bizonyult a külsőségeknél. A dualizmus kori asszimilációs politika tehát igazán kevés eredményt tud felmutatni. A nemzetiségek egy bizonyos része bár egész tisztességesen megtanult magyarul, a magyarosítási törekvések (főleg vidéken) kudarcot vallottak. Nem sikerült kitolni a magyar nyelvhatárt, sőt, egyes területeken a magyar etnikum visszaszorulása volt megfigyelhető.

A szerző szerint a sikeres asszimiláció egyéni példái (Liszt, Semmelweis, Herczeg Ferenc stb.) nem segítenek minket közelebb a probléma megértéséhez, sőt, ezek direkt félrevezetők lehetnek, „mert itt nem az egyes, kivételes öntudatú és belátású lelkekben végbement folyamatok a fontosak, hanem a tömegben élők ismeretlen egyedei, kiknek céljai, gondjai, vagyis teljes magatartása erőnk nyomására másképp reagál, más utat követ, mint amelyen a kimagaslók járnak. Az asszimiláció ősi, nyers jelensége tehát nem vonatkozik semmiképp egyéni pályafutásokra, és nem törődik azzal, ha valaki véletlenül rá is cáfol a maga életútjával. Forgópontja a tömegek mozgásának ütközőterületein nyugszik és így népesedési tömegmozgá- lom, mely mást mutat, ha a szenvedő egyest haladásának vaskapcsai közül kiemeljük és mást, ha e szerkezetben benthagyva annak, mint a nagy masszában elsüllyedő és elszíntelenedő részét vizsgáljuk.” (Csepregi Horváth, 1935a, p. 130). Mivel itt tömegjelenségről van szó, Csepregi Horváth szerint olyan kutatási módszerhez kell folyamodni, amely alkalmas a tömeg- mozgalmak megvilágítására. Ez szerinte a fajelmélet. Viszont azon túl, hogy az ezt követő bekezdéseket a fajok túlélésért folytatott harcának, faji ismertetőjelek leírásának és a vérközösség taglalásának szenteli, mintha ő maga nem fajelméleti, hanem sokkal inkább társadalomtudományos szempontból vizsgálná a kérdést.⁷

Három aspektust emelt ki az asszimiláció sikerességével kapcsolatban. A beolvadás esetében a nyelv kérdése a legfontosabb: valóban lehetővé teszi az alkalmazkodást, de nem elég csupán elsajátítani. Ha a nemzetiségek teljesen meg is tanultak volna magyarul, identitásképző szokásaikat zavartalanul gyakorolták volna továbbra is. A második a vegyes házasságok ügye,

⁷ A *Társadalomtudomány* szerzői meglehetősen következtetlenséggel alkalmazták a fajelméleti módszereket, kifejezéseket. Ironikus, hogy korábban pont Csepregi Horváth mutatott rá arra, hogy a fajelmélettel foglalkozók egyes kifejezéseket tévesen használnak (Csepregi Horváth, 1929).

a szerző szerint egészen addig nem beszélhetünk sikeres asszimilációról, amíg azt vérkeveredés nem pecsételi meg (ebben a tekintetben Csepregi Horváth kétségkívül faji érvelést alkalmaz). Harmadikként fontos szemügyre venni az asszimiláció terepét is, lehetőség szerint települési szintre lebontva. (Nyitott vagy zárt közösség? Mennyire polgárosult? Mennyire forgalmas, hány út keresztezi? Többnemzetiségű lakosság esetén mekkora a lakosok közötti kulturális távolság? stb.)

Csepregi Horváth szerint tehát az asszimiláció kiszámíthatatlan folyamat, még a legszabatosabb szociológiai vagy fajelméleti eszközökkel sem lehet pontosan megjósolni. Ezért körültekintően, megfontoltan kell hozzáállni a kérdéshez, még csak nem is az államnak, hanem sokkal inkább a társadalom egészének, hiszen az asszimiláció mindenekelőtt társadalmi kérdés. Nem vezet sok jóra, ha egy hatalom mindenáron, ha kell, tűzzel-vassal asszimilálni akar. Helyette inkább nagyszabású, hosszú távú tervekre van szükség, ilyen lehet például egy tudatos, gondosan végigvitt telepespolitika (Csepregi Horváth, 1935a).

Kutatási eredmények

A nemzetiségi kérdés szempontjából röviden érdemes kitérni a szerzők személyére. Mindhárman olyan helyen születtek, amelyek Trianon után határon belül maradt, Szombatfalvy és Csepregi Horváth Budapesten, Pongrácz Debrecenben. A trianoni békeszerződés aláírásakor Szombatfalvy 32, Csepregi Horváth 22, Pongrácz mindössze 15 éves volt; közvetlen emléke tehát a dualizmus kori nemzetiségpolitikáról leginkább Szombatfalvynak lehetett. Írásaik megjelenésekor is különféle státuszban voltak. Az intézményesült szaktudomány szempontjai szerint Szombatfalvy állt a legmagasabban: 55 éves, tekintélyes minisztériumi középvezető, évtizedek óta a lap főszerkesztője. Pongrácz inkább az ismeretterjesztő, mint a tudományos nyilvánosságon belül volt elismert. Fiatal (első cikkét 27, a másodikat 32 évesen írta) jogász, aki főleg külpolitikai kérdések szakértője, előadásokat tart, publikál, sőt, írásai időnként a rádióban is elhangzanak. Hozzájuk képest Csepregi Horváth jóval alacsonyabb státuszban volt: cikke megjelenésekor a Nemzeti Bank 37 éves könyvelője, akinek ez a második társadalomtudományi írása.⁸

Milyen jellegű elemzési keretet alkalmaztak? Szombatfalvy és Csepregi Horváth egyaránt olyan kifejezéseket és érveket használt, amelyek a korabeli szociológiához közelítik őket, bár az utóbbi, állítása szerint, fajelméleti elemzést végzett. Fejtegetése ennek ellenére társadalomtudományi igényű: Csepregi Horváth következetlenül bár, de szociolingvisztikai, demográfiai, sőt urbanisztikai szempontokat egyaránt figyelembe vett. Pongrácz mindkét írásában a nemzetközi jogból indult ki, de 1932-es cikkében a kulturális szemlélet fontosságára hívta fel a figyelmet, 1937-es cikke pedig tulajdonképpen közelmúlttörténeti elemzést adott. A fentiek felhívják a figyelmet a korabeli magyar szociológia kevésbé intézményesült jellegére, valamint arra a látszólagos tényre, hogy a korszak befolyásos szociológiai iskolái nem gyakoroltak rá jelentős befolyást. A fajelmélettel kapcsolatban összetett a kép. Míg Pongrácz határozottan visszautasította, addig Szombatfalvy részben megengedő volt vele (a „biológiai közelség” hiányáról írt), Csepregi Horváth pedig kifejezetten alkalmasnak tartotta az asszimiláció jelenségének vizsgálatára.

⁸ Ennek ellenére jelen cikke nagy figyelmet kapott, ugyanebben az évben az MTT önálló füzetben is kiadta (Csepregi Horváth, 1935b).

Első számú hipotézisem, amelyben azt vártam, hogy a nemzetiségi kérdés a komplex cikkekben elsősorban külpolitikai kérdésként fog felmerülni, bizonyítást nyert. Szombathely az anyaországi és határon túli magyarok lelki kapcsolatáról írt; Pongrácz pedig, bár megemlítette a határon belüli kisebbségvédelmi feladatokat is, alapvetően a magyar államnak a határon túli magyarok iránti felelősségét helyezte középpontba. Csepregi Horváth cikke, bár szintén nagy terjedelemben taglalta a dualizmus kori asszimilációs (tehát: belföldi) probléma természetét, következtetéseit mégis az elnyomott határon túli magyarokhoz, valamint a jövőbeni revízióhoz kapcsolódóan fogalmazta meg.

A cikkek közötti csekély számú hasonlóság egyike, hogy a dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika mindhárom szerző szerint hibás volt. Ellentétben az *MTSz* szerzőivel, akik ezt a politikát szinte egyöntetűen védelmükbe vették (Harsányi, 2023), a *Társadalomtudomány* nemzetiségi kérdéssről szóló cikkei a legritkább esetben teszik ezt. Arra a kérdésre viszont, hogy miben állnak pontosan ezek a hibák, a komplex cikkekben eltérő válaszok születtek. Szombathely szerint a döntéshozóknak disztingválniuk kellett volna a javaslatok között, nem elfojtani még csírájában minden föderalisztikus felvetést. Így talán el lehetett volna kerülni a nemzetiségek Magyarországtól való végleges elidegenedését. Pongrácz közjogi aktust hiányolt: a nemzetiségek egyéni és *kollektív* jogainak alkotmányba foglalását. Ellentétben a többiekkel, Csepregi Horváth inkább az erélyes fellépést hiányolta. Véleménye szerint a korabeli magyar politikusok megelégedtek a magyar nyelv ismeretével, ennél mélyebb azonosulást valójában nem vártak el a nemzetiségektől, ez pedig az asszimilációs törekvések kudarcához vezetett. A három szerző csupán az egykori politikusok meglátásaira reflektált, a Trianon előtti magyar szociológusok írásaira sajnos nem.

Mit tanulhat mindezekből a hibákból a jelenkori magyar állam, mi a teendője? Pongrácz szerint belföldön és külföldön egyaránt a békekonferenciákon megfogalmazott kisebbségvédelem, különös figyelemmel a szórványmagyarságra. Csepregi Horváth erre a kérdésre részben indirekt módon válaszolt. Szerinte a sikeres asszimiláció érdekében az államnak meg kell ismernie a nyelvhasználat és a vegyes házasságok állását, valamint a nemzetiségek területi eloszlását. Ezek megfontolása után eredményre vezethet például egy szakszerű, az erőszakot mindenképpen mellőző telepespolitika. Szombathely nem szolgál tanáccsal. Második számú hipotézisemet tehát, miszerint a szerzők a korábbinál erélyesebb nemzetiségpolitikát várnak el a hatalom részéről, kénytelen vagyok elvetni. Bár a komplex cikkek szerzői a korábbi politikát néha valóban erélytelennek látták (Csepregi Horváth), a jövőre nézve inkább erőszakmentes és tudatos (Csepregi Horváth), valamint a nemzetközi szerződésekhez igazodó, szakszerű (Pongrácz) nemzetiségpolitikát javasoltak.

A revízió két írásban került szóba. Pongrácz 1937-ben arról írt, hogy a Kárpát-medencében etnikai határookra van szükség, lehetőség szerint a korábban megfogalmazott wilsoni elvek szerint. Ez megoldhatja végre a nemzetiségi kérdést, és így tér nyílhat a szakmai alapokon álló kisebbségvédelemre. Szombathely 1943-as cikkén átüt a csalódottság: Magyarország valójában semmit sem tett annak érdekében, hogy a revízió a magyarság lelki egyesülését is elhozza.

A fentiekben bemutatott négy komplex cikk jól jellemzi a Horthy-kori konzervatív szociológusok nemzetiségi kérdéssről alkotott véleményét: azt a bemutatott szerzők továbbra is releváns problémának érzékelték. Jelentősége tehát Trianon után sem veszett el, csak átalakult.

Irodalomjegyzék

Jogszabályok

1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról
1935. évi VI. törvénycikk a közoktatásügyi igazgatásról
1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről
- A m. kir. minisztérium 1923. évi 4.800. M. E. számú rendelete a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról. *Rendeletek Tára*, 57(1923), 213.

Szakirodalom

- Acsay T. (1930). Dr. Pongrácz Kálmán: Fialat Magyarország. *Társadalomtudomány*, 10(5–6), 444–447.
- A Társulat élete (1940). *Társadalomtudomány*, 20(1), 113–123.
- Balázs S. (1975). Dimitrie Gusti monografikus szociológiája. *Szociológia*, 4(3), 379–394.
- Balázs S. (1979). *Szociológia és nemzetiségi önismeret. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia*. Politikai Könyvkiadó.
- Balogh S. (2002). *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993*. Napvilág Kiadó.
- Baráth B., Gulácsy I., Horváth B., Ravasz L., Schneller K., Spectator, & Veres, P. (1940). Az erdélyi unio problémája. *Társadalomtudomány*, 20(5), 573–593.
- Brunner, G. (1995). *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Teleki László Alapítvány.
- Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1922–1923* (1923). Franklin Társulat.
- Csepregi Horváth J., ifj. (1929). A nép fogalmának megállapításához. *Társadalomtudomány*, 9(1–2), 131–132.
- Csepregi Horváth J., ifj. (1935a). Asszimiláció. *Társadalomtudomány*, 15(2–3), 128–145.
- Csepregi Horváth J., ifj. (1935b). *Asszimiláció*. Magyar Társadalomtudományi Társaság.
- Dékány I. (1941). Nép, nemzet, állam viszonya ma. *Társadalomtudomány*, 21(1), 5–28.
- Eiler F. (2018). Magyarország nemzetiségpolitikája a két világháború között (1918–1938). *Kisebbségkutatás*, 21(2), 40–67.
- Gyáni G. (2001). *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban*. In Gyáni G., & Kövér G. (Eds.), *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* (pp. 198–389). Osiris Kiadó.
- Harsányi P. (2023). “Hungarian Supremacy Cannot be Debated.” Hungarian Conservative Sociologists on the Nationalities Question (1908–1918). *Acta Universitatis Sapientiae Social Analysis*, 13, 64–78. <https://doi.org/10.2478/ausoc-2023-0005>
- Jeszenszky A. (1940). Pongrácz Kálmán rádióelőadásai. *Külügyi Szemle*, 17(6), 555.
- KSH (1996). *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Marchut R. (2014). *Töréspontok: A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budaörsi Passió Egyesület, Magyar Történelmi Társulat, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

- Markos A. (1942). A monografikus szociológia. *Társadalomtudomány*, 22(4–5), 497–547.
- Némedi D. (2010). *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Napvilág Kiadó.
- Pongrácz K. (1932). Az asszimiláció problémája és a szórványvédelem jelentősége a kisebbségi életben. *Társadalomtudomány*, 12(1), 45–58.
- Pongrácz K. (1937). A Dunavölgy rendezése. A nemzetiségi kérdéstől a kisebbségi kérdésig. *Társadalomtudomány*, 17(3–5), 216–228.
- Pongrácz K. (1940). Kisebbségpolitikánk új irányelvei. *Társadalomtudomány*, 20(5), 594–608.
- Pongrácz Kálmán dr. előadást tart a Magyar Társadalomtudományi Társulatban (1932. 09. 18.). *Debreceni Újság*, 36(210), 14.
- Romsics I. (2004). *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó.
- Saad J. (1984). A Bethlen-restauráció és a társadalmi önismeret igénye. Fejezet a Horthy-korszak reformszociológiájának történetéből. *Valóság*, 27(5), 22–28.
- Saad J. (1985). Társadalomtan – szociológia helyett: A két világháború közötti katedra-szociológia és Dékány István társadalomelmélete. *Világosság*, 26(1), 34–41.
- Saad J. (1990). *Társadalomtudomány. Repertórium és történeti feldolgozás*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Saad J. (1994). História és historikum – A magyarországi szociológia történetéről és történeti identitásáról. *Magyar Szemle*, 3(8), 841–852.
- Saad J. (1997). A reformkonzervativizmus lapja. Közelítések a *Magyar Szemlé*hez. *Magyar Szemle*, 6(11–12), 23–37.
- Somlai P. F. (2020): Az anyanyelvi oktatás kérdése. Tendenciák és nézőpontok a főváros környéki német településeken. In Eiler F., & Tóth Á. (Eds.), *A magyarországi németek elmúlt 100 éve* (pp. 87–125). Argumentum Kiadó.
- Szabari V. (2014). Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942–1945). *Szociológiai Szemle*, 23(3), 61–83.
- Szabari V. (2020). A magyar szociológia főbb korszakai (1900–2010). Folytonosság vagy megszakítottság? In Szabari V. (Ed.), *(Disz)kontinuitások. A magyar szociológia 1960 és 2021 között* (pp. 20–39). Napvilág Kiadó, ELTE Eötvös Kiadó.
- Szombatfalvy G. (1924). A kisebbségi kérdés a nemzetgyűlés előtt. *Társadalomtudomány*, 4(5), 35–36.
- Szombatfalvy G. (1940). Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika*. *Társadalomtudomány*, 20(3), 383.
- Szombatfalvy G. (1943). A magyarság egységének problémája. *Társadalomtudomány*, 23(3), 180–228.
- Takács P. (2016). Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva. *Jog, állam, politika*, 34(4), 3–72.
- Thewrewk-Pallaghy A. (1930). A közjogi tudomány újabb problémái. *Társadalomtudomány*, 10(5–6), 394–399.
- Tőkéczi L. (1994). Liberális konzervativizmus Magyarországon (1867–1938). In Tőkéczi L. (Ed.), *Magyar konzervativizmus – Hagyomány és jelenkor* (pp. 61–69.). Battyhány Lajos Alapítvány, Barankovics István Alapítvány.
- Tőkéczi L. (1996). A mai magyar konzervativizmus forrásai. *Hitel*, 9(8), 63–68.

ÖSSZEFOGLALÓK / ABSTRACTS

ANNA FAZEKAS: The impact of status separation on future planning and family formation

An important measure of the functioning of a society is how satisfied, entrepreneurial, or innovative its young people are, and how they see the future for themselves and their peers. In addition to the reproduction of material status, burnout, and an insecure work environment are putting increasingly significant segments of young people in hopeless and unstable situations (Bene et al., 2018; Petersen, 2021). This phenomenon clearly calls for research into subjective status perception. Thanks to the expansion of time spent in the education system, the less linear nature of individual life trajectories, the atypical employment specificities of the labor market (specifically for young people), the accessibility of international experience and employment, the creation of existential stability is an increasing challenge. Marriage and family formation are increasingly delayed in the lives of young adults. There is a certain individualism among the young generation, which goes hand in hand with a strong presence of postadolescence. In addition to the objective, material dimension of well-being, individual preferences, and needs are becoming increasingly dominant. In the light of this thematic focus, the research questions of this thesis are: what is the social environment in which young people are growing up; are the difficulties associated with future prospects and self-reliance horizontal age characteristics; are young adults, as shapers of their own socialization, also subordinated to the developmental goals set by institutional structures?

Keywords: postadolescence, young adults, youth research, existential hopelessness, status perception

ORSOLYA PÓCSI: Local identity and public mood

Based on the theory of “local identity” developed by András A. Gergely, this paper seeks to explore the role of public mental determinants in shaping regional identity in the North Hungarian region. The study investigates factors such as satisfaction levels, the sense of happiness, mental disorders, suicide rates, alcoholism, and repressed minority identity, leading to the identification of a “defiant identity” that emerges among the region’s inhabitants.

Keywords: social psychology, social cohesion, mental hygiene, regional identity, Borsod–Abaúj–Zemplén County

TAMÁS GYÖRGY: Punitive turn in Hungary? A legislative analysis

According to my hypothesis, there has been a punitive turn in Hungary's criminal policies, impacting legislative and law applications, specifically criminal legislative policies, criminal justice policies, and prison policies. The objective of my research is to identify, verify, and explore the scope and impacts of this punitive turn. To achieve this, I have devised a complex system of indicators covering legislation, government communication, and law application, all reflecting the occurrence of the punitive turn.

In my study, I analyzed legislation, particularly criminal legislation, and its connection to the development of the prison population, searching for indicators of a punitive turn. Remarkably, my findings substantiate my hypothesis, as I successfully identified and verified all indicators of a punitive turn without exception. This implies that, following the government's legislative activities post-2010, there was an expansion in the list of punishable individuals and offenses, accompanied by an increase in sentence severity, leading to a significant rise in the prison population.

Keywords: punitive policies, punitive turn, indicators, legislation, prison population

SZILVIA CZINER: The impact of suspending face-to-face social care provision due to an epidemiological emergency on clients' access and use of social care support provided by the local council

Throughout the restrictive measures implemented to mitigate the COVID-19 epidemic, various institutions, including family support centers and municipal social care offices, transitioned to digital administration, leading to a significant alteration in the conditions for socially disadvantaged individuals seeking access to social care. This research, utilizing official figures from the Mayor's Office in Baja and conducting semi-structured interviews with staff, investigates how the suspension of face-to-face client support from March 18th to June 26th, 2020, impacted access to social care support. The study also examines the anomalies arising from the suspension that persisted despite supportive efforts.

A comparative analysis spanning the same period (March to June) in the years 2019 to 2021 reveals that limited digital access, a scarcity of digital devices, and the absence of face-to-face social care provision have heightened challenges for the most disadvantaged groups in accessing information and exercising their social rights. The study's results outline potential solutions to aid in devising new strategies and methods that effectively contribute to ensuring access to social care for the most disadvantaged social groups and individuals. Additionally, the findings serve as a template for the effective management of similar circumstances that may arise in the future.

Keywords: COVID-19, digital inequality, non-take-up, municipal support, social exclusion

TAMÁS LASZLÓ: Collective memory and resilience: Perspectives on the social science of memory

In 2017, I participated in a multi-stage, mixed-methodology memory study focusing on the period from 1945 to 1989, employing expert interviews, online discourse analysis, focus groups, and questionnaire research. Now, six years later, the doctoral program has provided insights into an interdisciplinary study of local Holocaust memory, utilizing focus groups, participant observation, and film. Parallels between the two studies offer crucial insights into the methodology of social science research on collective memory. In both cases, the central question revolved around whether those affected, “the people”, perceived it as necessary to remember and, if so, what to remember and how.

While the collective memory of both periods still intertwines individual experiences with historical memory, and both studies delve into 20th-century dictatorships, there are notable differences. For instance, research on the local memory of the Holocaust explicitly focuses on trauma, framing the cognitive process differently. The question of (active) forgetting and resilience emerges in a unique way. The societal imperative to remember and recollect clashes with the contemporary need to be “present” and future-oriented, navigating the imperative to overcome shocks.

The Kádár era, for many, represents not dictatorial conditions but existential security and happy youth, while the memory of the Holocaust elicits diverse personal attitudes and evaluations. From individual and collective wounds to fears passed through generations, grappling with these memories is challenging. Some American animated series tackle collective trauma boldly, but European societies, including Hungary, often approach such issues more conservatively. Our history is often perceived as tragic, and certain events are deemed unfit for humor. A nationally representative questionnaire survey in 2021 explored similar questions related to resilience.

In my analysis, I explore the social memory of different eras, its contributions to the social science toolkit, and the interplay between collective wounds, forgetting, humor, and sensuality within the context of the three aforementioned studies and surveys.

Keywords: collective memory, communicative memory, forgetting, humor, resilience

ZSÓFIA RAKOVICS: The emergence and dynamics of memory politics related topics in the National Assembly of Hungary: Analyzing parliamentary speeches with structural topic modelling

Politicians play a crucial role in shaping social reality and addressing topical issues within a country’s public sphere. They simultaneously have an effect on and are influenced by the political polarization of society. Therefore, studying the political speeches of the members of parliament (MPs) provides us with unique insights into this process and about society. Parliamentary and political communication in general has undergone significant changes over the last two decades. In general terms, the issue of remembrance and memory politics divides political parties. For this

reason, the study of the topic can yield particularly interesting results and can also help to better understand the fault lines observed in society on the issue of memory politics.

The motivation of this research is to analyze the themes of memory politics and the dynamics of their occurrence in the Hungarian National Assembly and reveal the communication strategies of political parties. The corpus under study contains parliamentary speeches from 1998 to 2020, hundreds of thousands of texts. In addition to the transcripts, metadata is also available; including the date, type, length of the speeches, the name and party of the speakers, which are used for the analysis.

The research is conducted by using natural language processing tools, relying on automated quantitative analysis of large amounts of textual data. The study takes an exploratory approach, uses structural topic models (STMs) to investigate the emergence and dynamics of different memory politics related themes. This method simultaneously identifies thematic text clusters, and communication patterns, while capturing semantic features. The modeling is performed in two steps: first, for the whole corpus, and second, for the speeches that most typically belong to the topic of memory politics. In both models, time is managed as an explanatory variable in the analysis, considering temporal variation and dynamics. In the data-driven analysis, the memory policy strategies of parliamentary parties, and their changes over time can be examined within the speeches.

The results point to the political communication turnaround in 2010, highlighting the difference between the language before and after 2010. This year marks a turning point for almost all parties, both in terms of general discourse and in terms of the political themes of memory. The results also confirm the preliminary assumptions for each parliamentary party, illustrating the differences in their memory politics and communication mechanisms.

Keywords: memory politics, parliamentary speeches, natural language processing, structural topic model

PÉTER HARSÁNYI: It changes from one form to another: Complex approaches to the question of nationality in the journal “Társadalomtudomány” (1921–1944)

One of the most significant journals of Hungarian sociology between the two world wars was the conservative “Társadalomtudomány” (“Social Sciences”). It was published between 1921 and 1944 and committed itself to the cultivation of national sociology in the same way as its predecessor, “Magyar Társadalomtudományi Szemle” (“Hungarian Review of Social Sciences”). One of the most pressing social problems of the time was the question of nationality, which was addressed by early Hungarian sociology, including the “Magyar Társadalomtudományi Szemle”. However, after 1920, the nature of the question changed: Hungarian minorities abroad became the focus of interest instead of the domestic nationalities. Because of this change, the question remained on the agenda, which can be discovered in the issues of “Társadalomtudomány” too.

In the following, I will present and analyze four articles published in "Társadalomtudomány". My aim is to outline the answers, characteristic problems, and the basic attitude of Horthy-era conservative sociology towards the question of nationality. The common thread in the four articles is their comprehensive examination of one of the most acute social problems of the era, considering multiple aspects simultaneously. First, I will present the history of the nationality question during the Horthy era, followed by an overview of "Társadalomtudomány" and its context. Subsequently, I will provide a presentation and comparative analysis of the four articles. According to my hypotheses, the issue of nationality emerged as a foreign policy concern in these articles, with the authors expecting a stronger nationality policy from the government than before.

Keywords: : history of sociology, question of nationality, conservatism, Hungarian diaspora, Horthy era

A KÖTET SZERZŐI

CZINER SZILVIA

Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program PhD-hallgatója, okleveles szociális munkás, szociálpolitikai és gyermekvédelmi szakértő, kutatási területei: lakhatási támogatási rendszer, energiaszegénység.

czsilviaa@gmail.com

FAZEKAS ANNA

Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomtudományok Programjának PhD-hallgatója, szociológus, kutatási területei: ifjúsági problématerkép és státuszészlelés, civil aktivitás, ifjúságügy.

anna.fazekas89@gmail.com

GYÖRGY TAMÁS

Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Programjának doktorjelöltje, kriminológus, társadalmi innovációs menedzser, repüléstájékoztató tiszt.

gyorgy.tamas@gyorgytamastechnologies.com

HARSÁNYI PÉTER

Az ELTE Szociológia Doktori Iskola Szociológia Doktori Program PhD-hallgatója, szociológus, egyetemi oktató. Kutatási területei: szociológiatörténet, a magyar zsidóság társadalomtörténete.

harsanyipepi@gmail.com

LÁSZLÓ TAMÁS

Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, kommunikáció- és médiatudomány, valamint szociológia szakon végezte. PhD-hallgatóként az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Programjának keretei között a társadalmi reziliencia és a szolidaritás összefüggéseit vizsgálja. A Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány vezető kutatójaként számos kutatásban vett részt, így az elmúlt években többek között a történelmi emlékezet, a médiahasználat, a vallásosság és a kollektív identitások témakörével foglalkozott.

laszlo.tamas.attila@gmail.com

PÓCSI ORSOLYA

A Miskolci Egyetem oktatója, klinikai szakpszichológus, az ELTE Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Program végzős hallgatója.

orsi@szobeczki.hu

RAKOVICS ZSÓFIA

Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Szociológia Doktori Programjának PhD-hallgatója, a Társadalomkutatások Módszertana Tanszék egyetemi tanársegédje, illetve az ELTE Research Center for Computational Social Science és a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területei: a számítógépes társadalomtudomány, a politikai közbeszéd nyelvi polarizációja, a társadalmi rétegződés az információs társadalomban.

zsafia.rakovics@tat.k.elte.hu

